

Σχολή Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας

Τμήμα Βιοϊατρικών Επιστημών

Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών

Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία

Παιδαγωγικό τμήμα

Διδρυματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών

Προσεγγίσεων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η εξέλιξη του Παιδικού Σχεδίου σε παιδιά Προσχολικής
Ηλικίας (2-5 χρονών) δημιουργώντας ηλεκτρονικά
βιβλία για κάθε ηλικία με τη χρήση των ΤΠΕ**

POST GRADUATE THESIS

**The development of Children's Design in Preschool Children (2-5 years
old) by creating e-books for all ages using TIC**

ΟΝΟΜΑΦΟΙΤΗΤΗ(ΤΩΝ)/NAME OF STUDENTS

Χανιώτου Ευαγγελία-Σταματίνα

Chaniotou Evangelia-Stamatina

ΟΝΟΜΑΕΙΣΗΓΗΤΗ/NAME OF THE SUPERVISOR

Παρασκευή Φώτη

Paraskevi Foti

Faculty of Health and Caring Professions
Department of Biomedical Sciences
Faculty of Administrative, Financial and Social Sciences
Department of Early Childhood Education and Care

Department of Pedagogy

Inter-Institutional Post Graduate Program
Pedagogy through innovative Technologies and Biomedical approaches

POST GRADUATE THESIS

**The development of Children's Design in Preschool Children (2-5 years old) by
creating e-books for all ages using TIC**

Chaniotou Evangelia- Stamatina
19097

FIRST SUPERVISOR
Paraskevi Foti

SECOND SUPERVISOR
Sidiropoulou-Kanellou Trifaini

AIGALEO 2021

... Δεν είναι η ομορφιά που λείπει από τα μάτια μας, είναι τα μάτια μας που δεν την αναγνωρίζουν...

Rodin

Δήλωση συγγραφέα μεταπτυχιακής εργασίας

Ο/η κάτωθι υπογεγραμμένος/η Χανιώτου Ευαγγελία- Σταματίνα του Νικολάου, με αριθμό μητρώου 19097 φοιτητής/τρια του Διδρυματικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Παιδαγωγική μέσω Καινοτόμων Τεχνολογιών και Βιοϊατρικών Προσεγγίσεων των Τμημάτων Βιοϊατρικών Επιστημών/Τμήμα Αγωγής και Φροντίδας στην Πρώιμη Παιδική Ηλικία/Παιδαγωγική τμήμα των Σχολών Επιστημών Υγείας και Πρόνοιας/Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής και της Ανώτατης Σχολής Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος. Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Ο/Η Δηλών/ούσα

Χανιώτου Ευαγγελία- Σταματίνα

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της μεταπτυχιακής διπλωματικής μου εργασίας θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στην Α' επιβλέπουσα καθηγήτριά μου, κυρία Παρασκευή Φώτη, για τη συμβουλευτική καθοδήγησή της, καθ' όλο το διάστημα της έρευνάς μου. Ακόμη, ευχαριστώ την Β' επιβλέπουσα καθηγήτρια κ. Σιδηροπούλου Φαίη για την πολύ καλή συνεργασία.

Αφιέρωσεις

Αφιερώνω αυτή την εργασία στην οικογένειά μου που με στηρίζει σε κάθε μου βήμα.

Περίληψη

Εισαγωγή: Η παιδική ηλικία είναι μια περίοδος συνεχούς εξέλιξης για τα παιδιά, όπου κάθε εξέλιξη απαιτεί μια διάρκεια, επομένως ο χρόνος έχει σημαντικό ρόλο σε αυτήν. Το παιδί από την άλλη δρα με βάση τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του χρησιμοποιώντας τη φαντασία και τη δημιουργικότητά του. Η Τέχνη και αυτή με τη σειρά της βοηθά στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού, συγκεκριμένα το παιδικό σχέδιο αποτελεί μια ανάλυση ψυχικών ιδιοτήτων και διακρίνεται σε διάφορα στάδια ως μια πορεία ρεαλιστικών αναπαραστάσεων. Για το λόγο αυτό μου κέντρισε το ενδιαφέρον να διερευνήσω σχέδια παιδιών, διαφορετικών ηλικιών, που απεικονίζουν την οικογένειά τους και να συγκρίνω την εξέλιξη του στα διάφορα αυτά στάδια ανάπτυξης.

Σκοπός: Η εργασία αυτή έχει ως στόχο τη συγκριτική μελέτη παιδικών σχεδίων, που απεικονίζουν μια οικογένεια και την ανάδειξη των χαρακτηριστικών της κάθε ηλικιακής ομάδας. Στα πλαίσια αυτά, στο πρώτο μέρος της εργασίας γίνεται μία βιβλιογραφική ανασκόπηση με στόχο την συγκέντρωση υλικού για την υλοποίηση της σύγκρισης αργότερα, την οποία συναντάμε στο δεύτερο μέρος. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της εργασίας πραγματοποιείται έρευνα και μια συγκριτική αναφορά.

Μέθοδος: Για την ολόπλευρη προσέγγιση του θέματος χρειάστηκε να ακολουθηθεί μια ποιοτική έρευνα η οποία χαρακτηρίζεται από συνεχή και άμεση παρουσία του ερευνητή σε όλη τη διάρκεια της έρευνας με σκοπό τη συλλογή και ανάλυση όλων των πληροφοριών. Πιο συγκεκριμένα χρησιμοποιήθηκε ως μέθοδος συλλογής δεδομένων η ανάλυση περιεχομένου με βάση τη συμμετοχική παρατήρηση.

Αποτελέσματα: Με την ανάλυση αποτελεσμάτων, ύστερα από τη σύγκριση, αναδείχθηκε η εξέλιξη του παιδικού ιχνογραφήματος από ηλικία σε ηλικία και διερευνήθηκε η ικανότητα και το τρόπο των παιδιών να σχεδιάζουν την οικογένειά τους.

Συμπεράσματα: τα αποτελέσματα έδειξαν ότι τα χαρακτηριστικά της κάθε ηλικίας και ο τρόπος που τα παιδιά απεικονίζουν την οικογένειά τους εξελίσσονται σημαντικά μέρα με τη μέρα.

Abstract

Introduction: Childhood is a period of continuous progress for children, when every development requires a duration, so time plays an important role in it. On the other hand, the child acts based on their interests and needs using their imagination and creativity. Art, in turn, helps in the comprehensive development of child's personality, especially children's drawing consists an analysis of mental properties and is distinguished in various stages like a process of realistic representations. For this reason, I was interested in researching children's drawings, of different ages, portraying their families and comparing its progress at these different stages of development.

Purpose: This work aims at comparative study of children's drawings, depicting a family and highlighting the characteristics of each age group. In this context, in the first part of my work there is a bibliographic review with the aim of gathering material for the implementation of the comparison later, which is pointed in the second part. In the third and last part of this work a survey and a comparative report are carried out.

Method: For the comprehensive approach to the subject, it was necessary to follow a qualified research that is characterized by continuous and direct presence of the researcher throughout the research aiming at the collection and analysis of all the information. Particularly, action-research was used as a method of data collection. More specifically, content analysis based on participatory observation was used as a method of data collection.

Results: With the analysis of results, after the comparison, the progress of children's drawing from age to age was highlighted as well as the ability and the way that children draw their families were investigated.

Discussion: The results showed that the characteristics of each age and the way, that children portray their family are developing significantly day by day.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	vi
Περίληψη	ix
Εισαγωγή:	
Abstract	xi
Introduction:	xi
Συνοπτομογραφίες	Error! Bookmark not defined.
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	3
1.Η Τέχνη για την Τέχνη	3
1.1 Προοπτικές της τέχνης της πρώιμης παιδικής ηλικίας	3
1.2 Αισθητική Καλλιέργεια- Ψυχοπαιδαγωγική Προσέγγιση	6
1.3Καλλιτεχνική ανάπτυξη	9
2. Ζωγραφική	12
2.1 Στάδια ζωγραφικής	13
2.2 Στόχοι της ζωγραφικής:	14
3.Παιδικό Σχέδιο	15
3.1. Ιστορική Αναδρομή	16
3.2 Ως μέσο επικοινωνίας	16
3.3 Γιατί ζωγραφίζουν τα παιδιά;	18
3.4 Στάδια εξέλιξης	18
3.4.1Georges Luquet (1927)	19
3.4.2Lowenfeld (1947)	20
3.4.3Jean Piaget (1969)	21
3.4.4Howard Gardner (1982)	22
3.4.5 Hyrwitz A. &Day M. (1995)	23
3.5 Στοιχεία Ζωγραφιάς (μέγεθος σχεδίου, θέση, γραμμές και σχήματα, πίεση στο χαρτί)	23
3.6 Ανθρώπινη Φιγούρα	27
3.7. Η οικογένεια στα σχέδια των παιδιών	29
3.7 Τα Χρώματα που χρησιμοποιούν τα παιδιά	32

3.8 Το κράτημα του μολυβιού	34
4.Μεθοδολογία της έρευνας.....	35
4.2. Μέθοδος διεξαγωγής της έρευνας	36
4.3 Διεξαγωγή Έρευνας.....	38
4.4 Ανάλυση παιδικών σχεδίων	40
4.5 Συμπεράσματα.....	62
4.6 Περιορισμοί της Έρευνας	73
4.7 Μελλοντική Έρευνα	74
1. Αναφορές.....	75
Παράρτημα	79

Πρόλογος

Είναι γεγονός ότι η παιδική ηλικία είναι μια περίοδος συνεχούς εξέλιξης για τα ίδια τα παιδιά. Κάθε εξέλιξη, είτε βιολογική είτε ψυχολογική απαιτεί μια διάρκεια, συνεπώς ο χρόνος παίζει σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη. Όπως αναφέρει ο Σιγάλας (Σιγάλας, 1995) έπειτα από παλιές έρευνες ειδικών, κάποιοι εκ των οποίων ήταν ο Piaget και ο Arnhem, έχουν διακριθεί δύο όψεις της νοητικής εξέλιξης του παιδιού:

α. η ψυχοκοινωνική εξέλιξη που βασίζεται στα εξωτερικά ερεθίσματα

β. η αυθόρμητη ψυχολογική- βιολογική εξέλιξη που περιλαμβάνει όσα το παιδί πρέπει να ανακαλύψει και να μάθει μόνο του.

Το παιδί είναι ένα άτομο που δρα και αυτή η δράση του διέπεται από τους νόμους του ενδιαφέροντος και των αναγκών του. Το παιδί έχει ανάγκη για παιχνίδι, για ευχαρίστηση, για έκφραση, για επικοινωνία, για ανακαλύψεις, να χειρίζεται μόνο του τα υλικά και τα αντικείμενα, για δημιουργία και για να καλλιεργεί και να χρησιμοποιεί τη φαντασία του.

Η σύγχρονη παιδαγωγική βασίζεται στην ενθάρρυνση των παιδιών για μάθηση, δηλαδή τη χρήση κινήτρων, έτσι ώστε να επιτευχθούν ορισμένοι σκοποί. Με τον όρο αισθητική αγωγή εννοούμε κυρίως την καλλιτεχνική αγωγή, δηλαδή τη διαδικασία της Τέχνης (Charman L. , 1993). Για να είναι σωστή και δημοκρατική η αγωγή καλό είναι να προσφέρει σε όλα τα παιδιά ισότητα ευκαιριών, καθώς επίσης χρησιμεύει στο να μάθει το παιδί να βλέπει τον κόσμο με «άλλο μάτι» και να χαίρεται την ομορφιά της φύσης ώστε να θέλει να δημιουργήσει. Η αισθητική καλλιέργεια βοηθά το άτομο να αποκτήσει αισθητικούς δεσμούς με το κοινωνικό περιβάλλον και από οικονομικής πλευράς να γίνει περισσότερο παραγωγικό και χρήσιμο.

Η Τέχνη από την άλλη έχει την ιδιότητα να προσφέρει ικανοποίηση στους ανθρώπους κάθε ηλικίας. Η επαφή μας με τον κόσμο της τέχνης εμπλουτίζει την ύπαρξή μας, ενώ η θέαση έργων τέχνης μας κατευθύνει προς τα έξω. Η τέχνη βοηθά στην ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας, απαιτεί την ενεργοποίηση όλων των αισθήσεων και την ταυτόχρονη συμμετοχή του νου και του σώματός μας, καλλιεργώντας τη δημιουργικότητα αλλά και τη μαθησιακή ικανότητα. Καθώς ασχολείται κάποιος με την τέχνη μαθαίνει να παρατηρεί, να οργανώνει και να ερμηνεύει τις εμπειρίες του. Η τέχνη είναι τρόπος έκφρασης η οποία αγγίζει πτυχές της ανθρώπινης ψυχής, συγκινεί,

ενθουσιάζει και γοητεύει. Οι εμπειρίες της καθημερινής ζωής είναι που προσφέρουν σε κάθε παιδί ευκαιρίες για να ασχοληθεί με την τέχνη.

Παράλληλα η ζωγραφική δίνει τη δυνατότητα στα παιδιά να εκφράζουν τον εσωτερικό τους κόσμο, να επικοινωνούν με το περιβάλλον και να έχουν αισθητηριακές εμπειρίες. Ο παιδαγωγός είναι αυτός που θα βοηθήσει τα παιδιά να αναπτύξουν την παρατηρητικότητα τους και την ευαισθησία τους, ώστε να μάθουν να ακούν, να βλέπουν, να αγγίζουν και να αισθάνονται. Συνεπώς η ζωγραφική είναι μια αυθόρμητη ενέργεια που πυροδοτεί αντιδράσεις σε ερεθίσματα.

Με γνώμονα όλα τα παραπάνω η μελέτη του παιδικού σχεδίου αποτελεί μια ανάλυση ψυχικών ιδιοτήτων και διακρίνεται σε διάφορα στάδια του ιχνογραφήματος ως μια πορεία ρεαλιστικών αναπαραστάσεων (Κούβου, 2016). Το παιδικό σχέδιο συνδέεται με τις απόπειρες του κάθε παιδιού να εκφράσει τα συναισθήματα και τις ανησυχίες του, καθώς και την κατάκτηση μιας οπτικής εμπειρίας. Μέσα από το σχέδιο τα παιδιά δίνουν συγκεκριμένη οπτική μορφή στις εμπειρίες και στις γνώσεις που αποκτούν από το περιβάλλον τους με τη χρήση συμβολικών και διανοητικών διαδικασιών. Τέλος, αναλύοντας το παιδικό σχέδιο μπορούμε να κατανοήσουμε τι σημαίνει εικαστική αναπαράσταση στον κόσμο των παιδιών, μαρτυρώντας έναν μη συνηθισμένο τρόπο θέασης και δημιουργίας (Σιγάλας, 1995).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.Η Τέχνη για την Τέχνη

Προοπτικές της τέχνης της πρώιμης παιδικής ηλικίας

Γενικά η τέχνη έχει την ιδιότητα να προσφέρει ικανοποίηση στους ανθρώπους κάθε ηλικίας. Η επαφή μας με τον κόσμο της τέχνης εμπλουτίζει την ύπαρξή μας, ενώ η θέαση έργων τέχνης μας κατευθύνει προς τα έξω.

Σύμφωνα με την Τρίμη η τέχνη απαιτεί την ενεργοποίηση όλων μας των αισθήσεων και την ταυτόχρονη συμμετοχή του νου και του σώματός μας. Τόσο τα παιδιά όσο και οι ενήλικες, από τη μία, καθώς ασχολούμαστε με την τέχνη μαθαίνουμε να παρατηρούμε, να οργανώνουμε και να ερμηνεύουμε τις εμπειρίες μας, όμως από την άλλη μπορούμε και να δημιουργήσουμε μορφή και νόημα εκεί που πριν δεν υπήρχε τίποτα (Τρίμη, 2005).

Σύμφωνα με την ετυμολογία της λέξης, τέχνη είναι η *δημιουργία*, η *γέννηση* και μια *φυσική επικοινωνιακή λειτουργία*. Κατά τα λεγόμενα της Παπαδοπούλου Μ «είναι το μέσον με το οποίο ο άνθρωπος προσπαθεί να ξεπεράσει τη μοναξιά του και ταυτόχρονα να καταλάβει τον εαυτό του και να ερμηνεύσει τον κόσμο του » (Παπαδοπούλου, 2016)

«Η Τέχνη είναι αποκάλυψη, εμπάθυση, μέσο έκφρασης, μέσο επικοινωνίας, ερμηνεία, όργανο μεταρρύθμισης, τάξη, ολοκλήρωση» (Παπαδοπούλου, 2016).

Η τέχνη είναι τρόπος έκφρασης η οποία αγγίζει πτυχές της ανθρώπινης ψυχής συγκινεί ενθουσιάζει και γοητεύει. «Η τέχνη μας κάνει να ζούμε μύριες ζωές, να απλώσουμε την εσωτερική ύπαρξή μας σε τόπους και καιρούς μακρινούς ή και απίθανους ακόμη. Μαζί της δεν υπάρχουμε τώρα, αλλά πάντοτε δεν ζούμε εδώ αλλά παντού, δεν είμαστε ένας, αλλά αναρίθμητοι άνθρωποι. Πλημμυρίζουμε από ζωή.» γράφει ο Παπανούτσος (Παπανικολάου, 1998).

Οι εμπειρίες αυτές της καθημερινής ζωής είναι που προσφέρουν σε κάθε παιδί πολλές ευκαιρίες για να ασχοληθούμε την τέχνη και το σχολείο επιβάλλεται να βοηθήσει το παιδί να προσεγγίσει την τέχνη όχι ευκαιριακά, αλλά ουσιαστικά για να βοηθήσει τα παιδιά να αγαπήσουν την τέχνη ως ζωτικό κομμάτι της ζωής τους. Ο παιδαγωγός από την άλλη καλό είναι να εκμεταλλεύεται τις δυνατότητες των παιδιών και να τα βοηθήσει να εμπνευστούν και να ερμηνεύσουν αυτό που βλέπουν γύρω τους, επίσης δίνει ευκαιρίες

για ελεύθερη έκφραση και δημιουργικότητα, χωρίς να βασίζεται στο ωραίο (Παπανικολάου, 1998).

Όσον αφορά το ωραίο τώρα, ο Εμάνουελ Καντ (ένας Γερμανός φιλόσοφος), επισημαίνει ότι σχετίζεται με τις υποκειμενικές μας προτιμήσεις και όχι με την εξήγηση και την κατανόηση ενός έργου τέχνης. Αναλύει ότι χάρη στη φαντασία μας ένα αντικείμενο- έργο τέχνης- παίρνει μορφή και ξυπνά μέσα μας την αίσθηση του ωραίου. Επιπρόσθετα, καταλήγει ότι η αντίληψη ενός υπερβολικά μεγάλου έργου τέχνης που είναι αισθητό από όλους, οφείλεται σε μια κατάσταση υψηλής αυτοσυνείδησης, η οποία επιβεβαιώνει την αξία του, χωρίς όμως αυτό να προκαλεί ένα συναίσθημα ηδονής, όπως το ωραίο, αντίθετα προκαλεί μια «αρνητική ηδονή» η οποία δεν είναι επιθυμητή (Σπυριδάκη, 2009). Έτσι λοιπόν, όπως είπε και ο Freint «δεν αποβλέπει στο να κάνεις κάθε παιδί καλλιτέχνη, αλλά να του δώσεις τις χαρές του καλλιτέχνη. Για αυτό η τέχνη συνδέεται με τη δημιουργία και όχι με τη μίμηση και τη διδασκαλία. Το παιδί θέλει να εκφραστεί και όχι να κάνει καλλιτεχνικό έργο» (Παπανικολάου, 1998).

Ο Piaget για την τέχνη

Αρχικά ο Piaget (1921) ύστερα από πολλές έρευνες οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι υπάρχουν 3 στάδια γνωστικής ανάπτυξης του παιδιού τα οποία ονόμασε α) αισθησιοκινητικό (γέννηση με 2χρ.), β) στάδιο προλογικής νόησης (2-6χρ.) και γ) στάδιο συγκεκριμένης λογικής σκέψης (6-12χρ.). Καταλήγοντας έτσι ότι τα μικρά παιδιά αντιλαμβάνονται τα πράγματα διαφορετικά από τους ενήλικες. Επιπλέον κάνει διάκριση ανάμεσα 1.στις αντιληπτικές εικόνες, οι οποίες βοηθούν στο να εξετάσουμε ένα αντικείμενο, 2. στις αναπαραστατικές, οι οποίες διατηρούνται μετά την εμπειρία μας με τα αντικείμενα μέσω της μνήμης και 3. στα εννοιολογικά σχήματα, τα οποία αφορούν το ενημερωτικό υλικό για το αντικείμενο που διατηρούμε στο μυαλό με τη μορφή λέξεων. Ο Piaget ισχυρίζεται ότι οι εικόνες αναπαραγωγής περνούν τα ίδια στάδια ανάπτυξης με τα αντιληπτικά κατά τη δεύτερη περίοδο ανάπτυξης του παιδιού, την οποία αποκαλεί περίοδο δράσης. Επειδή τα σχέδια βασίζονται σε εικόνες, υποστηρίζει επίσης ότι τα παιδικά σχέδια παρουσιάζουν κάποιες σχέσεις που θα εμφανιστούν μετά από καιρό όταν το παιδί θα είναι σε θέση να αντιληφθεί αυτές τις σχέσεις (Kenneth, 2016).

Ο Piaget υποστήριξε ότι η καλλιτεχνική έκφραση είναι μια γνωστική δραστηριότητα, όπου η γενική ανάπτυξη είναι προοδευτική, ενώ η καλλιτεχνική είναι

παλινδρομική. Η τέχνη του μικρού παιδιού είναι πιο δημιουργική από ενός μεγάλου παιδιού. Η θεωρία του στηρίζεται στη γνωστική ανάπτυξη, γιατί το ενδιαφέρον του βασίζεται στο πως σκέφτονται τα παιδιά, διότι υποστηρίζει ότι η σκέψη αλλάζει με την πάροδο του χρόνου. Θεωρεί τη ζωγραφική, μορφή σημειωτικών ή συμβολικών λειτουργιών, αφού είναι η αντιπροσωπευτική εικόνα που βρίσκεται στη μέση του συμβολικού παιχνιδιού και της πνευματικής εικόνας. Μέσω της ζωγραφικής, δηλαδή, το παιδί επιχειρεί να ικανοποιήσει την ανάγκη για αφομοίωση και να προσαρμοστεί στην πραγματικότητα μέσω της μίμησης του κόσμου γύρω του (Παπανικολάου, 1998).

Η παιδική τέχνη παρουσιάζει σταθερή ιδιομορφία σε οποιοδήποτε πολιτιστικό περιβάλλον ζει το παιδί, επίσης αφορά την εκδήλωση και την ικανοποίηση βιολογικής ανάγκης για επικοινωνία με τον κόσμο, ανάγκη για γνωριμία και τακτοποίηση του κόσμου. Εκφράζει συναισθήματα, την εικόνα που έχει για τον κόσμο γύρω του, προτιμήσεις, ερμηνεύει φαινόμενα και συνδέει αντικείμενα και θέλει να εκφραστεί και όχι να κάνει καλλιτεχνικό έργο. Όσον αφορά τη σύνθετη λειτουργία της τέχνης προϋποθέτει και την ολόπλευρη ανάπτυξη ιδιαίτερα για την εποχή μας, καθώς συχνά η τέχνη θεωρείται απλώς απασχόληση για τον ελεύθερο χρόνο και όχι σύμβολο πλούτου και ανώτερης κοινωνικής τάξης όπως θα έπρεπε, ενώ οι περισσότεροι ούτε κατανοούν, ούτε νιώθουν τη βαθύτερη ικανοποίηση που μπορεί να δώσει η τέχνη (Παπαδοπούλου, 2016).

1.2 Αισθητική Καλλιέργεια - Ψυχοπαιδαγωγική Προσέγγιση

Όσον αφορά την τέχνη στην πρώιμη παιδική ηλικία είναι προτιμότερο να βασίζεται σε μερικούς κοινώς παραδεκτούς όρους, όπως να είναι αναπτυξιακά κατάλληλη και διαθέσιμη προς όλα τα παιδιά, σύμφωνα με την Παπανικολάου (1998). Επίσης είναι αναγκαίο να προωθεί την ανάγκη των παιδιών για προσωπική έκφραση να είναι ελεύθερη επιτρέποντας στα παιδιά τη δημιουργικότητα και να προσφέρει ουσιαστικά κίνητρα. Συνεπώς η τέχνη θα πρέπει να εξισορροπεί διακριτικά τη διαδικασία με το αποτέλεσμα, να ενισχύει την ανακάλυψη και τον πειραματισμό, ενώ παράλληλα πρέπει να επιτρέπει την ενεργό και σταθερή συμμετοχή. Τέλος είναι απαραίτητο να κατέχει όλα τα παρακάτω κατάλληλα καλλιτεχνικά μέσα και να προσανατολίζεται προς την επιτυχία, όπως τα επισημαίνει στο βιβλίο της η Παπανικολάου(1998)ώστε να καλλιεργήσουμε τα παιδιά αισθητικά από την πρώιμη παιδική ηλικία.

- Αναπτυξιακά κατάλληλη

Για όλες τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη τις αναπτυξιακές ικανότητες του παιδιού. Αυτές οι δραστηριότητες που απαιτούν μεγάλο αριθμό λεπτομέρειας και ακρίβειας με περιορισμένο έλεγχο δεν είναι αναπτυξιακά κατάλληλες για τα πολύ μικρά παιδιά. Συνεπώς για να δημιουργήσουμε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα, όπως αναφέρει η Παπανικολάου, βασιζόμαστε στα αναπτυξιακά ορόσημα κάθε ηλικίας(ηλικιακά χαρακτηριστικά) καθώς και την ατομική καταλληλότητα (ατομικά χαρακτηριστικά) κάθε παιδιού. Η τέχνη αφορά και πρέπει να είναι διαθέσιμη για όλα τα παιδιά. Τα νήπια έχουν πολλές δυνατότητες με τα καλλιτεχνικά μέσα, που εξελίσσονται με την εξάσκηση και τον πειραματισμό. Η τέχνη δεν είναι αντρική, ούτε γυναικεία και τα δύο φύλα πρέπει να ενθαρρύνονται να ασχολούνται με αυτή.

- Δυνατότητα προσωπικής έκφρασης

Τα παιδιά όλων των ηλικιών έχουν ανάγκη για προσωπική έκφραση με ποικιλία από καλλιτεχνικά μέσα. Η έκφραση οφείλει να είναι ατομική, καθώς κάθε άνθρωπος προσεγγίζει την τέχνη με διαφορετικό τρόπο και η προσωπική επιλογή καθορίζει τα υλικά και τα χρώματα που χρησιμοποιεί κάθε παιδί καθώς και τον τρόπο έκφρασης του.

- Ελεύθερη να επιτρέπει στα παιδιά τη δημιουργικότητα

Τα προγράμματα τέχνης οφείλουν να προάγουν τη δημιουργικότητα επιτρέποντας στα παιδιά να διαλέξουν τι θα φτιάξουν (περιεχόμενο), πως θέλουν να το φτιάξουν (διαδικασία) και πως επιθυμούν να είναι στη τελική του φάση. Συνεπώς στερούμε από τα παιδιά τη δημιουργικότητα όταν προσδιορίζουμε το τελικό προϊόν και τον ακριβή τρόπο επίτευξής του. Η δημιουργική έκφραση πρέπει να βασίζεται σε γενικούς όρους, οδηγίες και όρια όπως είναι απαραίτητο να δείξουμε το σωστό χειρισμό των καλλιτεχνικών μέσων και εξοπλισμού.

- Παρέχονται ουσιαστικά κίνητρα

Τα παιδιά εξερευνούν μέσα από τις αισθήσεις τους και υποκινούνται από τα εσωτερικά τους κίνητρα για να ανακαλύψουν και να γνωρίσουν το κόσμο που τα περιβάλλει. Στη τέχνη έχουν κυρίαρχο ρόλο τα εσωτερικά κίνητρα σύμφωνα με έρευνα των Lepper and Greene (1975) καθώς εξωτερικά κίνητρα, τεχνικές τροποποιήσεις συμπεριφοράς, συμβολικές ανταμοιβές, αυτοκόλλητα μειώνουν το ενδιαφέρον των παιδιών για ζωγραφική. Συνεπώς οι παιδαγωγοί καλό είναι να επαινούν τη διαδικασία και τη συμμετοχή και όχι το αποτέλεσμα, ώστε να μην μετατρέπουν τα εσωτερικά κίνητρα σε εξωτερικά.

- Ύπαρξη ισορροπία μεταξύ διαδικασίας και αποτελέσματος

Τα μικρά παιδιά απολαμβάνουν την τέχνη μέσα από τη διαδικασία χωρίς να δίνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο τελικό αποτέλεσμα για αυτά τα παιδιά η ευχαρίστηση βρίσκεται στην πραγματική πράξη. Όσο μεγαλώνουν τα παιδιά προσχολικής ηλικίας προσανατολίζονται προς το τελικό αποτέλεσμα, ενδιαφέρονται για το σχήμα, το μέγεθος, το χρώμα, την τοποθέτηση καθώς και τις λεπτομέρειες στα έργα τους. Για το λόγο αυτό τους αρέσει να υπογράφουν τα έργα τους και τα προσέχουν για να μην σκιστούν ή λερωθούν. Είναι σημαντικό λοιπόν οι προσφερόμενες καλλιτεχνικές δραστηριότητες να εξισορροπούν την καλλιτεχνική διαδικασία με τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου έργου. Παράλληλα όμως, η τέχνη μπορεί να προσανατολιστεί στη διαδικασία ή το έργο ή και στα δύο μαζί ανάλογα με την προσέγγιση.

- Δίνοντας ευκαιρίες ανακάλυψης και πειραματισμού

Πολλές φορές τα παιδιά μπορούν να φτάσουν στο καλλιτεχνικό αποτέλεσμα μέσω της διαδικασίας του πειραματισμού. Για το λόγο αυτό παρέχονται καλλιτεχνικά μέσα στα παιδιά, για παράδειγμα χρώματα και σφουγγάρια, και αφήνονται να ανακαλύψουν τις ιδιότητες του υλικού. Είναι πιθανών να απλώνουν τη μπογιά ή να χρησιμοποιούν το

σφουγγάρι σαν αποτύπωμα, συνεπώς έχουν ανακαλύψει μόνα τους μια τεχνική μέσω τους δικής τους ανακάλυψης χωρίς να «διδάξουμε» τη χρήση του χρώματος με σφουγγάρι.

- Παρέχοντας ενεργή και υποστηριζόμενη συμμετοχή

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας μέσα από τις καλλιτεχνικές δραστηριότητες μπορούν να καλύψουν την ανάγκη τους για αισθητικό-κινητική εξερεύνηση και κίνηση. Στην προσχολική ηλικία δεν είναι δυνατό όλα τα παιδιά να μπορέσουν να ολοκληρώσουν μια καλλιτεχνική δραστηριότητα σε προκαθορισμένο χρόνο, άλλα βιάζονται να τελειώσουν ή επιθυμούν να συνεχίσουν μετά. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι μπορούμε να προτρέψουμε τα παιδιά να παρατείνουν και να επανεξετάσουν τη δουλειά τους (π.χ. Υπάρχει κάτι άλλο που μπορείς αν προσθέσεις στη ζωγραφιά σου; Έχεις σκεφτεί που μένει το κορίτσι που έφτιαξες), έτσι ώστε τα παιδιά με το χρόνο να καταλάβουν ότι περισσότερος χρόνος και προσπάθεια συνήθως οδηγούν σε μια πιο λεπτομερή εικόνα.

- Παρέχοντας καλλιτεχνικά μέσα

Στη σύγχρονη εποχή που ζούμε έχουμε πληθώρα από καλλιτεχνικά μέσα που μπορούμε να δώσουμε στα παιδιά, όπως χρώματα, πινέλα, σφουγγάρια, χαρτόνια όπως επίσης άχρηστο υλικό ή αυτοσχέδια καλλιτεχνικά μέσα. Το υλικό που δίνουμε στα παιδιά καλό θα ήταν να είναι αναπτυξιακά κατάλληλο και να παρέχεται η δυνατότητα να πειραματίζονται καθημερινά, δηλαδή η τέχνη να είναι μέρος του καθημερινού προγραμματισμού.

- Προσανατολισμός στην επιτυχία

Οι καλλιτεχνικές δραστηριότητες της προσχολικής ηλικίας που βασίζονται στα ατομικά και ηλικιακά χαρακτηριστικά κάθε παιδιού οφείλουν να προσανατολίζονται στην επιτυχία. Βασικός στόχος της εκπαίδευσης γενικότερα αποτελεί να καλλιεργηθεί στα παιδιά μια θετική εικόνα του εαυτού τους και να νιώθουν ικανά. Για το λόγο αυτό δύσκολες και περίτεχνες δράσεις μπορεί να απογοητεύσουν τα παιδιά και να τα οδηγήσουν σε ένα γενικότερο αίσθημα αποτυχίας. Από την ως τώρα εμπειρία μου όμως θεωρώ ότι μπορούν να δοθούν στα παιδιά οι ίδιες δραστηριότητες, πιο απλοποιημένες ανάλογα με την ηλικία τους, ώστε να μπορούν να ανταπεξέλθουν όλα το ίδιο(Παπανικολάου, 1998).

1.3 Καλλιτεχνική ανάπτυξη

Συνδυαστικά με την αισθητική καλλιέργεια, η καλλιτεχνική ανάπτυξη των παιδιών, μας επισημαίνει ότι τόσο η θεωρία, όσο η έρευνα και η εφαρμογή καθορίζουν μια σειρά βασικές αρχές που την χαρακτηρίζουν. Συνοπτικά σύμφωνα με την Τρίμη Ε οι παράγοντες είναι που επηρεάζουν την καλλιτεχνική ανάπτυξη είναι: ο ρόλος της εμπειρίας, η πρόοδος από το απλό στο σύνθετο και τέλος η φύση της ατομικότητας. Από την μια πλευρά στο βιβλίο της η ίδια αναλύει επίσης και τις τρεις αρχές της δημιουργικής αναπαράστασης, ώστε να εξηγήσει κάποιες πτυχές της καλλιτεχνικής ανάπτυξης των παιδιών, παραθέτοντάς τις ως εξής:

- «Η αναπαράσταση απορρέει από τις εμπειρίες των παιδιών με πραγματικά αντικείμενα, πραγματικούς ανθρώπους και πραγματικά γεγονότα» (Τρίμη, 2005). Τα παιδιά πρέπει πρώτα να βιώσουν μέσα από τις αισθήσεις τους και από ενέργειες, τα αντικείμενα ή τα γεγονότα καθώς και τα υλικά που θα χρησιμοποιήσουν για να αναπαραστήσουν. Η αναπαράσταση επιτυγχάνεται τη στιγμή που θα συνειδητοποιήσουν τυχαία την ομοιότητα σε κάτι που θα βρουν κοινό και στην καθημερινή τους ζωή. Η απαθανάτιση των ομοιοτήτων αυτών γίνεται σκόπιμα. Το παιδί μεταφέροντας την προσωπική του εμπειρία, δημιουργεί μια πρόθεση να απαθανάτισει σημαντικότερα στοιχεία.
- «Οι πρώιμες αναπαραστάσεις των παιδιών αποτελούνται από απλές μορφές που βαθμιαία γίνονται πιο σύνθετες» (Τρίμη, 2005). Σε αυτό το στάδιο οι αναπαραστάσεις εξελίσσονται από απλές γραμμές και μορφές σε πιο λεπτομερείς και διαφοροποιημένες κατασκευές και συνθέσεις. Μέσα από τον άμεσο χειρισμό που κάνουν τα παιδιά αποκτούν όλο και μεγαλύτερη επίγνωση των οπτικών γνωρισμάτων που αναπαριστούν. Επιπρόσθετα τα παιδιά μέσα από την εξερεύνηση και την εξάσκηση αποκτούν μεγαλύτερη επιδεξιότητα στη χρήση των καλλιτεχνικών μέσων. Αποτέλεσμα της αναπαράστασης αυτής είναι ότι «γίνονται λιγότερο τυχαίες, χρειάζονται όλο και λιγότερες συμπληρωματικές λεκτικές εξηγήσεις και επίσης γίνονται πιο λεπτομερείς, πιο ενιαίες και πιο ολοκληρωμένες από δομικής άποψης» (Τρίμη, 2005).
- «Οι αναπαραστάσεις κάθε παιδιού είναι μοναδικές» (Τρίμη, 2005). Τα παιδιά διαφοροποιούνται μεταξύ τους τόσο ως προς τις εμπειρίες και βιώματα, όσο και

ως προς τα καλλιτεχνικά μέσα που χρησιμοποιούν για να αναπαραστήσουν τις εμπειρίες αυτές (Τρίμη, 2005).

Από την άλλη σύμφωνα με την Παπανικολάου Ρ. υπάρχουν κάποιες θεωρίες, όπου αναλύει παρακάτω, οι οποίες επιχειρούν να εξηγήσουν την καλλιτεχνική ανάπτυξη του παιδιού. Αυτές είναι:

1. Βιολογικές: το παιδί έχει περιορισμένο συντονισμό ματιού χεριού, η ζωγραφική είναι ανώριμη και μη κατανοητή από τους ενήλικες και η φυσική του ανάπτυξη επηρεάζει την καλλιτεχνική του έκφραση.
2. Συναισθηματικές: Αφορά το περιεχόμενο και την τεχνοτροπία τα οποία είναι ενδεικτικά του συναισθηματικού κόσμου της προσωπικότητας, του χαρακτήρα και της συναισθηματικής κατάστασης του παιδιού.
3. Αντιληπτικές: Αφορά επίσης στο περιεχόμενο και την τεχνοτροπία, όμως σχετίζεται με την ανάπτυξη της αντίληψης, όπου ένα παιδί ζωγραφίζει ό, τι αντιλαμβάνεται και όχι ό, τι βλέπει. Μερικά παιδιά ζωγραφίζουν λιγότερα από όσα βλέπουν στην πραγματικότητα.
4. Γνωστικές: τα περιεχόμενα και η τεχνοτροπία αυτή τη φορά αφορούν τη γενική νοημοσύνη και την αντιληπτική λειτουργία. Τα παιδιά μπορούν να ζωγραφίζουν ό, τι μόνο γνωρίζουν, επίσης μπορούν να βασίζονται σε αναμνήσεις εικόνες εμπειρίες και έννοιες όταν ζωγραφίζουν.
5. Γενικές αναπτυξιακές: Κοινωνικοί, πολιτιστικοί, προσωπικοί και περιβαλλοντικοί παράγοντες οι οποίοι αφορούν την προσέγγιση προσπαθώντας να εξηγήσουν την καλλιτεχνική έκφραση του παιδιού με έναν ολιστικό τρόπο (Παπανικολάου, 1998).

Εν συνεχεία, όσον αφορά τα στάδια της καλλιτεχνικής ανάπτυξης η Τρίμη στο βιβλίο της τα παρουσιάζει κατά ηλικιακή ομάδα και αναλύει το καθένα ξεχωριστά σύμφωνα με τα ηλικιακά-αναπτυξιακά χαρακτηριστικά του παιδιού.

Ξεκινώντας από τη γέννηση μέχρι 8 μηνών τα βρέφη την πρώιμη αυτή περίοδο διακρίνουν τις ασπρόμαυρες εικόνες και τα χρωματιστά αντικείμενα που μπορούν να εντοπίσουν. Τα βρέφη αντιλαμβάνονται πως η κίνηση του κεφαλιού επηρεάζει την αλλαγή των παραστάσεων που βλέπουν και μπορούν να συνδυάσουν τα αντικείμενα με λέξεις. Σε αυτή την ηλικία (8-18μηνών) τα παιδιά έχουν την ικανότητα να πιάνουν είδη γραφικής ύλης, να τα μετατοπίζουν από το ένα χέρι στο άλλο δημιουργώντας σημάδια

στο χαρτί τους. Επίσης μέσα από τις ονομασίες των καλλιτεχνικών υλικών δημιουργούν και μαθαίνουν τη χρήση τους και τις ιδιότητες τους.

Κατά τη περίοδο 18 μηνών μέχρι 2 χρονών τακτοποιούν και ξεχωρίζουν τα αντικείμενα καθώς επίσης μπορούν να χειριστούν την πλαστελίνη με διάφορους τρόπους π.χ. ζουλάνε, χτυπάνε, πλάθουν. Σε αυτή την ηλικία κάνουν αισθητικές επιλογές, όπως για παράδειγμα διαλέγουν τι χρώμα θα χρησιμοποιήσουν στις ζωγραφιές τους, κατανοούν συναισθήματα που διαφαίνονται μέσα από τις εικόνες.

Στην ηλικία 2-3 χρονών έχουν πλέον αναπτύξει τις συμβολικές αναπαραστάσεις και συμβολίζουν νοητικές έννοιες, ενώ αναγνωρίζουν τυχαίες αναπαραστάσεις ή ομοιότητες. Σε αυτό το στάδιο παρατηρείται ότι η λεπτή κινητικότητα έχει εξελιχθεί σημαντικά δημιουργώντας απλά παραστατικά σχέδια, σχεδιάζοντας απλές μορφές και σχήματα, ζωγραφίζοντας με μεγάλα πινέλα, σχίζοντας χαρτιά και πλάθοντας απλά αντικείμενα με την πλαστελίνη.

Έπειτα στην ηλικία των 3-4 χρονών είναι πρόθυμα να αναπαραστήσουν και να τονίσουν υπερβολικά τις πιο ξεχωριστές πτυχές μιας αναπαράστασης. Παρατηρείται ότι σε αυτή την ηλικία μπορούν να χρησιμοποιήσουν πιο εξειδικευμένα καλλιτεχνικά εργαλεία (μολύβια) και δύνανται να κόβουν απλά σχήματα, να ομαδοποιούν σχήματα, χρώματα και μοτίβα. Επιπρόσθετα είναι ικανά να σχηματίσουν και να πλάσουν πρόσωπα και μορφές, να τονίσουν τις λεπτομέρειες καθώς και να δημιουργήσουν κολλάζ με διάφορα αντικείμενα και άχρηστα υλικά. Επικεντρώνουν τη προσοχή σε ένα μέρος και όχι σε όλο το έργο τέχνης, παράλληλα εκφράζουν αισθητικές προτιμήσεις με βάση το χρώμα, το σχήμα και την κίνηση.

Τέλος στην ηλικία των 4-5 χρονών έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν όλο και πιο σύνθετα εργαλεία καθώς και το συνδυασμό αυτών, ενώ αντιγράφουν απλές γεωμετρικές μορφές. Πλέον οι αναπαραστάσεις τους είναι πιο λεπτομερείς με μεγαλύτερη ακρίβεια κάνοντας χρήση της φαντασίας τους για να τις τελειοποιήσουν. Είναι σε θέση να προσδιορίσουν τι λείπει από κάποια εικόνα και τα βασικά χρώματα. Επίσης εκφράζουν τις προτιμήσεις τους με βάση το έργο τέχνης αλλά και μπορούν να εστιάσουν τη προσοχή τους σε διάφορα μέρη του συνολικού έργου. Μπορούν να διακρίνουν διάφορες μορφές αναπαράστασης (π.χ. φωτογραφία αντί του αντιγράφου) και να αναγνωρίσουν τη χρονική περίοδο που απεικονίζεται κάποια αναπαράσταση (Τρίμη, 2005).

2. Ζωγραφική

Στη σύγχρονη κοινωνία παιδοψυχολόγοι, παιδαγωγοί και θεωρητικοί συμφωνούν ότι σκοπός της παιδείας είναι η σφαιρική ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Η ζωγραφική δίνει τη δυνατότητα στα παιδιά να εκφράζουν τον εσωτερικό τους κόσμο, να επικοινωνούν με το περιβάλλον και να έχουν αισθητηριακές εμπειρίες. Ο παιδαγωγός, όπως έχω αναφέρει και παραπάνω, είναι αυτός που θα βοηθήσει τα παιδιά να αναπτύξουν την παρατηρητικότητά τους και την ευαισθησία τους, ώστε να μάθουν να ακούν, να βλέπουν, να αγγίζουν και να αισθάνονται.

Συνεπώς η τέχνη της ζωγραφικής είναι μια αυθόρμητη ενέργεια που πυροδοτεί αντιδράσεις σε ερεθίσματα και η δυσκολία της δημιουργικής έκφρασης έγκειται στο γεγονός ότι για να υπάρχει αυτή πρέπει να προϋπάρχει κάποιο κίνητρο ή εμπειρία. Σύμφωνα με την L.Charman τα παιδιά αρέσκονται να ασχολούνται με την τέχνη, έτσι ο παιδαγωγός θεωρεί ότι τα κίνητρα θα εμφανιστούν μόνα τους, η διδασκαλία της τέχνης, όμως δεν περιλαμβάνει μόνο την επαφή με διάφορα υλικά, αλλά και την επαρκή καθοδήγηση. Ένας από τους σκοπούς της καλλιτεχνικής αγωγής είναι να βοηθήσει τα παιδιά να παράγουν δικές τους ιδέες για να εκφραστούν ελεύθερα, με νέα υλικά και με τον δικό τους τρόπο (Παπανικολάου, 1998).

Μόλις τα παιδιά είναι έτοιμα να πιάσουν ένα πινέλο ή ένα φαρδύ μαρκαδόρο πρέπει να ενθαρρύνονται να αφήσουν ίχνη στο χαρτί τους, συνεπώς πρέπει να τα εξοικειώσουμε από πολύ μικρά με πολλές αποχρώσεις, είδη χρώματος, παστέλ και άλλα υλικά. Τους παρέχουμε λοιπόν μεγάλες επιφάνειες χαρτιού (εφημερίδες, πολυγράφοι, χαρτί μέτρου) διαφόρων σχημάτων και μεγεθών όταν βρίσκονται στην εξερευνητική φάση ανάπτυξης και όταν το ενδιαφέρον μειώνεται το αναζωογονούμε αλλάζοντας μέσα, εργαλεία, επιφάνεια ή την κλίμακα επιφάνειας (Charman L. , 1993).

«Η ζωγραφική με τα δάχτυλα έχει μεγάλη αξία για τα πολύ μικρά παιδιά που επιζητούν την κιναισθητική ηδονή» (Charman L. H., 1993). Γενικότερα το παιδί πρέπει να έχει άμεση πρόσβαση στα διάφορα υλικά, έτσι η αυτοπεποίθηση και η δυνατότητα των παιδιών να ελέγξουν τα έργα τους ενισχύεται όταν γνωρίζουν πως θα προμηθευτούν και θα χρησιμοποιήσουν τα διάφορα εργαλεία και υλικά και όταν δρουν χωρίς την επίβλεψη των παιδαγωγών σε κάθε στάδιο εργασίας.

Η ζωγραφική σαν διαδικασία δεν νοείται χωρίς την παροχή κινήτρων στα παιδιά. Γνωρίζουμε βέβαια ότι οι δραστηριότητες που αποσκοπούν στη δημιουργία κινήτρων θα πρέπει να βασίζονται σε διάφορες προσεγγίσεις όπως για παράδειγμα το φυσικό περιβάλλον, η φαντασία και γενικά θέματα κυρίως από τις καθημερινές τους εμπειρίες. Έτσι οι δράσεις αυτές θα είναι σύντομες, πλούσιες σε συσχετίσεις ιδεών και αισθητηριακές λεπτομέρειες καθώς είναι σχετικές με τις εμπειρίες του παιδιού (Charman L. , 1993).

2.1 Στάδια ζωγραφικής

Σχετικά με την εξέλιξη της ζωγραφικής, το παιδί στα δυο πρώτα χρόνια της ζωής του ενδιαφέρεται για το ανακάτεμα των χρωμάτων και για την παλινδρομική κίνηση, ενώ αργότερα για την περιστροφική. Γύρω στους 20 μήνες μπορεί να κάνει δυο οριζόντιες μουτζούρες, χρησιμοποιώντας ένα χρώμα για κάθε μια, συνήθως το μαύρο και το κόκκινο.

Σ' αυτό το στάδιο το χαρτί που θα χρησιμοποιήσει το παιδί θα πρέπει να είναι μεγάλο σε μέγεθος, γιατί δεν έχει κατακτήσει ακόμη την έννοια του ορίου, αλλά και επειδή το μόνο που το ενδιαφέρει και ευχαριστεί είναι η κίνηση (Μανέτα, 2012).

Σύμφωνα με την Κακίση το παιδί εξελίσσει το σχέδιο ταυτόχρονα με τη γλώσσα και τη γραφή του. Καθώς εξελίσσεται το παιδικό έργο διανύει ορισμένα χαρακτηριστικά στάδια τα οποία, σύμφωνα με ερευνητές, αρχίζουν όλα στο παιδί με το μουτζούρωμα.

Μόλις το παιδί αρχίσει να πατάει καλά στα πόδια του μπορεί να πιάσει το μολύβι και να κάνει τις πρώτες του γραμμές. Το πρώτο του αποτέλεσμα στο χαρτί είναι μια κινησιακή δραστηριότητα, που την αποτυπώνει με κυκλικές κινήσεις χωρίς το μολύβι να αποχωρίζεται το χαρτί (μουτζούρωμα) ξεκινώντας από την ηλικία των 1 ½ έως 2 ½ χρονών περίπου. Μια προβολή του σώματος είναι το μουτζούρωμα, όπως αναφέρει η FlorencedeMèredieu, που εκφράζεται και εκδηλώνεται με την κίνηση και διαθέτει μια δυναμική αξία.

Το παιδί στην αρχή ευχαριστείται μόνο με την κίνηση, καθώς μουτζουρώνει. Βέβαια αργότερα που θα καταλάβει ότι αφήνει κάποιο ίχνος, αρχίζει να πειραματίζεται για να βγάλει κάποιο αποτέλεσμα και καθώς χαίρεται με αυτή τη δημιουργική παρέμβαση αρχίζει να γράφει πιο συνειδητά. Το να μουτζουρώνει κανείς θεωρείται ως

πηγή κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας και το παιδί με αυτό εκδηλώνει την περιέργεια, τη χαρά ή ακόμα και την οργή του.

Στο βιβλίο της η Κακίση παραθέτει μια σειρά από μελετητές που ασχολήθηκαν με τα διάφορα στάδια του παιδικού σχεδίου διακρίνοντας εμείς την MartBernson, η οποία ασχολήθηκε με τα 3 στάδια μουτζουρώματος. Το πρώτο είναι το φυσικό-κινητικό στάδιο (18 μηνών περίπου) κατά το οποίο όπως λέει το μολύβι δεν σηκώνεται από το χαρτί. Το δεύτερο είναι το αναπαραστατικό (2-3 χρονών) όπου το παιδί αυτή τη φορά «σηκώνει» το μολύβι και φτιάχνει με γραμμές και σημάδια, σχήματα και τα ονομάζει ανθρώπους ή πράγματα. Και το τελευταίο της είναι το επικοινωνιακό (3-4 χρονών) στο οποίο το παιδί προσπαθεί να μιμηθεί τη γραφή του ενήλικα. Σε αυτό το στάδιο ξεφεύγει από τις κυκλικές φόρμες και φτιάχνει συνεχής γραμμές. Αργότερα, όπως αναφέρει, θα χαράξει την ευθεία και σε ηλικία 5 χρονών θα σχεδιάσει σχήματα όπως το τετράγωνο (Κακίση- Παναγοπούλου, 2006).

2.2 Στόχοι της ζωγραφικής

Η ζωγραφική επιπλέον, σύμφωνα με την Παπανικολάου Ρ. είναι η πιο ευχάριστη δραστηριότητα του παιδιού που του επιτρέπει να εκφράζει εντυπώσεις και συναισθήματα. «Μια μπογιά στα χέρια ενός παιδιού είναι ένα κλειδί που ξεκλειδώνει σκέψεις και συναισθήματα από τον κόσμο του», λέει. Συμπεραίνοντας ότι βασικός σκοπός της ζωγραφικής δεν είναι να μάθουν να ζωγραφίζουν 'ωραία' τα παιδιά (Παπανικολάου, 1998).

Η Παπανικολάου Ρ. υποστηρίζει ότι οι στόχοι της ζωγραφικής είναι οι εξής:

- να γνωρίσουν τα παιδιά τις ιδιότητες και τη χρήση διαφόρων υλικών και να ευαισθητοποιηθούν σε σχέση με τα χρώματα
- να αναπτύξουν τη δημιουργικότητά τους, την αυτοεκτίμηση και την αυτοπεποίθησή τους
- να καλλιεργήσουν την παρατηρητικότητα, τη φαντασία και την ευαισθησία τους
- να χαρούν και να ικανοποιηθούν παίζοντας ελεύθερα με τα χρώματα
- να δουλέψουν με επιμονή μεθοδικότητα υπομονή και προσοχή
- να κοινωνικοποιηθούν και να προσαρμοστούν στο περιβάλλον τους
- να εξελιχθούν καλλιτεχνικά και αισθητικά (Παπανικολάου, 1998).

Παράλληλα, σύμφωνα με τις Μανέτα Μ & Σκουμούδη Σ η παιδαγωγική αξία της ζωγραφικής αποτελείται από:

- Την ικανότητα του παιδιού να εξασκεί τους λεπτούς χειρισμούς, ενώ χειρίζεται τα υλικά και τα εργαλεία
- Την ανάπτυξη της εφευρετικότητάς του μέσα από την αισθητική καλλιέργεια
- Την ευκαιρία που του δίνεται να εκφράζει συναισθήματα και ιδέες
- Την καλλιέργεια του αισθήματος υπευθυνότητας, καθώς συμμετέχει στην οργάνωση και τακτοποίηση του χώρου και των υλικών
- Το αίσθημα περηφάνιας που νιώθει με τα δημιουργήματά του (Μανέτα, 2012).

3. Παιδικό Σχέδιο

Ειδικότερα, η ζωγραφική όπως αναφέρθηκε αποτελεί μια αγαπημένη δραστηριότητα των παιδιών με οτιδήποτε υλικά και αν τους παρέχουμε, έτσι με μεγάλη αφοσίωση και σιγουριά οι μικροί ζωγράφοι δημιουργούν το δικό τους φανταστικό κόσμο με τα διάφορα εργαλεία γραφής στην κόλλα τους. Δεν τους νοιάζει ούτε τους αγχώνει αν αυτό που θα δημιουργήσουν θα είναι σωστό ή τέλειο, αλλά εκφράζουν με τον τρόπο που θέλουν τα ίδια, αυτά που αντιλαμβάνονται και παρατηρούν γύρω τους, έτσι εξηγείται το γεγονός ότι το σχέδιο είναι ένας τρόπος μη λεκτικός για να εκφράσουν τα παιδιά το παιχνίδι, τα όνειρα και όχι τη γλώσσα. Για να καταλάβει όμως ένας ενήλικας τι φανερώνουν τα παιδιά μέσα από αυτό πρέπει να ξεφύγουν από την κοινή λογική και να αποκρυπτογραφήσουν συγκεκριμένα σύμβολα από το καθένα (Αρναουτάκη, 2013).

Φυσικά, το παιδικό ιχνογράφημα δεν είναι μόνο για να περνά την ώρα του το παιδί και να μένει «ήσυχο», όπως πολλοί πιστεύουν, είναι πολλά περισσότερα για ένα παιδί και φανερώνει πολλά σε έναν ενήλικα. Ένας ενήλικας μπορεί να ανακαλύψει στοιχεία σχετικά με το ιχνογράφημα όπως για παράδειγμα:

- την ομαλή ή μη εξέλιξη του παιδιού
- την ανάπτυξη σχέσης με τον κόσμο και τον εαυτό του
- την αισιοδοξία ή απαισιοδοξία του
- την μετέπειτα ασχολία του με τον κόσμο
- την σχέση του με τους άλλους ή την εσωστρέφειά του.

Ακολουθώντας την πορεία γραφής του παιδιού μέσα από την έκφραση του παιδικού σχεδίου του, μπορούμε να διακρίνουμε τις πρώτες προσπάθειες αυτονομίας του. Το παιδί διατυπώνει γεγονότα με το δικό του τρόπο στο παιδικό ιχνογράφημα σιωπηλά, αλλά και διακριτά σε μεγάλο βαθμό από την πρώτη του μουτζούρα μέχρι το πρώτο του αλφάβητο. Τέλος, ο τρόπος που βιώνει την καθημερινότητά του εντυπώνεται με τα χρώματα, τα σχήματα και τα μεγέθη στις λεπτομέρειες της θέσης του χαρτιού (Μάθηση & Παρέμβαση, 2018).

3.1. Ιστορική Αναδρομή

Ανά τους αιώνες επιστήμονες υποστηρίζουν ότι οι ζωγραφιές των παιδιών αντανακλούν αυτό που έχουν μέσα τους, αποτυπώνοντας έτσι τα συναισθήματά τους. Τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ξεκίνησαν οι ειδικοί να συνδυάζουν την κατάσταση ενός ατόμου με τη ζωγραφιά του, επιβεβαιώνοντας τη διάγνωση των ψυχικά ασθενών.

Υπήρξαν διάφοροι επιστήμονες που ασχολήθηκαν με την ανάλυση του παιδικού σχεδίου μια εκ των οποίων ήταν η Goodenough το 1926, όπου είχε βασιστεί στο γεγονός ότι ορισμένες πτυχές σχεδιασμού σχετίζονται με τη νοητική ηλικία και επομένως στην αξιολόγηση της νοημοσύνης, έτσι δημιούργησε το τεστ «ζωγράφησε έναν άνθρωπο». Ύστερα από έρευνές της κατέληξε ότι μια ανθρώπινη μορφή που έχει σχεδιάσει ένα παιδί, δίνει πληροφορίες για τα ίδια, αλλά και για την εικόνα του για τους άλλους.

Η γνώμη αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι τα παιδιά που δεν μπορούν να εκφραστούν με λεκτικό τρόπο ή το λεξιλόγιό τους δεν ακολουθεί την ηλικία τους αντανακλούν μέσα από τη ζωγραφιά τους, σκέψεις, αντιλήψεις και συναισθήματα (Κουενού, 2010).

3.2 Ως μέσο επικοινωνίας

Από θεραπευτική σκοπιά το σχέδιο θεωρείται και ως μέσο επικοινωνίας ξυπνώντας του συναισθήματα, εμπειρίες, αλλά και το βοηθάει να επιλύσει προβλήματα με σκοπό να διευκολύνει την ανάπτυξή του. Ο πρώτος που υποστήριξε τη ζωγραφική του παιδιού ως μέσο επικοινωνίας ήταν ο Donald Winnicott (1971), αναπτύσσοντας μια τεχνική εν ονόματι «το παιχνίδι του ορνιθοσκαλισματος», σύμφωνα με αυτό ο θεραπευτής ξεκινούσε με μια γραμμή και το παιδί δημιουργούσε ένα σχέδιο. Έπειτα γινόταν το

αντίθετο και το παιδί έκανε γραμμή, ενώ ο θεραπευτής έβαζε το στοιχείο που ήθελε να ερευνήσει.

Σκοπός αυτού του «παιχνιδιού» ήταν να 'ξυπνήσει' τα συναισθήματα και τις εμπειρίες των παιδιών και να αναπτύξει μια επικοινωνιακή σχέση μαζί του. Επιπλέον βοηθάει το παιδί να μιλήσει και να δημιουργήσει μια ιστορία με τα σχέδια- εικόνες που έφτιαξε σε συνεργασία με το θεραπευτή.

Αντίθετα ο Lowenfeld (1947) είπε ότι το παιδί μέσα από τη ζωγραφιά του δημιουργεί ένα σύνολο με νόημα, ενώνοντας διάφορα στοιχεία του περιβάλλοντος, δείχνοντας έτσι μια εικόνα του εαυτού του (Κουνενού, 2010).

Παράλληλα, η Brooks M. στο άρθρο της μας τεκμηριώνει και η ίδια ότι το σχέδιο μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να κάνουν τις ιδέες τους ορατές και ότι με αυτό μπορούμε να απεικονίσουμε στο χαρτί μας κάτι πιο συνειδητά, επίσης επισημαίνει ότι βοηθάει τα μικρά παιδιά να εξερευνήσουν τις ιδέες και τα ερωτήματά τους από τον κόσμο που ζουν. Μέσα στην τάξη το σχέδιο είναι ένας τρόπος ανταλλαγής, όπου τα σχέδια μπορούν να διατηρηθούν και να επανεξεταστούν από το δάσκαλο αλλά και το παιδί, ενώ παράλληλα χρησιμεύει ως φορέας ανταλλαγής εντός της ευρύτερης κοινότητας της μάθησης. Σχέδια όπως αυτά των παιδιών παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τη σκέψη τους καθώς για τη γνωστική ανάπτυξη αλλά και την ανάπτυξή τους γενικότερα. Ένα από τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματά του έγκειται στην ικανότητά του να αντανakλά αμέσως το άτομο που σχεδιάζει τις ιδέες που αποκαλύπτονται στο χαρτί. Αυτός είναι ίσως ο λόγος που τα μικρά παιδιά βρίσκουν τόσο ελκυστικό ένα ισχυρό εργαλείο για μάθηση, επίσης ισχυρίζεται μέσα από έρευνές της ότι το σχέδιο είναι ικανό να βοηθήσει τα παιδιά να απορροφήσουν πληροφορίες, να αφομοιώσουν και να μεταμορφώσουν νέες ιδέες μέσω αυτού. Επιπλέον μπορεί να βοηθήσει τις αλληλεπιδράσεις και τις ικανότητες του παιδιού στο χώρο και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι εφόσον τα παιδιά είναι ικανά να δημιουργήσουν οπτικές αναπαραστάσεις των ιδεών τους, είναι ικανά να εργαστούν σε ένα μεταγνωστικό επίπεδο αργότερα (Margaret, 2009).

3.3 Γιατί ζωγραφίζουν τα παιδιά;

Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω τα σχέδια των παιδιών μας δίνουν πληροφορίες στο πως αντιλαμβάνονται τον κόσμο γύρω τους και στην προσπάθειά τους να αναπαραστήσουν εικόνες με τα μέσα που τους παρέχονται.. Επιπλέον, όπως επισημαίνει η Χονδρού Τ , το σχέδιο αναπτύσσεται παράλληλα και με το παιχνίδι των παιδιών καθώς παρουσιάζει ομοιότητες με αυτό και αποτελεί την έναρξη της γραφής, γι' αυτό δάσκαλοι και γονείς ενθαρρύνουν τα παιδιά να ζωγραφίσουν.

Επιπρόσθετα, μέσω του παιδικού σχεδίου αντιλαμβανόμαστε την ικανότητα του παιδιού στο συντονισμό κινήσεων, τις στρατηγικές που ακολουθεί τη γνώση και κατανόηση που έχει για τον κόσμο, αλλά και την ικανότητα που έχει να συμβολίζει αυτά που σχεδιάζει. Επιπρόσθετα με το σχέδιο παρουσιάζεται η αυτό-εικόνα του παιδιού, τα συναισθήματά του, οι απόψεις του, τα ταλέντα του και έτσι μας βοηθά να βελτιώσουμε σε εκπαιδευτικά πλαίσια την καθημερινότητα του παιδιού.

Σε ένα παιδικό σχέδιο παρατηρούμε 'τι' ζωγραφίζει ένα παιδί, δηλαδή τι είναι αυτό που θα φαίνεται στο τέλος της προσπάθειάς του και 'πως' το κάνει, δηλαδή πως οργανώνει τις κινήσεις του και τι διαδικασία ακολουθεί (Χονδρού, 2015).

Σύμφωνα με τη Δρ. Κ. Κουνενού «τα παιδιά ζωγραφίζουν μέσω της μνήμης, της φαντασίας και της πραγματικότητας», υπάρχουν αρκετά παιδιά που δυσκολεύονται να ζωγραφίσουν κάτι χρησιμοποιώντας μόνο τη φαντασία τους βασιζόμενα όμως στο τι θυμούνται. Οι αναπτυξιακοί παράγοντες είναι αυτοί που βοηθάνε τα παιδιά στο αν και κατά πόσο χρησιμοποιούν τη φαντασία τους. Παραδείγματος χάρη ένα μικρό παιδί δεν ασχολείται με ένα ακριβές αποτέλεσμα αλλά με αυτό που φαντάζεται σε αντίθεση με μεγαλύτερα παιδιά που ζωγραφίζουν αυτά που βλέπουν γύρω τους (Κουνενού, 2010).

3.4 Στάδια εξέλιξης

Ένα παιδί εξελίσσει το σχέδιό του παράλληλα με τη γλώσσα και τη γραφή του, έτσι εξελίσσοντας το σχέδιο, διανύει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στάδια.

Κατά τα λεγόμενα της Κακίση Λ., το παιδί αρχίζει να τραβάει γραμμές από τη στιγμή που θα πατήσει στα πόδια του καλά και θα μπορέσει να κρατήσει το μολύβι στα χέρια του. Σύμφωνα με την ίδια, το πρώτο αποτέλεσμα της προσπάθειας του παιδιού είναι μια κινησιακή δραστηριότητα που αποτυπώνεται σε ηλικία 1 ½ έως 2 ½ χρονών,

περίπου και αποτελείται από κλειστές γραμμές, οι οποίες γίνονται μονοκοντυλιά (Κακίση- Παναγοπούλου, 2006).

Παράλληλα η Μερεντιέ Φ. αναλύει το μουτζούρωμα σαν μια κινησιακή δραστηριότητα που στην αρχή γίνεται για την ηδονή τη κίνησης. Αργότερα όμως που το παιδί συνειδητοποιεί ότι η κίνηση παράγει κάποιο ίχνος θα μουτζουρώνει για την ικανοποίηση που του δίνει το αποτέλεσμα και συγκεκριμένα η χαρά της δημιουργικής παρέμβασης και έτσι αρχίζει συνειδητά να γράφει (Ντε Μερεντιέ, Το παιδικό σχέδιο, 1981).

Επιπλέον, η Κακίση Π. θεωρεί ότι το μουτζούρωμα αποτελεί πηγή της ανθρώπινης δραστηριότητας και επιβεβαιώνει την ύπαρξή μας.

Το μουτζούρωμα είναι ξεκάθαρα εξπρεσιονιστικό, διότι το παιδί που μουτζουρώνει δείχνει και την περιέργειά του για να καταγράψει τη χαρά ή την οργή του, προεκτείνοντας τη δραστηριότητά του σε επιφάνειες έξω από το χαρτί (Κακίση- Παναγοπούλου, 2006).

Στη συνέχεια παρουσιάζω κάποιους σημαντικούς μελετητές του παιδικού σχεδίου καθώς και τα στάδια που όρισε ο καθένας για αυτό.

3.4.1 Georges Luquet (1927)

Ο Luquet προσδιορίζει 4 στάδια εξέλιξης της παιδικής γραφής:

1. *Τυχαίος ρεαλισμός :*

Ξεκινάει στα 2 έτη και τελειώνει στο τέλος της περιόδου του μουτζουρώματος. Το παιδί αρχίζει να χαράζει σημεία χωρίς να έχει διάθεση να απεικονίσει κάτι, έτσι ανακαλύπτει τυχαία μια αναλογία μορφής ανάμεσα σε ένα αντικείμενο και στο σημείο του. Σταδιακά ονοματίζει το σχέδιό του.

2. *Αποτυχημένος Ρεαλισμός(3-4ετών):*

Σε αυτό το στάδιο το παιδί έχει ανακαλύψει την ταυτότητα μορφής- αντικειμένου και προσπαθεί να αναπαράγει τη μορφή αυτή. Σε αυτό ξεκινάει μια φάση εκμάθησης η οποία χαρακτηρίζεται από αποτυχίες και επιμέρους επιτυχίες.

3. *Διανοητικός Ρεαλισμός (4-11, 12ετών):*

Σε αυτή τη φάση το παιδί σχεδιάζει το αντικείμενο όχι όπως ακριβώς το βλέπει, αλλά όπως το ξέρει. Καταφεύγει έτσι σε 2 μεθόδους: την περιστροφική προβολή,

όπου τα αντικείμενα απεικονίζονται στο ίδιο επίπεδο γύρω από ένα σημείο και την διαφάνεια, στην οποία οφείλεται το γεγονός ότι το παιδί αναμειγνύει διαφορετικές οπτικές γωνίες.

4. Οπτικός ρεαλισμός (12+ ετών):

Με αυτό το στάδιο καταλήγουμε στο τέλος του σχεδίου όπου καλύπτεται από την ανακάλυψη της προοπτικής και την υποταγή στους νόμους της, χάνοντας έτσι το χιούμορ και ακολουθεί τις παραγωγές των ενήλικων ατόμων (Ντε Μερεντιέ, Το παιδικό σχέδιο, 1981).

3.4.2 Lowenfeld (1947)

Ένας πολύ σημαντικός εκφραστής της ελεύθερης αισθητικής αυτό-έκφρασης των παιδιών στο παιδικό σχέδιο είναι ο Viktor Lowenfeld, ο οποίος υποστήριξε θερμά την ατομική αυτό-έκφραση στην τέχνη για μια υγιή συναισθηματική Κι προσωπική ανάπτυξη.

Το 1947 πρότεινε μια νέα προσέγγιση για την εξέλιξη του σχεδίου μέσα από τα παρακάτω στάδια:

1. Μουτζουρώματα (2-4χρ.)

α. Ανοργάνωτα μουτζουρώματα: τα σημάδια που αφήνει το παιδί προέρχονται από τη δυσκολία που έχει να ελέγξει αποτελεσματικά τις κινήσεις του.

β. επιμήκη μουτζουρώματα: αφορούν πιο ελεγχόμενες- επαναλαμβανόμενες κινήσεις

γ. κυκλικά μουτζουρώματα: επιπλέον εξερεύνηση των ελεγχόμενων κινήσεων

δ. ονοματοδομημένα μουτζουρώματα: Αφήγηση ιστοριών για το σχέδιό του

2. Προσχηματικό στάδιο (4-6 χρ.)

Το στάδιο αυτό αποτελείται από ταυτόχρονη και συνδυασμένη μορφή κύκλων και γραμμών που αρχίζουν να φαίνονται καθαρά σχήματα και ανθρώπινες φιγούρες. Επίσης τα χρώματα έχουν να κάνουν περισσότερο με τα συναισθήματα παρά με τη λογική του.

3. Σχηματικό στάδιο (7-9 χρ.)

Στο στάδιο αυτό τα σχέδια αναγνωρίζονται πιο εύκολα λόγω του ότι τα παιδιά έχουν συνειδητοποιήσει την αίσθηση του χώρου. Υπάρχει συσχέτιση αντικειμένων πάνω και κάτω στην επιφάνεια καθώς φτιάχνουν τη γραμμή κάτω για έδαφος και πάνω για ουρανό. Τέλος για να δείξουν κάποια συναισθηματική κατάσταση υπερβάλλουν στο μέγεθος.

4. Στάδιο του αρχικού ρεαλισμού (9-10 χρ.)

Εδώ το παιδί έρχεται σε επαφή με τη δυσκολία που έχει η ακριβής αναπαράσταση των αντικειμένων που υπάρχουν γύρω του. Έτσι μειώνεται και ο αυθορμητισμός, ενώ αυξάνονται οι λεπτομέρειες και η προοπτική του σχεδίου του.

5. Στάδιο Ψευδορεαλισμού (11-13 χρ.)

Αποτελείται από 2 τύπους:

- Οπτική: όπου καθορίζεται από τα οπτικά ερεθίσματα που έχει το παιδί για να εμπνευστεί
- Μη οπτική: βασίζεται από την υποκειμενική αντίληψη της εμπειρίας, αναδεικνύοντας συναισθήματα μέσα από τις εμπειρίες του από το περιβάλλον του (Μυλωνάκου, 2015).

3.4.3 Jean Piaget (1969)

Ο Piaget, όπως έχω αναφέρει παραπάνω, απέδωσε στο σχέδιο μια ενδιάμεση λειτουργία που αποτελείται από το συμβολικό παιχνίδι και τις νοητικές εικόνες. Στηρίζεται στη γνωστική ανάπτυξη και υποστηρίζει ότι η σκέψη αλλάζει με την πάροδο του χρόνου και περνά από συγκεκριμένα στάδια. Επίσης υποστήριξε ότι το σχέδιο συνδέεται με την έννοια του χώρου και την αναπαράστασή του, ανάλογα με τα στάδια ανάπτυξης ενός παιδιού. Τέλος, Piaget επηρεάστηκε από τον Luquet και έδωσε τα εξής στάδια:

1. Τυχαίος Ρεαλισμός (18μ.-3ετών)

Τα παιδιά σιγά-σιγά αναπαριστούν κάτι, αφού έχουν ανακαλύψει τυχαία γραφικά σύμβολα.

2. Στάδιο συνθετικής ανικανότητας ή Τυχαίου Ρεαλισμού (3-5 ετών)

Το παιδί κάνει αναπαραστάσεις αντικειμένων, αλλά ακόμα δεν μπορεί να ζωγραφίσει κάτι συγκεκριμένο. Φτιάχνει διάφορα στοιχεία, χωρίς να δημιουργεί ένα «σωστό» σύνολο.

3. Νοητικός Ρεαλισμός (5-8ετών)

Τώρα μπορεί να ζωγραφίσει το αντικείμενο όπως το γνωρίζει και να χρησιμοποιήσει διάφορες λεπτομέρειες.

4. Οπτικός Ρεαλισμός (8+ ετών)

Απεικονίζει πιο συνειδητά σχήματα (Μηρτσέκη, 2016).

3.4.4 Howard Gardner (1982)

Ο Howard Gardner ήταν γνωστός για τη θεωρία της πολλαπλής νοημοσύνης και ασχολήθηκε με το παιδικό σχέδιο και εστίασε περισσότερο στις συνδέσεις της παιδικής τέχνης, αλλά και στη συναισθηματική, κοινωνική και γνωστική ανάπτυξη των παιδιών. Επηρέαστηκε από τη θεωρία του Piaget και του Freud σχετικά με την ψυχανάλυση και τη γνωστική ανάπτυξη και εστίασε περισσότερο το ενδιαφέρον του στον τρόπο που ένα παιδί αποκτά και χρησιμοποιεί τα σύμβολα σε κάθε γνωστικό τομέα. Τέλος διέκρινε 3 στάδια που καθορίζονται από το παιδικό σχέδιο τα οποία είναι:

1. Αισθησιοκινητικό ή προ-συμβολικό (γέννηση έως 7 χρ.)

Το παιδί καθώς αναπτύσσεται ανταποκρίνεται ενστικτωδώς στο περιβάλλον και γίνεται ένα ενεργητικό ον που «συναλλάσσεται» με αυτό. Στο στάδιο αυτό η γνώση έρχεται μέσα από τις αισθήσεις και τη δράση.

2. Το συμβολικό – «Το παιδί κατασκευαστής» (7-10χρ.)

Διάφορα στοιχεία από πολλά συστήματα συμβόλων συνδέονται με διαφορετικά πεδία με συγκεκριμένες δραστηριότητες. Το παιδί γνωρίζει τους κανόνες και αρχίζει να χρησιμοποιεί περισσότερα σύμβολα που σχετίζονται με το περιβάλλον που κοινωνικοποιείται.

3. Το συμβολικό- Το παιδί σκέφτεται κριτικά (προεφηβεία)

Ολοκλήρωση των 3 συστημάτων εφαρμόζοντάς τα σε διάφορα γνωστικά πεδία. Εξέλιξη της κριτικής ικανότητας (Μυλωνάκου, 2015).

3.4.5 Hyrwitz A. & Day M. (1995)

Οι Hyrwitz & Day μίλησαν για μια νέα σύνθεση των εξελικτικών σταδίων, αφού πρώτα έκαναν μια ομαδοποίηση των σταδίων. Ασχολήθηκαν με την ανεύρεση σαφών οριοθετήσεων κατά τις περιόδους ανάπτυξης, καθώς και επιδίωξαν έναν αναπροσδιορισμό, αλλά και μια νέα σύνθεση των θεωριών που προϋπήρχαν. Έτσι οι ίδιοι κατηγοριοποίησαν τα στάδια παιδικού σχεδίου με βάση την εξέλιξη του σχεδίου του κάθε παιδιού σε:

α. Στάδιο εξοικείωσης (2-5 χρ.)

Γνωστό και ως στάδιο μουτζουρώματος ή κακογραφίας. Η λέξη μουτζούρωμα συμβολίζει την πρώιμη ανάπτυξη του παιδιού ενώ η εξοικείωση την έρευνα και τον πειραματισμό με τα διαφορετικά υλικά σχεδίου. Κατά τη διάρκεια αυτή το παιδί φτιάχνει γραμμικά και κυκλικά σχέδια, αποκτώντας εμπειρία για δημιουργία σχημάτων ή συμβόλων.

β. Στάδιο δημιουργίας συμβόλων (6-9 χρ.)

Σύνδεση εικόνας με ιδέα που σχεδιάζει όπου η εικόνα συμβολίζει, όπου η εικόνα συμβολίζει εκείνη την ιδέα. Έτσι ένα σύμβολο μπορεί να σημαίνει πολλά περισσότερα από ένα κεφάλι μόνο 'πρόσωπο'. Σε αυτό το παιδί βλέπει ό, τι και ένας ενήλικας, αλλά σχεδιάζει αυτό που ξέρει κι όχι αυτό που βλέπει μπροστά του.

γ. Το προεφηβικό στάδιο (10-13 χρ.)

όσο το παιδί εξελίσσεται, εμφανίζει την αυτοκριτική και την αυξημένη επιφυλακτικότητα στο σχέδιο. Αντιμετωπίζει πολλές οργανικές, κοινωνικές και διανοητικές μεταβολές (Μυλωνάκου, 2015).

3.5 Στοιχεία Ζωγραφιάς (μέγεθος σχεδίου, θέση, γραμμές και σχήματα, πίεση στο χαρτί)

Πολύ σημαντικό επίσης σε ένα παιδικό σχέδιο είναι να παρατηρήσουμε διάφορα στοιχεία μιας ζωγραφιάς για να ερμηνεύσουμε οι ίδιοι τι θέλει να μας πει ένα παιδί και να καταλάβουμε μέσα από τον τρόπο που "αφήνει τα σημάδια του" τι παρουσιάζει σε αυτήν. Παρακάτω παραθέτω κάποια σημαντικά στοιχεία που πρέπει να παρατηρήσουμε και να δώσουμε έμφαση σε μια παιδική ζωγραφιά (Μηρτσέκη, 2016).

- *Μέγεθος*

Ό, τι σχηματίζει το παιδί στο χαρτί μας δίνει πάρα πολλές πληροφορίες. Με βάση τα λεγόμενα της Βασιλικής Μηρτσέκη, τα χέρια και τα πόδια σε ένα παιδικό σχέδιο κατέχουν σημαντικό ρόλο. Σχήματα με χέρια δυσανάλογα με το σώμα μπορεί να δείξουν επιθετικές τάσεις αν απεικονίζουν ένα άτομο που πιθανότατα ασκεί μορφές βίας πάνω τους. Εν αντιθέσει σχήματα χωρίς χέρια αποκαλύπτουν πως το παιδί νιώθει ανίκανο, υποτονικό ή εκδήλωση δειλίας (Μηρτσέκη, 2016).

Τα πόδια από την άλλη αν είναι μικρά σε σχέση με το σώμα. Δείχνουν ανασφάλεια και βεβαιότητα σε αντίθεση με τα μεγάλα που δείχνουν ότι μπορεί να υπάρχει κυριαρχία στους άλλους.

Όταν τα σχήματα όμως είναι με σωστές αναλογίες και το παιδί αναπαριστά τον εαυτό του 'λογικά', τότε φαίνεται να είναι ένα συναισθηματικά ισορροπημένο άτομο.

Αναλυτικότερα:

- Παρορμητικό παιδί: μεγάλα και ασύμμετρα στοιχεία σώματος χωρίς λαιμό
- Ανήσυχο παιδί: όταν στα σχέδια του υπάρχει βροχή, πρόσωπα χωρίς μάτια
- Ντροπαλό παιδί: μικρά και λίγα στοιχεία, παρουσιάζοντας τον εαυτό του μικρό σε σχέση με άλλους, χωρίς μύτη ή στόμα και πιο κοντά χέρια.
- Θυμωμένο – Οργισμένο παιδί: μεγάλες παλάμες και μακριά χέρια, μάτια κλειστά και σκοτεινά
- Ανασφαλές παιδί: τεράστιες φιγούρες, μικρό κεφάλι χωρίς χέρια και λοξά στοιχεία (Μηρτσέκη, 2016).

Θέση

Η διάταξη του σχεδίου ακολουθεί μια ερμηνεία που λέγεται «χωρικός συμβολισμός» και εξηγεί την κάθε περιοχή του χαρτιού. Για να βγει όμως ένα σωστό συμπέρασμα πρέπει το παιδί να σχεδιάζει τη φιγούρα με δική του βούληση χωρίς να επηρεαστεί από εξωτερικούς παράγοντες ή κάποια άλλη παρέμβαση. Η ψυχοσύνθεση, η ηλικία και η ιδιαίτερη συναισθηματική και συγκινησιακή κατάσταση του παιδιού την ώρα της σχεδίασης έχουν καθοριστικό ρόλο στην επιλογή του συγκεκριμένου χώρου της κόλλας που θα σχεδιάσει το παιδί.

Αν η κόλλα χωριστεί σε 9 μέρη το καθένα από αυτά όταν καλυφθεί, θα αντιστοιχεί σε μια πραγματικότητα που χαρακτηρίζει πως είναι κανονικά το παιδί και τη βασική του στάση όσον αφορά τη ζωή του και το περιβάλλον.

Αρχικά, η επιλογή περιοχής του σχεδίου του παιδιού εξαρτάται από ηλικιακά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά και από την συναισθηματική κατάσταση της στιγμής που σχεδιάζει.

Ένα σχέδιο ψηλά και αριστερά δείχνει την τάση του παιδιού να δένεται με αναμνήσεις αποτελώντας σημάδι ντροπαλότητας ή και συνδέεται με αρνητικές εμπειρίες ακόμη και με απαιτήσεις των γονέων ή των παιδαγωγών, οι οποίες είναι υπερβολικές. Έτσι με αυτό τον τρόπο το παιδί εκφράζει τη διαφυγή του από ευθύνες του παρόντος.

Συνήθως καλύπτουν την αριστερή πλευρά, όπου εκφράζουν τον αυθορμητισμό τους, την επιδίωξη συμμετοχής και το δέσιμο με τη μητέρα.

Εν αντιθέσει η δεξιά πλευρά εκφράζει αυτοκυριαρχία, έντονη θέληση για ενηλικίωση και το δέσιμο με τον πατέρα.

Τέλος, η κάθετη θέση αφορά τα μικρότερα παιδιά που χρησιμοποιούν το κάτω μέρος, διότι αισθάνονται προστασία μέχρι 3 ετών, όπου καλύπτεται σχεδόν από όλα τα παιδιά μέχρι 7 ετών (Κρότι, 2003).

Γραμμές και σχήματα

Ένας απλός τρόπος για να σχηματίσουμε τον άνθρωπο, τα ζώα και τα πουλιά σε διάφορα μεγέθη είναι να χρησιμοποιήσουμε ένα συγκεκριμένο σκελετό, δηλαδή ένα κύκλο για κεφάλι και γραμμές ευθείες ή καμπύλες για τα μέλη του σώματος.

Τα διάφορα σχήματα εκφράζουν πράγματα που δεν μεταφράζονται με λέξεις και μας προκαλούν διάφορα συναισθήματα. Το κάθε σχήμα όμως ασκεί επιρροή στην ανθρώπινη σκέψη και ψυχή, αφού εξαρτώνται από την ευαισθησία του κάθε ατόμου.

Ωστόσο, σχήματα που χαρακτηρίζουν κάθε αντικείμενο ακριβώς όπως τα ξέρουμε, γι' αυτό δεν πρέπει να αναζητάμε στα σχέδια των παιδιών το απόλυτα σωστό σχέδιο, αλλά αυτό που θα προκύψει από τη φαντασία των παιδιών (Μαγουλιώτης, 1995).

Μια γραμμή στο σχέδιο του παιδιού μπορεί να είναι ομαλή, αυτό σημαίνει ότι είναι σίγουρη και στρωτή, μπορεί να είναι όμως ακανόνιστη, δηλαδή είναι διακεκομμένη και αβέβαιη.

Μια ομαλή γραμμή μας δείχνει την εικόνα ενός παιδιού το οποίο αντιμετωπίζει την πραγματικότητα με ενθουσιασμό δείχνοντας σίγουρο για τα συναισθήματά του. Μια τέτοια γραμμή αποκαλύπτει για ένα παιδί τη δυσκολία που έχει στο να προσαρμόζεται σε ένα διαφορετικό περιβάλλον από αυτό της οικογένειας και μπορεί να επικοινωνεί αυθόρμητα με άλλους ανθρώπους όχι οικείους, δηλαδή παιδιά της ηλικίας του.

Αντίθετα μια ακανόνιστη γραμμή παρουσιάζει το φόβο που έχει το παιδί όταν απομακρύνεται από την οικογένειά του και όταν βρίσκεται με άλλους. Αφορά ένα ντροπαλό παιδί που αντιμετωπίζει δυσκολίες στην προσαρμογή του όσον αφορά νέες συνθήκες αλλά και στις κοινωνικές σχέσεις με άλλους (Κρότι, 2003).

Πίεση στο χαρτί

Η πίεση στο χαρτί είναι ένα φυσιολογικό φαινόμενο για τα παιδιά που ζωγραφίζουν, καθώς τα αγόρια είναι αυτά που τείνουν να πιέζουν περισσότερο στο χαρτί σε σχέση με τα κορίτσια. Αν παρατηρήσουμε ασυνήθιστα ελάχιστη πίεση στο χαρτί ή αχνές γραμμές αυτό σημαίνει αφενός χαμηλό επίπεδο ενέργειας, παλινδρόμηση και πιθανό ιστορικό στέρσης ή απόρριψης (Employ Σύμβουλοι Εκπαίδευσης και Σταδιοδρομίας).

Όταν ένα παιδί σχεδιάζει έντονα, εκδηλώνει τη ζωτικότητα του, δηλαδή το πώς αντιμετωπίζει την πραγματικότητα, το πόσο σίγουρο είναι για τις ενέργειές του και δείχνει μια ιδιοσυστασία που παρουσιάζει την αντοχή του και την κυριαρχία του στο περιβάλλον.

Ένας πιο ανάλαφρος τρόπος σχεδίασης παρουσιάζει ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο παιδί που συνεπώς ίσως εκδηλώνει μια ντροπαλότητα στη συμπεριφορά του. Μιλάμε για ένα παιδί που κουράζεται εύκολα και χρειάζεται παραπάνω παρότρυνση και μικρές παύσεις κατά τη διάρκεια του σχεδίου, συνεπώς εκφράζει μια δυσκολία να έρθει σε επαφή με το άμεσο περιβάλλον και εκδηλώνει ευαισθησία ακόμη και στις σχέσεις του με άλλους. Δείχνει να μην αντέχει την απογοήτευση από αυτούς που το περιβάλλουν και επιδιώκει την αποφυγή συγκρούσεων (Κρότι, 2003).

3.6 Ανθρώπινη Φιγούρα

Τα σύμβολα τώρα που απεικονίζουν τα παιδιά στις ζωγραφιές τους έχουν ενδιαφέρον, καθώς σύμφωνα με έρευνες παρουσιάζονται σε πολλές χώρες με τον ίδιο τρόπο. Συγκεκριμένα τα παιδιά ξεκινάνε να σχεδιάζουν απλές μορφές, όπου στη συνέχεια εξελίσσονται σε σύμβολα που αναπαριστούν αντικείμενα. Έτσι καταλήγουμε στο γεγονός ότι το παιδικό σχέδιο είναι ένα προϊόν αφήγησης και απεικόνισης και όχι αφηρημένο (Ματθαϊάκη, 2014).

Η ανθρώπινη φιγούρα είναι, σύμφωνα με έρευνες, το πρώτο αναγνωρίσιμο σχέδιο στα έργα του παιδιού.

Την πρώτη εμφάνιση την κάνουν το κεφάλι και τα πόδια, αποτελούμενο από έναν κύκλο με 4 γραμμές. Υπάρχουν και τα χαρακτηριστικά του προσώπου συμβολισμένα με άλλους κύκλους, τελείες ή γραμμές μέσα στο κεφάλι στη συνέχεια εμπλουτίζεται. Ένα αρχικό στάδιο της ζωγραφικής των παιδιών είναι η ανθρώπινη φιγούρα ως αποτέλεσμα ενός τυχαίου συνδυασμού. (Κούβου, 2016)

Τα πρώτα σχέδια του παιδιού έχουν ελικοειδή μορφή και γίνονται μονοκοντυλιά, χωρίς το παιδί να σταματήσει. Η εξέλιξη του μουτζουρώματος βασίζεται στην προοδευτική ανάπτυξη κίνησης του παιδιού.

Το παιδί μαθαίνει να συνδυάζει κύκλους, ωσειδή σχήματα, κυκλικές μορφές για να δημιουργήσει φιγούρες. Ξεκινώντας με το ανθρωπάκι με το σώμα και τα τέσσερα του άκρα.

Η ανθρώπινη εικόνα αποτελεί το βασικό κλειδί για να αποκρυπτογραφήσουμε το παιδικό σχέδιο, αφού βρίσκεται σχεδόν σε όλα τα σχέδια των παιδιών για 2 λόγους. Από τη μια το παιδί προβάλλοντας το σχήμα του σώματός του, θεωρεί ότι γίνεται αντιληπτό από όλους και από την άλλη χρησιμοποιεί, για διάφορα άλλα αντικείμενα και πρόσωπα όπως ζώα, σπίτια, λουλούδια, με ανθρώπινο κεφάλι.

«Με άλλα λόγια σχεδιάζει πάντα τον ίδιο του τον εαυτό, την ίδια του την εικόνα καθρεπτισμένη και διαθλασμένη με πολλά αντίτυπα» τονίζει η Μαρία Ντάβα (Μπάιρα, 2020).

Παράλληλα, και ηCox (1997) ισχυρίζεται ότι ο συνδυασμός δυο κυκλικών σχημάτων, που φαίνονται στο σχέδιο του παιδιού και σημαίνουν το κεφάλι και το σώμα

και δυο γραμμών για χέρια και πόδια δεν είναι τυχαίος. Όταν τα παιδιά έχουν σχηματίσει ένα γυρίνο-φιγούρα, σημαίνει ότι είναι η αρχή του σχεδίου και σιγά σιγά θα εξελιχθεί με περισσότερα χαρακτηριστικά. Το διάστημα που χρησιμοποιούν αναπαραστάσεις φιγούρας στο σχέδιό τους διαφέρει από παιδί σε παιδί.

Κάποια παιδιά σχεδιάζουν γυρίνους για πολύ καιρό, ενώ άλλα για μικρότερο χρονικό διάστημα. Η Cox όμως υποστηρίζει και καθησυχάζει ότι τα παιδιά που σχηματίζουν για περισσότερο καιρό γυρίνους δεν έχουν λιγότερη διανοητική ικανότητα από τα υπόλοιπα, εκτός από τις περιστάσεις που η φιγούρα παραμένει και στη νηπιακή σχολική ηλικία (Cox, Drawings of People by the Under -5s, 1997).

Ο Γυρίνος

Γυρίνος έχει ονομαστεί το σχέδιο κεφάλι- πόδια χάρη στην παρόμοια μορφή του βατράχου. Η ονομασία αυτή βγήκε, δηλαδή από την απουσία του κορμού στην ανθρώπινη φιγούρα αυτή (Κούβου, 2016).

Σύμφωνα με τη γνωστική προσέγγιση οι φιγούρες γυρίνοι παρουσιάζουν την ατελή γνώση που έχουν τα παιδιά για το ανθρώπινο σώμα, αφού δεν έχουν κατανοήσει ακόμη την ύπαρξη του κορμού. Με αυτήν την άποψη τα παιδιά σχηματίζουν το κεφάλι το οποίο περιλαμβάνει τις αντιληπτικές ικανότητες και τα πόδια που συμβολίζουν την κίνηση.

Παράλληλα η Ψυχολογική προσέγγιση συμφωνεί με τη γνωστική για την μη ύπαρξη του κορμού συμφωνώντας ότι δεν αποτελεί για το παιδί σημαντικό μέρος το σώμα και έτσι ή παραλείπεται εντελώς ή συγχωνεύεται στο κεφάλι.

Από την άλλη η προσέγγιση της Σχεδιαστικής διαδικασίας ισχυρίζεται ότι ο κορμός κ άλλα χαρακτηριστικά παραλείπονται από το παιδί λόγω της αδυναμίας σχεδιασμού, μη μπορώντας να τα ανακαλούν κάθε φορά που σχεδιάζουν.

Το στερεότυπο

Τα μικρά παιδιά υιοθετούν επανειλημμένα μια σχεδιαστική λύση δίνοντας τους την ικανότητα να σχεδιάζουν κάτι με εύκολο τρόπο. Ο κύκλος και τα σύμβολα στο εσωτερικό του και οι γραμμές πάνω και κάτω αποτελούν μια βολική λύση κάθε φορά που το παιδί θέλει να σχεδιάσει την ανθρώπινη φιγούρα. Αυτό το «πρότυπο» που ακολουθούν κάθε φορά λέγεται «στερεότυπο» ή «σχεδιαστικός τύπος». Το στερεότυπο λοιπόν της

ανθρώπινης φιγούρας τείνει να μένει ίδιο χωρίς αλλαγές και σε διαφορετικά πρόσωπα της ίδιας ζωγραφιάς (Κούβου, 2016).

Στο βιβλίο της η Κακίση-Παναγοπούλου Λ. ασχολείται με την ανάλυση της εξέλιξης της ανθρώπινης φιγούρας, η οποία ξεκινάει από κύκλο που προέρχεται από μουτζούρα, σύμφωνα με τον Arno Stern.

1. *Άνθρωπος- πατάτα*: εξελίσσεται σιγά σιγά από γυρίνο σε κανονικό άνθρωπο με 4 άκρα.
2. *Άνθρωπος- Δρόμος*: ξεκινάει σαν γυρίνος με 2 άκρα και συνεχίζει με πολλές γραμμές.
3. *Άνθρωπος- λουλούδι*: ξεκινάει από το γυρίνο με ένα άκρο και καταλήγει σαν λουλούδι.

Το παιδί πίσω από κάθε σχέδιο ανθρώπινης φιγούρας προβάλλει το σώμα τους όπως το αντιλαμβάνονται οι άλλοι, αλλά και η παιδική ζωγραφιά δηλώνει τον ανθρωπομορφισμό της παιδικής ψυχοσύνθεσης. Από στάδιο σε στάδιο το παιδί όμως φαίνεται κατά πόσο ωριμάζει.

Ο Piaget πιστεύει ότι τα σχέδια των παιδιών αντιπροσωπεύουν την πραγματικότητα κ όχι αυτό που βλέπει το μάτι εννοώντας ότι τα παιδιά σχεδιάζουν αυτό που ξέρουν, όχι αυτό που βλέπουν.

Μετά τα 3-4 χρόνια αναγνωρίζουμε τη σχέση μεταξύ αντικειμένου και σχεδίου εμφανίζοντας ξεκάθαρα ο συμβολισμός στο σχέδιο.(Κακίση- Παναγοπούλου, 2006)

Αντίθετα η Cox αναλύει την αναπαραστατική πρόθεση των παιδιών, ξεκινώντας με παιδιά ηλικίας 18 με 30 μηνών, τα οποία επισημαίνει ότι τότε ξεκινούν να ελέγχουν σημάδια που δημιουργούν σε μια σελίδα και πως ίσως γνωρίσουν κάποιες αναπαραστάσεις σε αυτά. Για την Cox (1993) τα σχέδια αυτά είναι τυχαία, καθώς το παιδί που ζωγραφίζει δεν έχει να απεικονίσει κάτι συγκεκριμένα, αντίθετα υποστηρίζει ότι είναι απλά η κίνηση του χεριού του (Cox, Children's Drawings of the Human Figure, 1993).

1.7. Η οικογένεια στα σχέδια των παιδιών

Μέσα από τη ζωγραφιά του παιδιού ψυχολόγοι καταλαβαίνουν τη σχέση που έχει με την οικογένειά του, γι' αυτό λένε ότι πρέπει να αφήσουμε τα παιδιά ελεύθερα να

ζωγραφίσουν αυτό που θέλουν και όχι να τους λέμε εμείς τι πρέπει να κάνουν και πως. Μόνο έτσι θα καταφέρουμε τον καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα το οποίο θα βγει αβίαστα από τα παιδιά και θα μας πει πολλά για τη σχέση του με την οικογένειά του (Κοσμόπουλος, 2017).

Αφού λοιπόν αφήσουμε τα παιδιά να εκφραστούν ελεύθερα παρατηρούμε τα εξής:

1. Τη φορά του σχεδίου σε σχέση με το «καλό» χέρι του παιδιού
2. Με τι σειρά σχεδιάζει τα μέλη της οικογένειας
3. Ποιο πρόσωπο φτιάχνει πρώτα
4. Τι μέγεθος έχει το κάθε πρόσωπο
5. Αν αποφεύγει να κάνει κάποιο πρόσωπο
6. Πόση ώρα κάνει να φτιάξει το κάθε πρόσωπο
7. Μέγεθος σχεδίων
8. Τι αποστάσεις αφήνει ανάμεσα σε κάθε πρόσωπο
9. Την πίεση που ασκεί στο μολύβι
10. Αν διορθώνει ή σβήνει πρόσωπα
11. Αν προσθέτει άλλα πρόσωπα ή ζώα (Κοσμόπουλος, 2017).

Συγκεκριμένα, έχει σημασία η σειρά που βάζει τα μέλη της οικογένειας, αν τοποθετεί τον εαυτό του πρώτα, θεωρεί ότι εκείνο είναι το κέντρο της.

Το πώς τοποθετεί τον εαυτό του μέσα στην οικογένεια είναι εξίσου σημαντικό διότι αν ζωγραφίσει κοντά του ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, τότε δείχνει περισσότερο δεμένο με αυτό ή θέλει την προσοχή του παραπάνω, ενώ αν μπαίνει ανάμεσα στους γονείς νιώθει ότι το αγαπούν το ίδιο (Γιαννόπαπα, 2020).

Όταν τα παιδιά τοποθετούν τον εαυτό τους μακριά από τα μέλη της οικογένειας, εκφράζουν αίσθημα αποξένωσης, έτσι μπορεί κάποια παιδιά να δείχνουν άγχος ή κατάθλιψη, με αποτέλεσμα να απομονώνουν τον εαυτό τους από την υπόλοιπη οικογένεια. Αυτά τα παιδιά επίσης σχεδιάζουν εικόνες στην αρχή του χαρτιού, όπου φαίνεται μια αποφυγή μια τάση ανθεκτική, αμυντική και δείχνει αποφυγή στην αντιμετώπιση κάποιου προβλήματος. Η μελέτη των Victoria και David (2009) υποστηρίζει ότι τα παιδιά που σχεδιάζουν φιγούρες στο κάτω μέρος ή στην άκρη του χαρτιού,

πιθανόν αισθάνονται ασταθής, έλλειψη εμπιστοσύνης και φόβο να μείνουν μόνα τους (Jin Kyung & Joo Hyun, 2013).

Αν το παιδί ζωγραφίζει ένα μέλος της μεγαλύτερο από άλλο δείχνει ότι είναι περισσότερο συναισθηματικά δεμένο με αυτό ή ταυτίζεται μαζί του. Αν κάνει τον εαυτό του δείχνει ότι είναι εξωστρεφής και ότι έχει μεγάλη αυτοπεποίθηση ενώ αν τον κάνει μικρότερο φαίνεται να δείχνει δειλό και μαζεμένο.

Το παιδί θα ζωγραφίσει ένα μέλος της οικογένειας πιο μικρό ή και καθόλου όταν νιώθει ότι έχει κάποιο πρόβλημα ή θέλει να το υποβιβάσει (Γιαννόπαπα, 2020).

Το πρόσωπο που φτιάχνει πρώτο είναι αυτό που το παιδί θαυμάζει περισσότερο, ταυτίζεται μαζί του και προσπαθεί να το μιμηθεί. Αν σε ηλικία 4-6 ετών φτιάχνει πρώτα τον εαυτό του βρίσκεται στο στάδιο του εγωκεντρισμού και είναι φυσιολογικό ή μπορεί και να δηλώνει συναισθηματικά ανασφαλής και να αναζητά αγάπη.

Εν αντιθέσει αν φτιάξει τον εαυτό του στο τέλος ίσως υποτιμάει τον εαυτό του ή πιστεύει ότι αυτή είναι η θέση του στην οικογένεια.

Αν αποφύγει να κάνει κάποιο πρόσωπο δηλώνει την απάρνηση του γι' αυτό. Ενώ η προσθήκη ενός άλλου ατόμου εκτός οικογένειας δείχνει την ανάγκη του για επικοινωνία με σκοπό να καλύψει κάποιο συναισθηματικό κενό μέσα του.

Αν παραλείψει τον εαυτό του, διακρίνεται η χαμηλή του αυτοεκτίμηση και απομόνωσή του.

Η απόσταση που έχει ένα πρόσωπο από άλλα δείχνει πως αντιλαμβάνεται τη σχέση του με αυτό.

Όταν το χέρι κάποιου αγκαλιάζει το παιδί αισθάνεται ότι νιώθει περιορισμένο και το συγκρατούν.

Τα κουμπιά στα ρούχα μπορεί να δείχνουν τη συναισθηματική σπουδαιότητα του προσώπου για το παιδί.

Το σθήσιμο ενός προσώπου δείχνει συναισθηματική σύγκρουση και αντιπαλότητα και μάταιο τρόπο να εκφράσει τα συναισθήματα αυτά.

Αν ένα πρόσωπο έχει μεγαλύτερες διαστάσεις δείχνει ότι είναι κυρίαρχη φιγούρα στην οικογένεια, την συμπάθειά του σε αυτό και τη θέση στην καρδιά του.

Παραλείποντας κάποιο άκρο στο σώμα το παιδί τιμωρεί κάποιον απειλητικό για τη ζωή του.

Προσθέτοντας κάποιο καπέλο, δηλώνει την καταπίεση που του ασκείται από αυτό το άτομο, καθώς και τη δυσφορία του γι' αυτό.

Η προσθήκη ζώων αντί για ανθρώπους δηλώνει ότι το παιδί νιώθει ανεπιθύμητο σαν μέλος και καμουφλάροντας τον εαυτό του έτσι, δείχνει έντονο ψυχικό πόνο και ότι θέλει να τον ξεχάσει.

Ο ήλιος συμβολίζει συχνά τον πατέρα του παιδιού που τον φτιάχνει και ανάλογα το μέγεθος που θα του δώσει, εκφράζει τη σημασία που αποδίδει το παιδί στο ρόλο του πατέρα μέσα στην οικογένεια.

Η απεικόνιση του εαυτού στο αντίθετο φύλο δείχνει ότι δεν είναι αποδεκτός ο σεξουαλικός του ρόλος και ότι το ίδιο δεν νιώθει καλά με τη σεξουαλική του ταυτότητα.

Η άρνηση του παιδιού να ζωγραφίσει γενικά οικογένεια, δηλώνει την άσχημη σχέση που πιθανόν έχει με αυτήν και τη μη συναισθηματική επικοινωνία.

Τέλος, η ζωγραφιά μιας οικογένειας μέσα σε μια κορνίζα δηλώνει ότι το παιδί ζει με αυστηρούς κανόνες και μεγάλο ψυχικό έλεγχο (αντικλείδι, 2014).

3.7 Τα Χρώματα που χρησιμοποιούν τα παιδιά

Κλείνοντας, η επιλογή χρώματος στο Παιδικό σχέδιο σύμφωνα με την Τατιάνα Πολυζώτη, μπορεί να μας πει πολλά για τη συναισθηματική κατάσταση του παιδιού, βέβαια ποικίλλει σε όλα τα παιδιά, εξαρτώμενο από πολλούς παράγοντες (Πολυζώτη, 2017).

Ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια υπάρχουν διαφορές όσον αφορά την επιλογή χρωμάτων. Τα κορίτσια συνήθως φτιάχνουν στρογγυλά σχέδια όπως π.χ. λουλούδια, καρδιές, ενώ τα αγόρια στην πλειοψηφία τους σχεδιάζουν γωνιές, κουτιά και γραμμές. Γενικότερα τα παιδιά έχουν προτίμηση να σχεδιάζουν εικόνες που να αφορούν το καθένα το φύλο του. Επιπλέον τα κορίτσια σύμφωνα με έρευνες χρησιμοποιούν περισσότερα χρώματα από τα αγόρια σε κάθε σχέδιο και συνήθως πιο ζεστά χρώματα (δηλ. ροζ) και τα αγόρια δείχνουν την προτίμησή τους σε πιο δροσερά χρώματα (δηλ. μπλε). Γενικά οι ανοιχτοί τόνοι χρωμάτων δείχνουν εξωστρέφεια, ενώ οι σκοτεινοί εσωστρέφεια (Ljiljana, 2015).

Το αναπτυξιακό Στάδιο που βρίσκεται το παιδί είναι συνδεδεμένο με τα χρώματα που χρησιμοποιούν τα παιδιά επισημαίνει η Golomb στο βιβλίο της . Παιδιά ηλικίας 18μ. με 4 χρονών δεν επιλέγουν συνειδητά τα χρώματα που θα

χρησιμοποιήσουν. Αργότερα όμως 4-6χρονών επιλέγουν χρώματα με βάση το περιβάλλον κ' την αντίληψή τους, γι' αυτό με σκοπό να απεικονίσουν ρεαλιστικά τα όσα βλέπουν, όπως παρατηρεί η Golomb (1990).

Έρευνες των Alschuler και Hattwick το 1947 απέδειξαν ότι τα μικρότερα παιδιά κλίνουν να χρησιμοποιούν περισσότερο ζεστά χρώματα, ενώ τα μεγαλύτερα ψυχρά. Αυτή η προτίμηση είναι αποτέλεσμα του αυθορμητισμού των μικρών παιδιών και της αίσθησης ελέγχου των μεγαλύτερων.

Σύμφωνα με την Golomb, τα παιδιά χρησιμοποιούν ένα χρώμα όταν θέλουν να σχηματίσουν μια ανθρώπινη φιγούρα, διότι υποστηρίζει ότι τα παιδιά δίνουν περισσότερη έμφαση στο σχεδιασμό και θέλουν να αποτυπώσουν λεπτομέρειες στη δομή τους.

Χρωματικοί συνδυασμοί ή πλούσιοι σε χρώματα μπορεί να αποτελέσουν δείγματα συναισθηματικής φύσης, ενώ σχέδια που μένουν στην απλή συμπλήρωση του σχεδίου προδίδουν λογοκριτικά άτομα. Τέλος, ένα φυσιολογικό παιδί συνδυάζει αρμονία και φυσικότητα των χρωμάτων, ενώ τα αταίριαστα μεταξύ τους χρώματα αποτελούν κάποια ένδειξη συναισθηματικής διαταραχής (Golomb, 1990).

Τα πολλά χρώματα μαζί εκφράζουν ένα συναίσθημα χαράς, αλλά και παρουσιάζουν τα έντονα συναισθήματα που βιώνουν εκείνη τη στιγμή (θετικά και μη).

Το **κόκκινο** είναι ένα χρώμα δυναμικό και παρορμητικό. Αν το χρησιμοποιεί συνέχεια δηλώνει στοιχεία νευρωτικής συμπεριφοράς.

Το **πορτοκαλί** εκφράζει ένα ήρεμο άτομο πολύ συναισθηματικό και με ζεστή συμπεριφορά.

Το **κίτρινο** δείχνει άτομα με δυναμισμό, φιλοδοξίες και που του αρέσει η έντονη δράση.

Το **μπλε** εκφράζει ικανότητα σε ένα άτομο να ρυθμίσει τη συμπεριφορά του συναισθηματικά καθώς δείχνει να έχει ανεπτυγμένη λογική και ωριμότητα.

Το **πράσινο** δηλώνει πείσμα και επιμονή, εκφράζει άτομα που επιθυμούν τη διάκριση και συχνά σκέφτονται τον εαυτό τους.

Το **ροζ** συνήθως χρησιμοποιείται από κορίτσια και εκφράζει τη γυναικεία φύση και ένα αίσθημα ηρεμίας.

Το μαύρο και το **μωβ** το προτιμούν τα εσωστρεφή παιδιά. Δηλώνουν φόβο, ανησυχία και επιθυμία περιθωριοποίησης.

Το γκρι το χρησιμοποιούν παιδιά με έντονη εσωστρέφεια και πολλές φορές παιδιά που είναι πνεύματα αντιλογίας.

Το άσπρο χρησιμοποιείται από παιδιά με αίσθημα δειλίας, φτιάχνουν μικρά σχέδια και αφήνουν κενό το υπόλοιπο χαρτί (Πολυζώτη, 2017).

3.8 Το κράτημα του μολυβιού

Η ανάπτυξη της αισθησιοκινητικής, αντιληπτικής και γνωστικής ικανότητας έχουν καθοριστικό ρόλο στο να γίνουμε ικανοί στο γράψιμο. Σύμφωνα με τον Παπαναστασίου Φ. ο πιο αποδεκτός τρόπος να κρατάμε το μολύβι είναι με τα τρία δάχτυλα (όπως κάνουμε το σταυρό μας). Επιπλέον ο ίδιος επισημαίνει ότι όταν ένα παιδί ξεκινάει να κρατάει το μολύβι θα περάσει από κάποια στάδια πιασίματος, για το λόγο αυτό δεν πρέπει να πιέζουμε το παιδί να πιάνει ‘σωστά’ το μολύβι και να το ζορίζουμε, δίνουμε χρόνο να προσαρμοστούν μόνα τους ανάλογα την ηλικία. Για να μπορέσει να κρατήσει σωστά ένα μολύβι πρέπει πρώτα να αναπτυχθούν σωστά οι μυς των ώμων και των χεριών.

Στάδια κρατήματος του μολυβιού

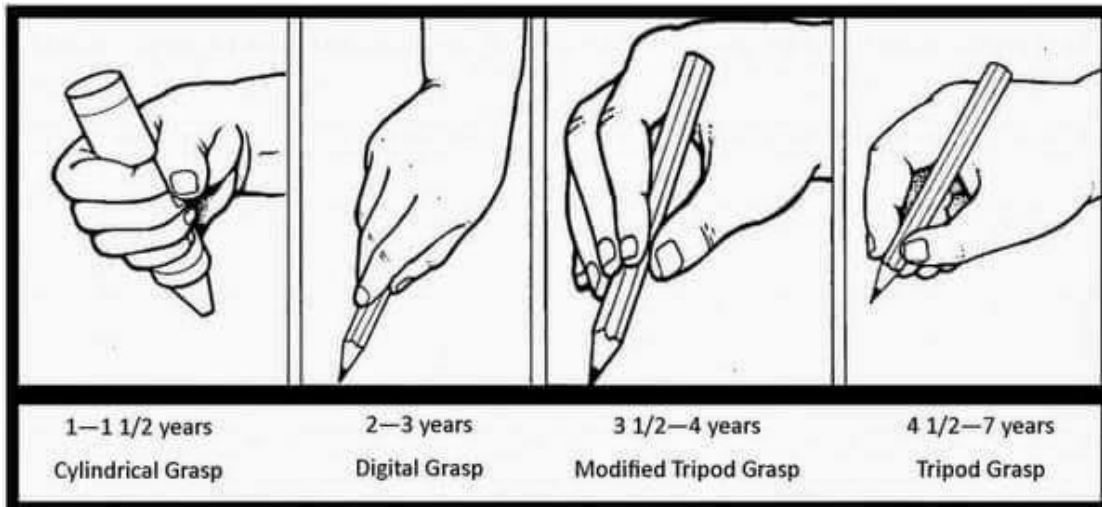
1-2 ετών: Το παιδί σε πρώτη φάση κρατάει το μολύβι με τη γροθιά του και μουτζουρώνει τη σελίδα με όλο του το χέρι (ώμο- δάχτυλα).

2-3 ετών: στο στάδιο αυτό το παιδί κρατάει το μολύβι με όλα του τα δάχτυλα αλλά ο καρπός του είναι γυρισμένος, ώστε η παλάμη του να κοιτάζει προς τα κάτω. Σε αυτή την ηλικία τα παιδιά ξεκινάνε να σταθεροποιούν τους ώμους τους, έτσι το χέρι κινείται από τον αγκώνα και κάτω και είναι ικανά να σχηματίσουν ευθείες γραμμές ή καμπύλες.

3-4 ετών: εδώ κρατούν το μολύβι με τα 4 δάχτυλα δημιουργώντας ένα τόξο ανάμεσα σε δείκτη και αντίχειρα, η κίνηση τώρα είναι κατά βάση από την παλάμη και τον καρπό και τα δάχτυλα κινούνται όλα μαζί. Σχεδιάζουν σε ζικ-ζακ γραμμές που τέμνονται, μπορούν να ενώσουν τελείες και ξεκινάνε να φτιάχνουν ανθρώπους.

4-6 ετών: λίγο πριν το Δημοτικό τα παιδιά χρησιμοποιούν τα 3 δάχτυλα για να κρατήσουν το μολύβι και λειτουργούν μεταξύ τους σαν μια ενότητα. Τα δάχτυλα που χρησιμοποιούν για να κρατήσουν το μολύβι κινούνται ανεξάρτητα, ο παράμεσος και το μικρό δάχτυλο ξεκινάνε να στρέφονται προς την παλάμη, κρατάνε το μολύβι πιο κοντά

στη μύτη και το άνοιγμα ανάμεσα στον δείκτη και τον αντίχειρα μεγαλώνει (Παπαναστασίου, 2017).

(Παπαναστασίου, 2017)

Εν κατακλείδι, όταν ένα παιδί ζωγραφίζει πρόσωπα της οικογένειάς του ή το σπίτι του μας δίνει με άμεσο τρόπο πληροφορίες για το κοινωνικό του περιβάλλον. Τα χρώματα που επιλέγει, η θέση των σχεδίων, η συχνή επανάληψη κάποιων, η αποφυγή κάποιων προσώπων, μας βοηθάνε να καταλάβουμε βιώματα και καταστάσεις του παιδιού. Οι δραστηριότητες που έχουν ξεφύγει από το στερεότυπο του «σωστού» και του «λάθους» μας βοηθάνε να κατανοήσουμε εμπειρίες που πιθανότατα τα παιδιά δεν μπορούσαν να περιγράψουν με λεκτικό τρόπο (ΑΝΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΕΡΕΥΝΑ

4. Μεθοδολογία της έρευνας

4.1. Στόχος κι ερευνητικά ερωτήματα

Στα προηγούμενα κεφάλαια του πρώτου μέρους της παρούσας εργασίας επιχειρήθηκε, εν συντομία, να παρουσιαστεί αρχικά ο ορισμός και η σημαντικότητα της Τέχνης στα μικρά παιδιά, τα οφέλη και τα στάδια της ζωγραφικής, στη συνέχεια αναλύθηκαν τα

βασικά στάδια εξέλιξης του παιδικού σχεδίου και το πώς αποτυπώνουν τα παιδιά την οικογένειά τους στο χαρτί.

Με βάση όλα τα παραπάνω σκοπός της εργασίας αυτής είναι να μελετηθεί και να συγκριθεί η εξέλιξη του παιδικού σχεδίου σε παιδιά διαφορετικής ηλικίας, αφού πρώτα εκφραστούν ελεύθερα και απεικονίσουν τις σκέψεις τους στο χαρτί.

Για να επιτευχθεί αυτός ο κύριος σκοπός σχεδιάστηκαν τα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Με ποια φόρα χρησιμοποιεί το παιδί, το μαρκαδόρο του στο χαρτί;
2. Τι χρώματα χρησιμοποιεί για το κάθε μέλος της οικογένειας;
3. Με ποια σειρά τοποθετούν τα μέλη της οικογένειας;
4. Που και πόσο τοποθετούν τον εαυτό τους;
5. Εκφράζουν λεκτικά κάτι για το κάθε μέλος;
6. Πόση ώρα κάνει να φτιάξει το κάθε μέλος της οικογένειας;
7. Τι μέγεθος έχουν τα πρόσωπα που έφτιαξε;
8. Από ποιο σημείο της κόλλας ξεκίνησε να ζωγραφίζει;
9. Πως επικοινωνήσαν μη λεκτικά σε σχέση με το σχέδιό τους;
10. Σε ποιο μέρος ζωγράφισαν την οικογένειά τους;

4.2. Μέθοδος διεξαγωγής της έρευνας

Για τη διεξαγωγή της έρευνας χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση περιεχομένου με βάση τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης.

Οι μέθοδοι παρατήρησης είναι εργαλεία τόσο ισχυρά ώστε να διεισδύσουμε περισσότερο σε καταστάσεις. Η παρατήρηση έχει σαν γνώμονά της να βάλει τον παρατηρητή σε ένα χώρο ηθικής, ώστε να αντιληφθεί το γεγονός ότι δεν είναι μια διακριτική ή μη παρεμβατική τεχνική, αλλά ότι έχει υποχρέωση τόσο στους συμμετέχοντες, όσο και στην επιστημονική κοινότητα.

Ένας παρατηρητής ελκύεται από τα δεδομένα, καθώς μπορούν να του δώσουν τη δυνατότητα να συλλέξει πληροφορίες από καταστάσεις επί τόπου και όχι σαν «δευτερογενή δεδομένα». Το γεγονός αυτό μπορεί να βοηθήσει τον παρατηρητή να κατανοήσει μια κατάσταση, να είναι ανοικτός σε καταστάσεις, να λειτουργεί επαγωγικά, να βλέπει πράγματα που σε άλλη περίπτωση θα του ξέφευγαν και να ανακαλύψει πράγματα για τους συμμετέχοντες (Cohen , Manion, & Morrison, 2008).

Μια ποιοτική έρευνα οδηγεί τον ερευνητή στην πολυπλοκότητα των φαινομένων του κόσμου των συμμετεχόντων και τον βάζει να κατανοήσει τα γεγονότα γύρω από αυτόν.

Η συμμετοχική παρατήρηση αποτελείται από ένα ερευνητή ο οποίος παίρνει μέρος στην ομάδα που μελετά και ίσως να μην αποκαλύψει το ρόλο του. Ο παρατηρητής αποτελεί κομμάτι της ζωής των συμμετεχόντων που καταγράφει τα όσα συμβαίνουν για τη διεξαγωγή της έρευνάς του. Σε μια μελέτη με συμμετοχική παρατήρηση ένας ερευνητής παραμένει με τους συμμετέχοντες για αρκετό χρόνο, σημειώνοντας τα όσα συμβαίνουν και μειώνει την επίδρασή του πάνω στον ερευνώμενο (Cohen , Manion, & Morrison, 2008).

Οι παρατηρήσεις αποτελούνται τόσο από οπτικοακουστικά δεδομένα όσο και από οπτικά. Σύμφωνα με τον Spradley (1979) και τους Kirk και Miller (1986) ένας παρατηρητής πρέπει να κρατάει στο αρχείο του τα παρακάτω δεδομένα:

- Σημειώσεις της στιγμής
- Σημειώσεις που καταγράφονται μετά την πρώτη παρατήρηση
- Ημερολόγιο για τυχόν ζητήματα, ιδέες, δυσκολίες που προκύπτουν
- Αρχείο για την ανάλυση και ερμηνεία της εξέλιξης (Cohen , Manion, & Morrison, 2008).

Εν κατακλείδι, σκοπός μας είναι να κάνουμε τις παρατηρήσεις πιο συστηματικά για να γίνουν πιο αξιόπιστες.

Όσον αφορά την έρευνα επιλέχθηκε ως μέθοδος συλλογής δεδομένων η ποιοτική έρευνα μέσα από τη συμμετοχική παρατήρηση, όπου κλήθηκαν 15 παιδιά προσχολικής ηλικίας(5 παιδιά 2 ετών, 5 παιδιά 3 ετών και 5 παιδιά 4 ετών) να ζωγραφίσουν, ελεύθερα σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά της ηλικίας τους, με μαρκαδόρους της επιλογής τους τα μέλη της οικογένειάς τους σε ένα χαρτί A4. Πράγμα που σημαίνει τη μη τυχαία δειγματοληψία αφού τα παιδιά επιλέχθηκαν από τον ερευνητή ώστε να υπάρχει ποικιλία στο αποτέλεσμα, δηλαδή παιδιά *μονογονεϊκών* οικογενειών, 3μελών οικογενειών αλλά και από κάποιες 4μελές οικογένειες. Τα εργαλεία συλλογής δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν είναι η παρατήρηση και η καταγραφή μέσω υποκειμενικών περιγραφών και σημειώσεων. Επιπλέον κατείχε σημαντικό ρόλο η συμμετοχική έρευνα, στην οποία ένας παιδαγωγός ερευνά και παρατηρεί όντας και ο ίδιος μέλος της ομάδας των παιδιών.

4.3 Διεξαγωγή Έρευνας

Τα σχέδια που έχουν σαν θέμα την οικογένεια, γίνονται σχεδόν πάντα αποδεκτά από τα παιδιά και τους εφήβους. Βασικά υλικά που παραχωρήθηκαν στα παιδιά για την υλοποίηση της έρευνας ήταν ένα τραπέζι, χαρτί A4 και μαρκαδόροι σε διάφορα χρώματα. Τα μικρότερα παιδιά χρησιμοποίησαν χοντρούς μαρκαδόρους, ενώ τα μεγαλύτερα (4+ ετών) λεπτούς μαρκαδόρους, οι οποίοι τους παρέχονται σε καθημερινή βάση από τον Παιδικό Σταθμό.

Για να είναι αποτελεσματική η διεξαγωγή της έρευνας ήταν σκόπιμο να προηγηθεί και να εφαρμοστεί μια ατμόσφαιρα επικοινωνίας και συνεργασίας ανάμεσα στον ερευνητή και το παιδί που ζωγραφίζει. Σε περίπτωση που το παιδί δυσκολεύεται να ζωγραφίσει την οικογένειά του ή διστάζει ή ζητά διευκρινήσεις, ο ερευνητής θα πρέπει να είναι διακριτικός και χωρίς να υπερβάλλει.

Ο ρόλος του ερευνητή την ώρα της υλοποίησης της έρευνας, είναι να εντοπίζει τις αντιδράσεις των παιδιών, από ποιο σημείο ξεκίνησε να ζωγραφίζει, τι χρώματα χρησιμοποίησε, πως εκφράστηκε με μη λεκτικό τρόπο το κάθε παιδί, ποιο μέλος της οικογένειας ζωγράφισε πρώτο, που και πόσο τοποθέτησε τον εαυτό του και πόσο χρόνο αφιέρωσε για να φτιάξει το κάθε πρόσωπο.

Στο βιβλίο της Ξανθάκου (2011) έχει επηρεαστεί και ασχολείται με τη μελέτη του σχεδίου του Corman(1990), ο οποίος υποστήριζε πως σε ένα παιδί είναι πιο εύκολο να ζωγραφίσει μια φανταστική οικογένεια, γιατί έτσι θα παρουσιάσει χωρίς ενοχές ή χωρίς να έχει επηρεαστεί από το τι υπάρχει ή θα ήθελε να υπάρχει στη δική του οικογένεια. Συνεπώς βάση της μεθόδου αυτής, η μελέτη του σχεδίου ασχολείται με 3 επίπεδα, τα οποία χρησιμοποιούνται μετέπειτα στην ανάλυση των παιδικών ιχνογραφημάτων :

1. Το γραφικό επίπεδο
2. Το μορφολογικό επίπεδο
3. Το επίπεδο περιεχομένου

Το γραφικό επίπεδο αφορά τη γραμμή και το χώρο, πιο συγκεκριμένα πως το παιδί μπορεί να αποτυπώσει κάθε ίχνος του σε μια λευκή σελίδα. Συνήθως τα μικρότερα παιδιά τα οποία δεν έχουν τον έλεγχο των κινήσεων ακόμα έχουν την τάση να ξεφεύγουν έξω από τη σελίδα που έχουν, φτιάχνουν μεγάλες φιγούρες ασύνδετες μεταξύ τους. Αν

καλύπτουν όλη τη σελίδα με γραμμές ή μεγάλο τμήμα αυτής, δείχνει την επιθυμία τους για επικοινωνία και εξωτερίκευση (Ξανθάκου, 2011).

Το μορφολογικό επίπεδο αφορά την ατμόσφαιρα που προκύπτει και τη δομή που αποτυπώνονται οι μορφές. Σε αυτό το επίπεδο αξιολογεί τη συνολική εικόνα του σχεδίου συμπεριλαμβανομένης της σύνθεσης της οργάνωσης αλλά και το περιβάλλον.

Όταν λέμε σύνθεση ασχολούμαστε με το πόσο φτωχό ή πλούσιο είναι ένα σχέδιο όσον αφορά την οργάνωση κατά πόσο σχετίζονται οι μορφές αν είναι κοντά η μια στην άλλη ή στη σελίδα διάσπαρτες. Τέλος, το περιβάλλον μας παρακινεί σε μια αισιόδοξη και χαρούμενη ατμόσφαιρα κοιτάζοντας ένα σχέδιο με σύμβολα όπως ο ήλιος, βαρύ κλίμα με σχέδιο που απεικονίζει πουλιά και μελαγχολικό όταν το παιδί χρησιμοποιεί μουντά χρώματα και λυπημένα πρόσωπα (Ξανθάκου, 2011).

Τέλος, όσον αφορά το περιερχόμενο εστιάζουμε στην παράλειψη ή προσθήκη μελών της πραγματικής οικογένειας από το ίδιο το παιδί. Αυτές οι φιγούρες είναι μέλη της οικογένειας. Η Ξανθάκου Γ. υποστηρίζει ύστερα από έρευνες ότι μοναχοπαίδια ή παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών προσθέτουν φιγούρες από το στενό οικογενειακό τους κύκλο για να καλύψουν πιθανότατα κάποιο συναισθηματικό κενό, κάτι παρόμοιο παρατηρείται και σε παιδιά από πολυμελής οικογένειες σε αντίθεση αυτά φαίνεται να παραλείπουν πρόσωπα της οικογένειας π.χ. αδέρφια (Ξανθάκου, 2011).

Η αποτύπωση του σχεδίου ήταν κατά μέσο όρο μισή ώρα με τρία τέταρτα συμπεριλαμβανομένης της συζήτησης με το κάθε παιδί, καθώς και αφιερώθηκε μια διαφορετική μέρα για την κάθε ηλικιακή ομάδα παιδιών.

Παρακάτω θα αναλυθούν και θα μελετηθούν παιδικά σχέδια από τρεις ηλικιακές ομάδες παιδιών, όπου τα παιδιά έχουν ακούσει στην εντολή «Ζωγράφισε την οικογένειά σου». Στα μικρότερα (2-3 ετών) παιδιά δόθηκαν και κάποιες παραπάνω πληροφορίες σχετικά με το τι θα πρέπει να ζωγραφίσουν, λόγω του ότι δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί νοητικά για να καταλάβουν αμέσως την έννοια της οικογένειας, δηλαδή εξηγήθηκε σε αυτά ότι θα πρέπει να ζωγραφίσουν τη μαμά, το μπαμπά και αν είχαν κάποιο αδερφάκι.

Είναι παιδιά που ανήκουν σε πυρηνικές οικογένειες, δηλαδή ζουν με όλα τα μέλη της οικογένειας, σε μονογονεϊκές οικογένειες με τη μητέρα να μεγαλώνει το παιδί λόγω διαζυγίου και σε εκτεταμένες οικογένειες, όπου έχουν προστεθεί μέλη από το στενό οικογενειακό κύκλο, δηλαδή γιαγιάδες, ξαδέρφια κ.ά.

4.4 Ανάλυση παιδικών σχεδίων

Κάποιοι θεωρούν ότι για την εξέλιξη του παιδικού σχεδίου κατέχει σημαντικό ρόλο η σταδιακή απώλεια της κινητικότητας του παιδιού. Στις μουτζούρες του παιδιού που συμμετέχει αποκλειστικά με την κίνηση του σώματος, το σχέδιο παρουσιάζει ένα σύνολο γραμμών χωρίς νόημα.

Σύμφωνα με την MartheBerson, υπάρχουν 3 στάδια μουτζουρώματος τα οποία είναι:

1. Αρχικό Στάδιο: Φυτικό Κινητικό Στάδιο (περίπου 18 μηνών)

Σε αυτό το στάδιο κύριο χαρακτηριστικό είναι το σχετικά κυκλικό, καμπυλωτό ή μακρόστενο σχέδιο. Οι 'ελλειπτικοί στρόβιλοι' ξεκινούν από το κέντρο, χωρίς το μολύβι να φεύγει από το χαρτί, όπου αντιστοιχεί σε μια 'απλή κινητική διέγερση'.

2. Ενδιάμεσο Στάδιο: Το Στάδιο της Αναπαράστασης (2-3 χρονών)

Σε αυτό το στάδιο παρουσιάζονται μεμονωμένες μορφές, όπου εδώ το παιδί σηκώνει το μολύβι από το χαρτί. Το παιδί σε αυτό το στάδιο μεταβαίνει από τη συνεχή γραμμή στην ασυνεχή και ο ρυθμός μειώνεται καθώς ξεκινάει τις προσπάθειες να σχολιάσει το σχέδιό του (Ντε Μερεντιέ, Το παιδικό σχέδιο, 1981).

Μέσα από τις γραμμές αρχίζει να εντοπίζει μια μορφή και προσπαθεί να της δώσει τα χαρακτηριστικά της όπου με αυτό τον τρόπο μεταβαίνει σιγά-σιγά στην περίοδο των μορφικών συμβόλων. Όπου σύμβολο, η προσπάθεια απεικόνισης ενός αντικειμένου με την πρώτη εμφάνισή του στην ηλικία των 3 ετών. Μιλάμε για ένα άνθρωπο με μεγάλο κεφάλι κυκλικό, με κάποια εμφανή χαρακτηριστικά στο πρόσωπο και προς τα κάτω 2 γραμμές που απεικονίζουν πόδια και άλλες 2 στα πλάγια για τα χέρια, το σώμα ακόμα δεν υπάρχει (Κάνιστρα, 1991).

3. Τελικό Στάδιο: Στάδιο Επικοινωνίας (3-4 χρονών)

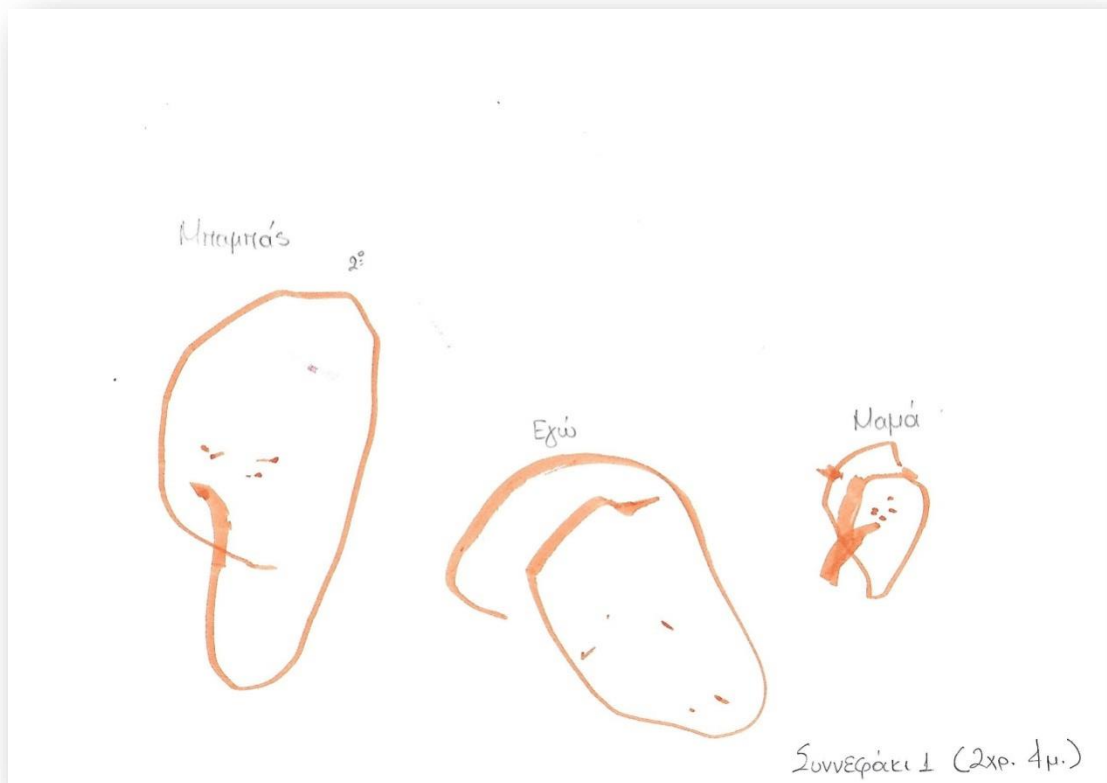
Προσπαθεί να μιμηθεί τον ενήλικα δείχνοντάς το με το γεγονός ότι επιχειρεί να γράψει και να επικοινωνήσει με τους άλλους. Επινοεί μια δική του γραφή που θυμίζει πριόνι, με το οποίο προσπαθεί να μιμηθεί τα γράμματα των ενηλίκων (Ντε Μερεντιέ, Το παιδικό σχέδιο, 1981).

Το ανθρώπινο σώμα είναι μια μορφή στο σχέδιο που προβληματίζει για πολλά χρόνια το παιδί. Σε αντίθεση με τα ζώα που τα κάνει πλάγια, το πρόσωπο του ανθρώπου το κάνει κανονικά ακόμα και όταν βάει τον άνθρωπο να περπατάει

πλάγια. Σταδιακά αρχίζει να ζωγραφίζει κ' άλλα σύμβολα όπως σπίτια, δέντρα, αυτοκίνητα, τρένα κ ά. Από την ηλικία των τεσσάρων και άνω το παδί έρχεται στο στάδιο του «διανοητικού ρεαλισμού» και προσθέτει κ άλλα σχέδια-σύμβολα.

Τοποθετεί στο χαρτί 2 παράλληλες γραμμές μια πάνω για τον ουρανό και μια κάτω για το έδαφος. Δεν μπορεί ακόμα να συμβολίσει βάθος ή αναλογίες στα σχέδιά του. Ζωγραφίζει ό, τι ξέρει ήδη και όχι ότι βλέπει με τα μάτια του γι' αυτό χρησιμοποιεί πολλές οπτικές γωνιές όπως ένα πρόσωπο προφίλ με δύο μάτια και δύο αυτιά (Κάνιστρα, 1991).

Ακολουθεί ανάλυση παιδικών σχεδίων ξεκινώντας από το μικρότερο σε ηλικία παιδί και καταλήγοντας στο μεγαλύτερο αναγράφοντας την πλήρη ηλικία τους.

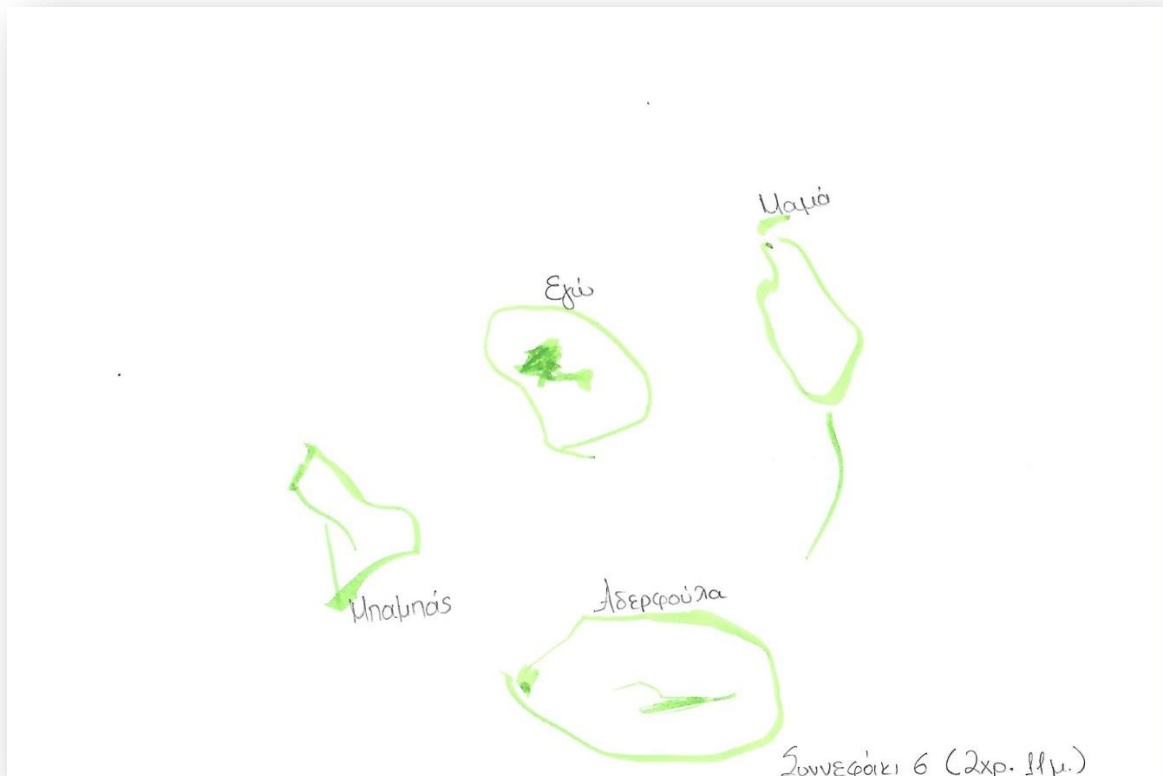

Το Συννεφάκι 1 ζει και με τους δυο γονείς του και προσεχώς θα αποκτήσει και αδερφάκι. Η οδηγία που του δόθηκε έγινε αμέσως αποδεκτή από αυτό, επέλεξε μαρκαδόρο μόνο του και ξεκίνησε να σχεδιάζει. Σε γραφικό επίπεδο έχει μένει εντός του χαρτιού και έχει σχηματίσει κυκλικά σχήματα συμβολίζοντας έτσι τα πρόσωπα της οικογένειάς του. Η διάταξη μορφών ξεκινάει από τα δεξιά της σελίδας όπου φτιάχνει πρώτα τη μαμά, έπειτα το μπαμπά και στο τέλος τοποθετεί τον εαυτό του

στο κέντρο, ανάμεσα στους δυο γονείς πράγμα που δείχνει ότι νιώθει πως το αγαπούν εξίσου και οι δυο γονείς. Τα μεγάλα και ασύμμετρα στοιχεία του σώματος που έχει φτιάξει παρουσιάζουν ένα παρορμητικό παιδί. Η θέση που έχει καλύψει εκφράζει αυθορμητισμό, επιδίωξη συμμετοχής και το δέσιμο που έχει με τη μητέρα. Δείχνει να ταυτίζεται με το μπαμπά του, διότι τον έχει κάνει μεγαλύτερο σε μέγεθος και να θαυμάζει τη μητέρα του, διότι είναι η πρώτη που σχεδιάζει στο χαρτί του. Το πορτοκαλί χρώμα που χρησιμοποιεί αποκαλύπτει ένα ήρεμο παιδί, πολύ συναισθηματικό και με ζεστή συμπεριφορά. Δεν θέλησε να χρησιμοποιήσει άλλο χρώμα, διότι τα παιδιά σε αυτή την ηλικία δε δίνουν βάση στο χρώμα αλλά στο σχεδιασμό. Κάθε μέλος που σχεδίαζε περιέγραφε αναλυτικά τα χαρακτηριστικά του προσώπου και μου τα έδειχνε, καθώς και ποιο μέλος αφορά το καθένα. Έφτιαξε την οικογένειά του στο σχολείο, ίσως επειδή κάθε μέρα τον φέρνουν και οι δυο γονείς σε αυτό. Ήταν χαρούμενος καθ' όλη τη διάρκεια που ζωγράφιζε και όταν τελείωσε μου έδωσε τη ζωγραφιά του με μεγάλη περηφάνια και αυτοπεποίθηση.

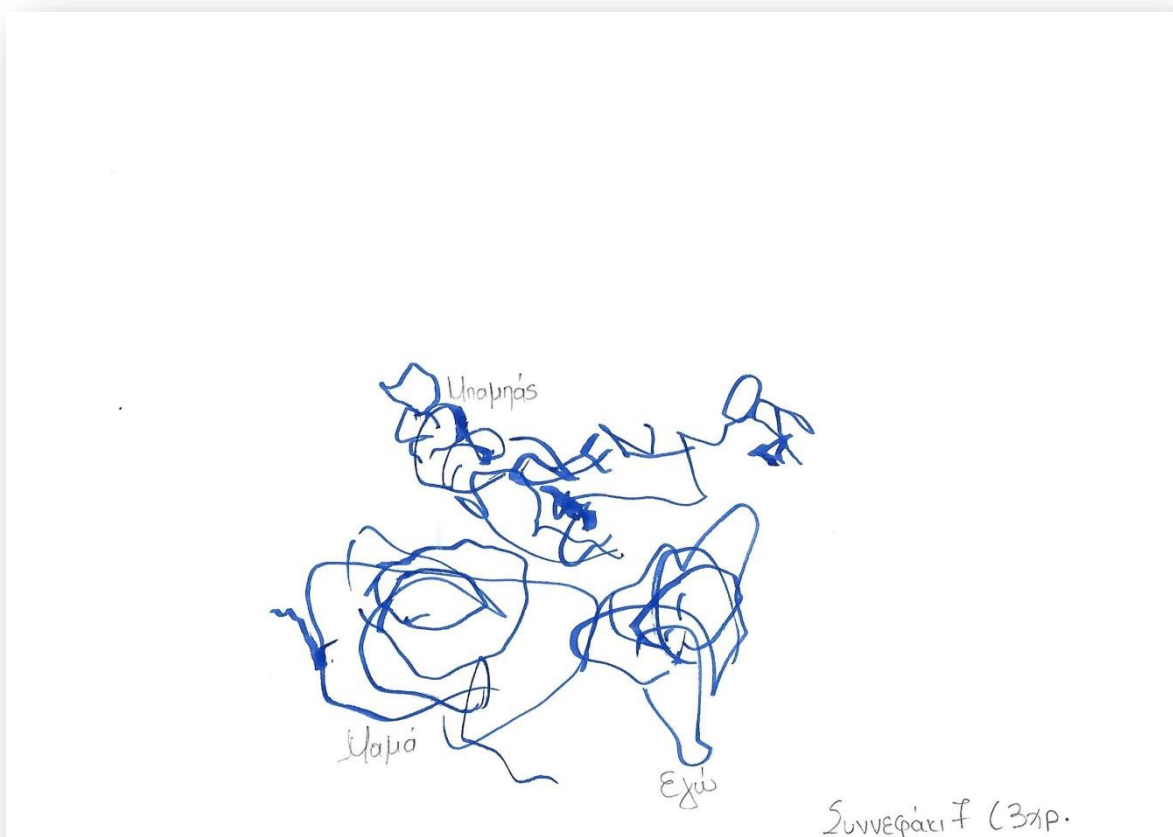

Το Συννεφάκι 2 ζει με τους 2 γονείς του οι οποίοι λείπουν αρκετές ώρες και μέρες από το σπίτι λόγω της δουλειάς τους. Είναι γενικά ένα παιδί αρκετά πιο ώριμο και νοητικά και λεκτικά ανεπτυγμένο για την ηλικία του. Η εντολή να ζωγραφίσει την οικογένειά της έγινε αμέσως αποδεκτή από αυτήν, διάλεξε χρώμα και ξεκίνησε να ζωγραφίζει. Έφτιαξε πρώτα τη μαμά, ύστερα τον μπαμπά, τον εαυτό της και τέλος τα σχέδια και τις γραμμές. Σε γραφικό επίπεδο φτιάχνοντας μεγάλες φιγούρες ασύνδετες μεταξύ τους και έχοντας καλύψει αρκετό τμήμα της σελίδας με γραμμές, δείχνει την επιθυμία της για επικοινωνία και εξωτερίκευση. Η θέση που κατέχει κατά κύριο λόγο το σχέδιο της είναι δεξιά, παρουσιάζοντας τη φαντασία και τον εγωκεντρισμό της. Σε μορφολογικό επίπεδο παρατηρούμε ένα πλούσιο σχέδιο με τις μορφές τη μία κοντά στην άλλη, έχει σχεδιάσει όλη τη σελίδα και έχει κάνει γραμμές που συμβολίζουν λουλουδάκια.. Τοποθετώντας τον εαυτό της μικρότερο σε σχέση με τους άλλους μας αποκαλύπτει το ντροπαλό του χαρακτήρα της. Τοποθετώντας τον εαυτό της κοντά στη μαμά μα δείχνει ότι είναι περισσότερο δεμένη με εκείνη ή ακόμη ότι θέλει περισσότερη προσοχή από εκείνη, δείχνει να την έχει « περιποιηθεί» περισσότερο και φτιάχνοντάς την πρώτη δείχνει να ταυτίζεται μαζί της και να τη θαυμάζει πιο πολύ. Ζωγραφίζοντας τη μαμά μεγαλύτερη αποκαλύπτει ότι εκείνη είναι η κυρίαρχη φιγούρα στην οικογένειά της. Για τη μαμά της επίσης ανέφερε πολλά πράγματα που έχει και εκείνη, για παράδειγμα ότι έχουν ίδια μαλλιά, παπούτσια και ότι έμοιαζαν πολύ από τότε που ήταν μικρή. Για τον μπαμπά δεν ανέφερε κάτι συγκεκριμένο καθ' όλη τη διάρκεια που σχεδίαζε. Χρησιμοποιώντας το κόκκινο χρώμα μας αποκαλύπτει το δυναμισμό του χαρακτήρα της και ένα παρορμητικό παιδί. Στην ερώτηση που βρίσκονται σε αυτή τη ζωγραφιά απάντησε ότι είναι στο χωριό της μαμάς της και έπαιζαν μαζί συνέχεια. Τέλος ήταν λίγο μελαγχολική εκείνη τη στιγμή, γιατί σκεφτόταν ότι η μαμά της δεν θα ήταν στο σπίτι το μεσημέρι μέχρι το βράδυ που θα γυρνούσε.

Το Συννεφάκι 6 είναι σε μια τετραμελής οικογένεια, ζει με τους γονείς του και την μεγαλύτερη αδελφή του. Η οδηγία που του δόθηκε έγινε αποδεκτή, διάλεξε μαρκαδόρο μόνο του και ξεκίνησε να ζωγραφίζει. Ξεκινώντας με τη θέση που βρίσκεται το σχέδιό του στην κόλλα παρατηρούμε ότι κατά βάση βρίσκεται στο κέντρο αυτής, πράγμα που μας αποκαλύπτει ότι βρίσκεται στο στάδιο του εγωκεντρισμού, φυσιολογικό για την ηλικία του. Επίσης ξεκινάει να σχεδιάζει πρώτα τον εαυτό του, έπειτα τη μαμά, τον μπαμπά και τελευταία την αδερφή του. Το γεγονός ότι σχεδιάζει πρώτα τον εαυτό του μας αποκαλύπτει τη χαρά και την ευτυχία διότι βρίσκεται, προφανώς, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος μέσα στην οικογένεια. Τα ασύμμετρα στοιχεία που έχει δημιουργήσει παρουσιάζουν ένα παρορμητικό παιδί. Έχει τοποθετήσει τον εαυτό του ανάμεσα στους γονείς, γιατί λογικά έτσι παρουσιάζει την εξίσου αγάπη και των δύο. Η αδερφή του παρουσιάζεται μεγαλύτερη γεγονός που μας δείχνει ότι είναι περισσότερο συναισθηματικά δεμένο μαζί της ή ταυτίζεται με αυτήν συχνά. Το χρώμα που χρησιμοποίησε δείχνει πείσμα και επιμονή για τον χαρακτήρα του ή και παρουσιάζει άτομα που επιθυμούν διάκριση και σκέφτονται συχνά τον εαυτό τους. Δεν χρησιμοποίησε άλλο χρώμα έμεινε μόνο στο πράσινο, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του

στο σχεδιασμό. Κάθε μέλος που έφτιαχνε το ρωτούσα να μου πει ποιο άτομο της οικογένειας είναι, καθώς δεν έχει μεγάλη ευχέρεια λόγου να μου παρουσιάσει σε ποιο μέρος έχει ζωγραφίσει την οικογένειά του. Δεν έδωσε και πολύ σημασία στο σχέδιό του καθώς έδειξε ότι ήθελε να το φτιάξει απλά για να σηκωθεί από την καρέκλα και να παίξει. Είναι ένα παιδί που δεν ενθουσιάζεται τόσο με τη ζωγραφική σε σχέση με τα άλλα παιδιά της ηλικίας του.

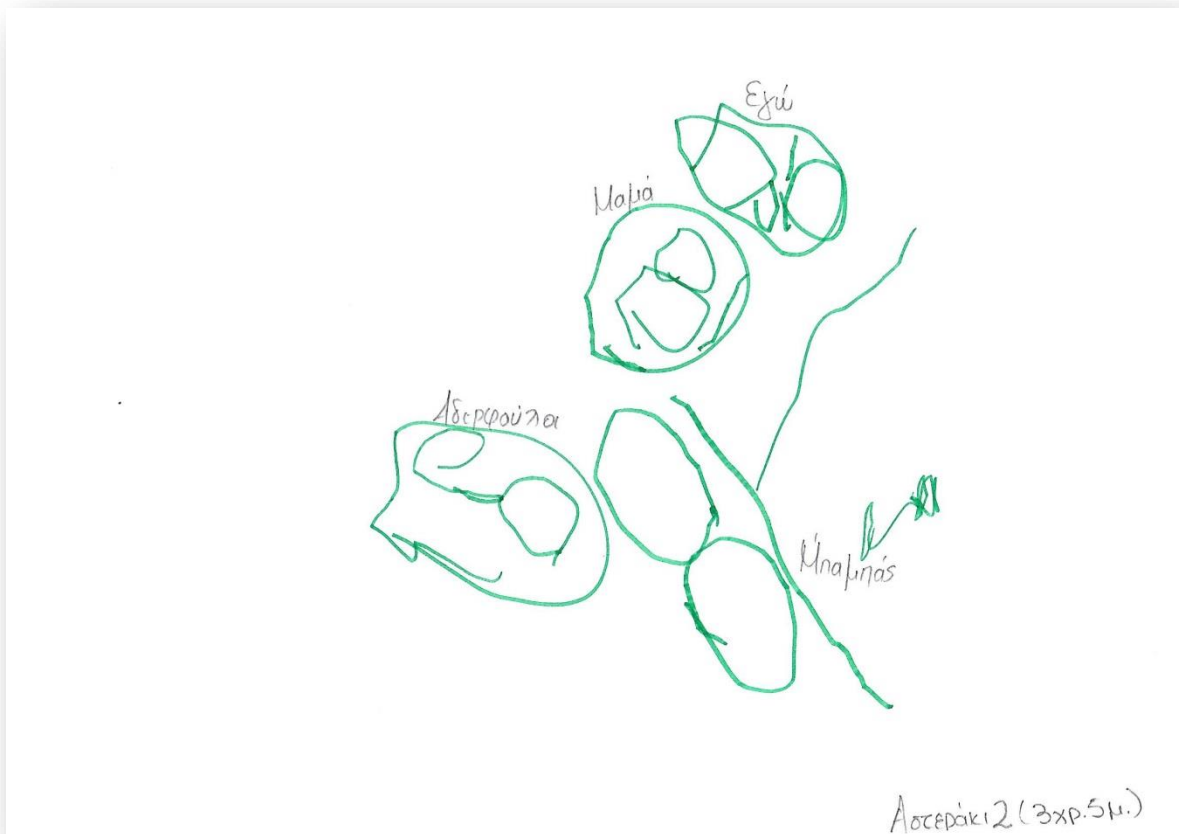

Το Συννεφάκι 7 ζει με τους γονείς του χωρίς να έχει αδέρφια. Η οδηγία που του δόθηκε να ζωγραφίσει την οικογένειά του έγινε αμέσως αποδεκτή και με χαρά διάλεξε μαρκαδόρο και ξεκίνησε να ζωγραφίζει. Το σχέδιό του όπως φαίνεται είναι μονοκοντυλιά και τα στοιχεία του έχουν ελικοειδή μορφή. Κατά βάση το σχέδιό του είναι τοποθετημένο στο κέντρο της κόλλας, πράγμα που μας αποκαλύπτει ότι είναι στο στάδιο του εγωκεντρισμού και τονίζει την επιθυμία, τη χαρά και την ευτυχία, διότι βρίσκεται στο επίκεντρο και νιώθει αυτό σαν την πιο ευχάριστη αίσθηση. Η πίεση που έχει ασκήσει με τον μαρκαδόρο είναι έντονη, αποκαλύπτοντας τη ζωτικότητα του, δηλαδή το πώς

αντιμετωπίζει την πραγματικότητα και το πόσο σίγουρο είναι για τις ενέργειές του και την κυριαρχία του στο περιβάλλον. Σχημάτισε πρώτα τον μπαμπά του εκδηλώνοντας έτσι τον θαυμασμό του και την ταύτιση που επιδιώκει περισσότερο με εκείνον, αλλά και την προσπάθειά του να τον μιμηθεί. Τοποθετεί τον εαυτό του κοντά και στους δύο γονείς δείχνοντάς μας ότι τον αγαπούν και οι δύο το ίδιο. Το μέγεθος των στοιχείων είναι πάνω κάτω το ίδιο, ίσως επειδή το σχέδιό του ήταν μονοκοντυλιά ή επειδή νιώθει ότι έχουν όλοι τον ίδιο ρόλο στην οικογένειά του και είναι συναισθηματικά ισορροπημένο. Χρησιμοποίησε ένα χρώμα, το μπλε παρουσιάζοντας έτσι την ικανότητά του να ρυθμίζει τη συμπεριφορά συναισθηματικά και την ανεπτυγμένη λογική και ωριμότητα που έχει. Ούτε αυτό το παιδί μου παρουσίασε το μέρος που έχει ζωγραφίσει την οικογένειά του, περνώντας γρήγορα αυτήν την ερώτησή μου. Στο τέλος του σχεδίου του μου παρουσίασε το κάθε μέλος της οικογένειάς του και ήταν ιδιαίτερα χαρούμενος που την έφτιαξε ο ίδιος.

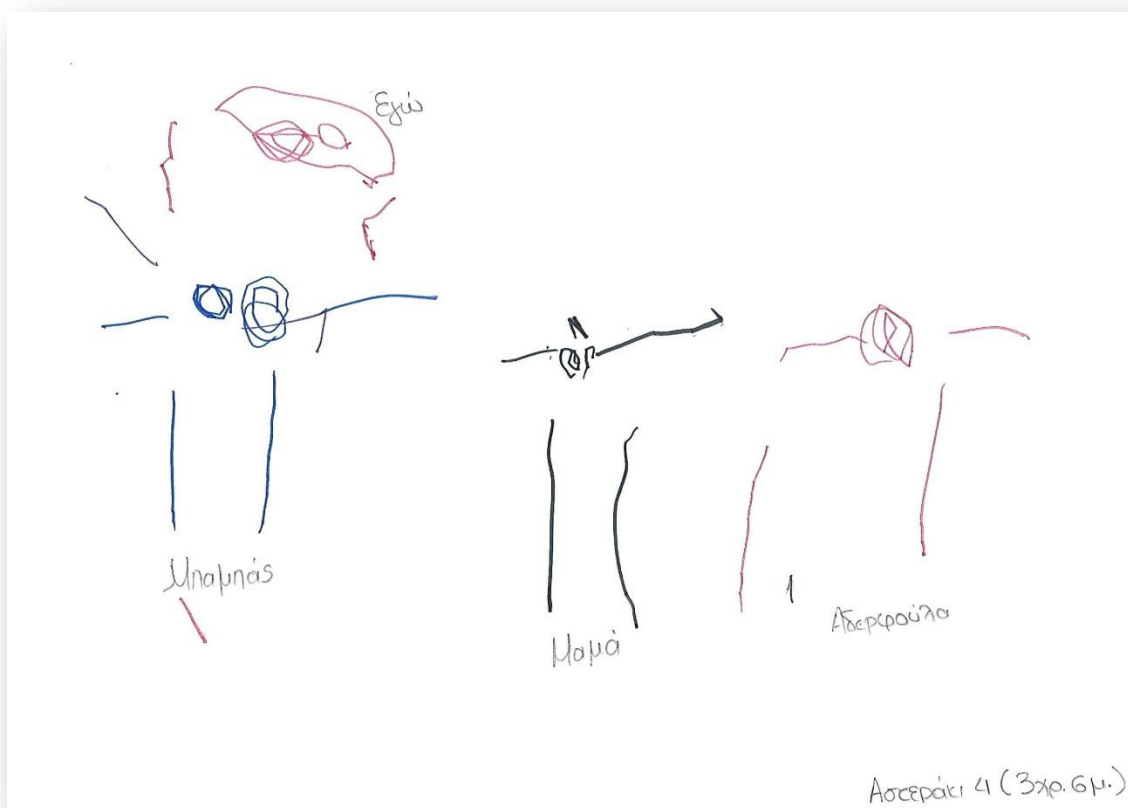

Το Συννεφάκι 8 ανήκει σε μια τετραμελής οικογένεια και ζει με τη μαμά και τον αδερφό του, καθώς ο μπαμπάς του λείπει στο εξωτερικό μόνιμα για λόγους εργασίας. Η οδηγία να ζωγραφίσει την οικογένειά του έγινε αμέσως αποδεκτή, διάλεξε χρώμα και ξεκίνησε να σχεδιάζει. Ξεκίνησε να ζωγραφίζει τη μαμά του, έπειτα τον μπαμπά και τον εαυτό του, παραλείποντας τον αδερφό του. Ξεκινώντας από το κέντρο της σελίδας φανερώνει ότι είναι στο στάδιο του εγωκεντρισμού. Φτιάχνοντας μικρά και λίγα στοιχεία και δημιουργώντας τον εαυτό του μικρό σε σχέση με τους άλλους μας αποκαλύπτει ένα ντροπαλό παιδί με δυσκολίες στην προσαρμογή του σε νέες συνθήκες και με άλλα άτομα. Παρουσιάζει τον φόβο του όταν απομακρύνεται από την οικογένειά του, πράγμα που καταλαβαίνουμε από τις ακανόνιστες γραμμές που έχει σχηματίσει. Μιλάμε για ένα ευαίσθητο παιδί που παρουσιάζει δυσκολία να έρθει σε επαφή με το άμεσο περιβάλλον και παρουσιάζει ευαισθησία δημιουργώντας σχέσεις με άλλους, καταλαβαίνοντάς το από την ανάλαφρη πίεση που έχει ασκήσει την κόλλα του. Έχει τοποθετήσει τον εαυτό του κοντά στον μπαμπά, αναζητώντας έτσι περισσότερο την προσοχή του. Έχει φτιάξει τη μαμά του μεγαλύτερη σε μέγεθος, αποκαλύπτοντας ότι είναι περισσότερο συναισθηματικά δεμένο μαζί της, τη θαυμάζει περισσότερο ταυτίζεται μαζί της και επιδιώκει να τη μιμηθεί. Επίσης κάνοντάς την μεγαλύτερη σε διάσταση δείχνει ότι είναι η κυρίαρχη φιγούρα στην οικογένεια, ότι έχει θέση στην καρδιά του και την μεγάλη του συμπάθεια για εκείνη. Όλα αυτά λογικά είναι γιατί ο μπαμπάς του λείπει από το σπίτι και δεν έχει την πατρική φιγούρα κοντά του. Τον αδερφό του τον παρέλειψε, προφανώς γιατί είναι πολύ μεγαλύτερος από εκείνον και υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσά τους. Χρησιμοποίησε ένα χρώμα μόνο, το μωβ πράγμα που δείχνει την εσωστρέφεια, το φόβο, την ανησυχία του και την επιθυμία περιθωριοποίησης. Κάθε σχέδιο που έφτιαχνε μου εξηγούσε ποιο μέλος της οικογένειας είναι, περιγράφοντας έναν φανταστικό κόσμο στον οποίο βρίσκονταν με φανταστικούς ήρωες.

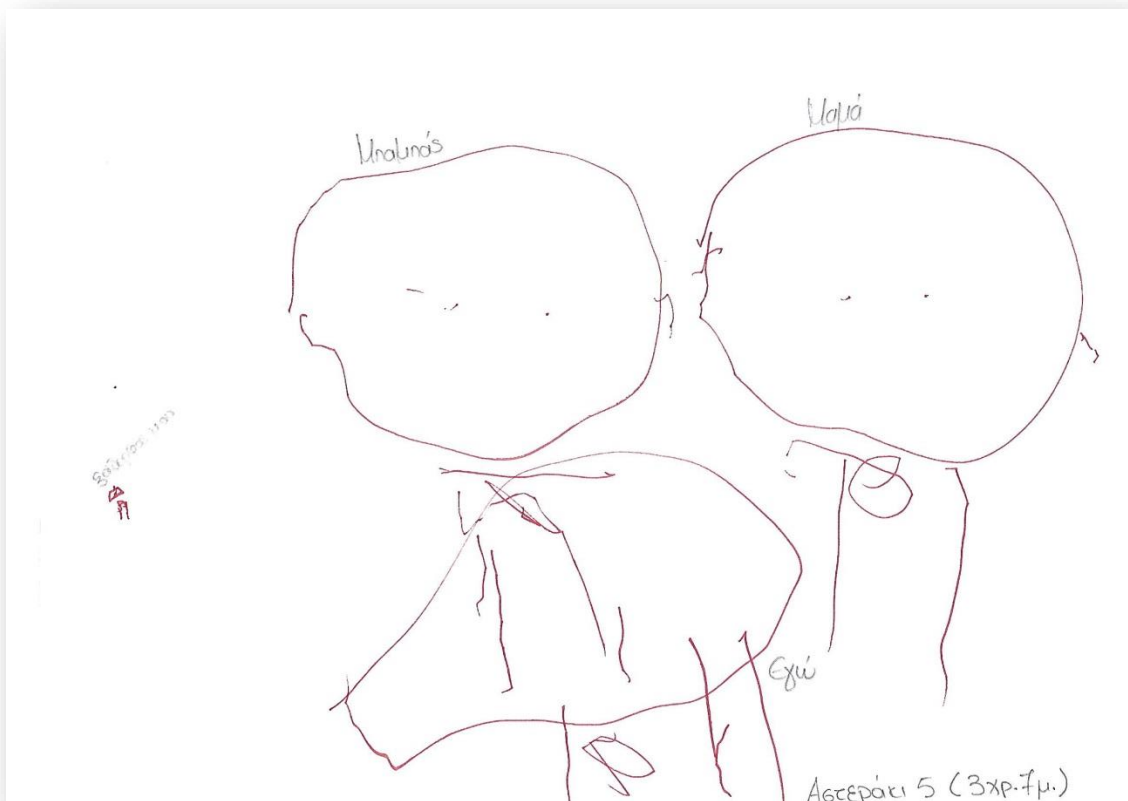
Το Αστεράκι 2 ανήκει σε μια τετραμελής οικογένεια, όπου ζει με τη μαμά, το μπαμπά και τη μεγαλύτερη αδερφή του. Η οδηγία που του δόθηκε να ζωγραφίσει την οικογένειά του έγινε μετά χαράς αμέσως αποδεκτή. Ξεκίνησε να σχεδιάζει το μπαμπά, έπειτα τον εαυτό του, την αδερφή του και τελευταία τη μαμά. Το γεγονός ότι ξεκίνησε από τα δεξιά της κόλλας εκφράζει αυτοκυριαρχία, έντονη θέληση για ενηλικίωση και δέσιμο με τον πατέρα. Τα μικρά και λίγα στοιχεία μας παρουσιάζουν ένα ντροπαλό παιδί, αλλά και παράλληλα ευαίσθητο παιδί σχεδιάζοντας με έναν ανάλαφρο τρόπο στην κόλλα του. Τοποθετεί τον εαυτό του δίπλα στη μαμά, δείχνοντας έτσι ότι είναι περισσότερο δεμένο μαζί της, ισχύοντας το ίδιο και για τον μπαμπά με την αδερφή του. Σχεδιάζει τον μπαμπά πρώτο και μας δείχνει ότι τον θαυμάζει περισσότερο, ταυτίζεται μαζί του και προσπαθεί να τον μιμηθεί. Επιπλέον έχει φτιάξει τον μπαμπά με μεγαλύτερες διαστάσεις σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη, παρουσιάζοντας έτσι την κυρίαρχη φιγούρα στην οικογένεια, τη συμπάθειά του σε αυτόν και τη θέση στην καρδιά του. Χρησιμοποίησε μόνο ένα χρώμα, το πράσινο, αποκαλύπτοντας το πείσμα και την επιμονή του, καθώς επίσης είναι ένα χρώμα που εκφράζει άτομα που επιθυμούν τη διάκριση και συχνά σκέφτονται τον εαυτό

τους. Παρουσίαζε κάθε φορά το πρόσωπο που έφτιαχνε και ήταν ιδιαίτερα χαρούμενος που ζωγράφιζε την οικογένειά του.

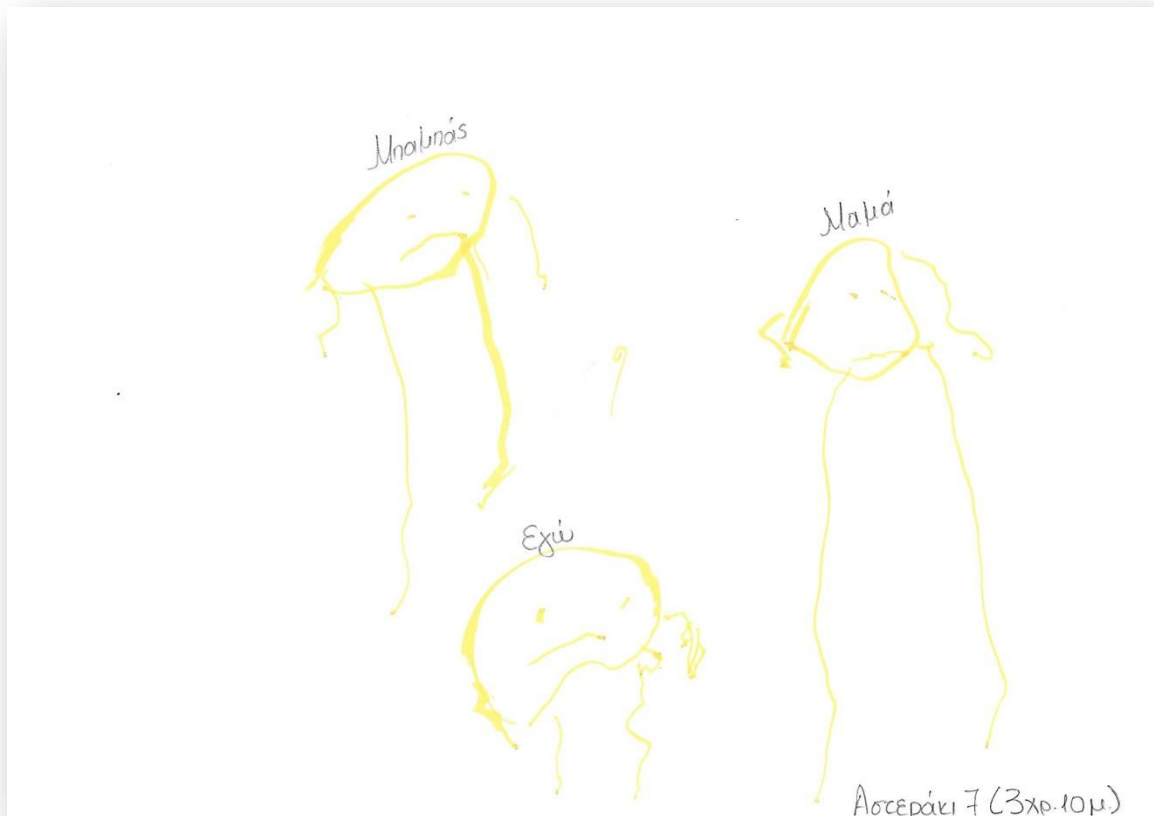

Το Αστεράκι 4 ανήκει σε μια τετραμελής οικογένεια και ζει με τους γονείς και την μεγαλύτερη αδερφούλα της. Η οδηγία να ζωγραφίσει την οικογένειά της έγινε αμέσως αποδεκτή, διάλεξε μαρκαδόρους και ξεκίνησε να σχεδιάζει. Ξεκίνησε να σχεδιάζει πρώτα τον μπαμπά, ύστερα τη μαμά, την αδερφούλα της και τέλος τον εαυτό της. Ξεκινώντας από το αριστερό μέρος της κόλλας και καλύπτοντας το σχεδόν πλήρως μας αποκαλύπτει τον αυθορμητισμό και ένα παιδί το οποίο δένεται με αναμνήσεις. Το μέγεθος των στοιχείων στην κόλλα είναι σχετικά μικρό παρουσιάζοντας λίγα στοιχεία του σώματος, δείχνοντάς μας έτσι ένα ντροπαλό χαρακτήρα. Δείχνει σίγουρο για τα συναισθήματά του και αντιμετωπίζει την πραγματικότητα με ενθουσιασμό, αντικρίζοντας τις ομαλές γραμμές που έχει σχεδιάσει με τον μαρκαδόρο. Σχεδιάζοντας με έναν ανάλαφρο τρόπο αντικρίζουμε ένα ευαίσθητο παιδί, εκδηλώνοντας ντροπαλότητα στη συμπεριφορά του, όπως έχει αναφερθεί ξανά με άλλο στοιχείο. Έχει σχεδιάσει τα πρόσωπα με 4 γραμμές για χέρια και πόδια και ελικώδης μορφές για κεφάλι, έχει κάνει δηλαδή άνθρωπο – πατάτα, το οποίο είναι χαρακτηριστικό της ηλικίας το οποίο εξελίσσεται σιγά-σιγά. Έχει

ζωγραφίσει τον εαυτό της κοντά στον μπαμπά δείχνοντάς μας έτσι ότι είναι περισσότερο δεμένη με εκείνον ή ίσως θέλει την προσοχή του παραπάνω επίσης φτιάχνοντάς τον πρώτο δείχνει ότι τον θαυμάζει περισσότερο, ταυτίζεται μαζί του και προσπαθεί να τον μιμηθεί. Το ίδιο ίσως ισχύει και με τη μαμά και την αδερφή της που τις έχει τοποθετήσει κοντά. Έχει κάνει χρωματικούς συνδυασμούς, δείγμα της συναισθηματικής της φύσης, αλλά και αρμονικός συνδυασμός και φυσικότητα χρωμάτων. Το μπλε που χρησιμοποίησε για τον μπαμπά, πιθανότατα λόγω του ότι ο μπαμπάς είναι διαφορετικό φύλο (αγόρι-μπλε), δείχνει την ικανότητα να ρυθμίζει τη συμπεριφορά της συναισθηματικά, καθώς ανεπτυγμένη λογική και ωριμότητα. Το μαύρο που χρησιμοποίησε για τη μαμά αποκαλύπτει εσωστρεφή παιδιά και το ροζ για εκείνη και την αδερφή της, τη γυναικεία φύση και ένα αίσθημα ηρεμίας, γνωρίζοντας ότι το ροζ χρησιμοποιείται συνήθως από κορίτσια. Στην ερώτηση που βρίσκονται σε αυτή τη φωτογραφία απάντησε που ήταν όλοι μαζί στο σπίτι τους. Ήταν γενικά πολύ ενθουσιασμένη που ζωγράφιζε την οικογένειά της και αφότου τελείωσε μου παρουσίασε ποιο μέλος είναι το καθένα.

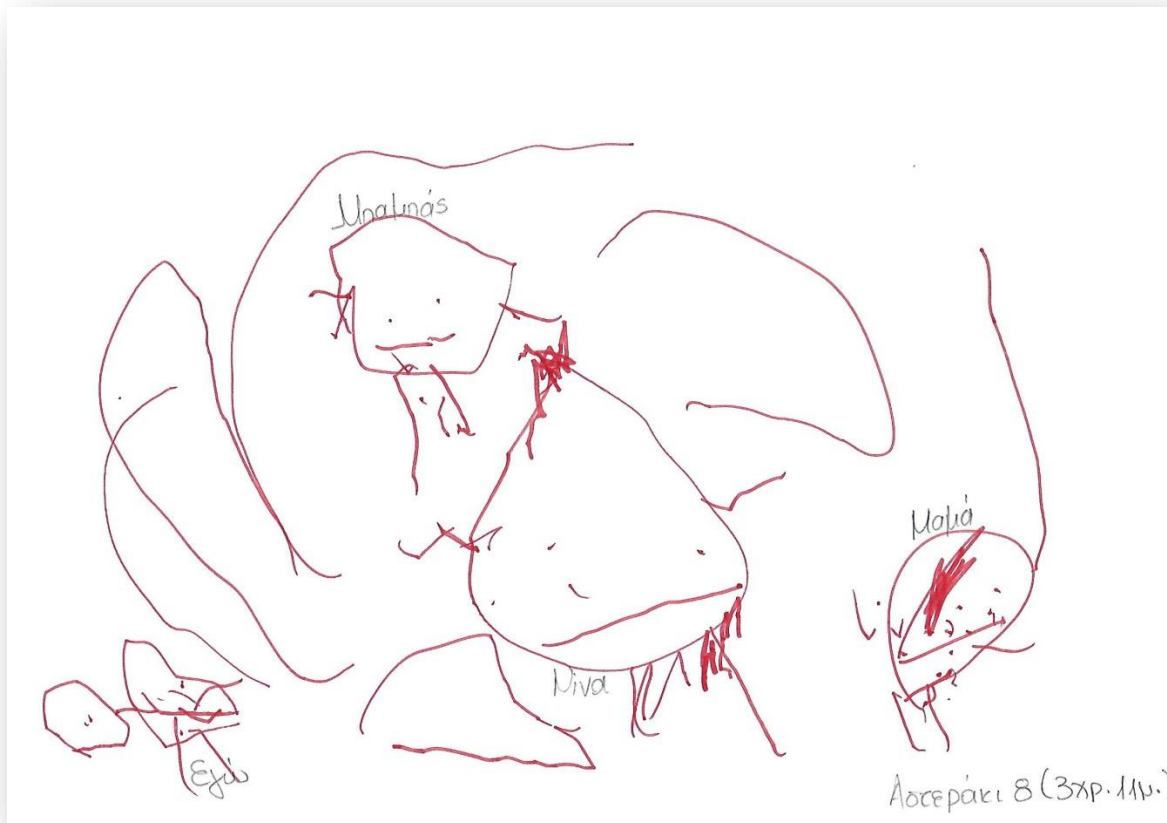

Το αστεράκι 5 είναι το μόνο παιδί στην οικογένειά του και ζει και με τους δυο γονείς του. Είναι ένα παιδί περισσότερο ανεπτυγμένο νοητικά για την ηλικία του σε σχέση με τους συμμαθητές του. Η οδηγία να ζωγραφίσει την οικογένειά του έγινε αμέσως αποδεκτή από το ίδιο με μεγάλη χαρά. Ξεκίνησε να ζωγραφίζει τον μπαμπά έπειτα τη μαμά, τον εαυτό του και στο τέλος με ρώτησε αν μπορεί να φτιάξει και τον ξάδερφό του και η απάντηση ήταν φυσικά ναι. Έχει φτιάξει επιπλέον στοιχεία για τον μπαμπά τα γένια δείχνοντας έτσι τα πραγματικά χαρακτηριστικά του. Οι φιγούρες του είναι λεπτομερείς, αποδίδουν το σχήμα του σώματος όπως το επεξεργάζεται το παιδί και το αποτυπώνει στο χαρτί. Παρουσιάζει συνθετική επανάληψη απλών μορφών (ίδιο σχήμα και οι 3) και σωστές αναλογίες, δείχνοντάς μας έτσι ένα συναισθηματικά ισορροπημένο παιδί. Έχει καλύψει κατά βάση τη δεξιά πλευρά της σελίδας δείχνοντας έτσι το δέσιμο που έχει με τον πατέρα, τη φαντασία του, το στάδιο του εγωκεντρισμού και τον αυθορμητισμό του. Η πίεση του στο χαρτί είναι ανάλαφρη, αποκαλύπτοντας έτσι την ευαισθησία του και την ντροπαλότητα στη συμπεριφορά του, καθώς επίσης και το γεγονός ότι δεν αντέχει την απογοήτευση από αυτούς που το περιβάλλουν και επιδιώκει να αποφεύγει συγκρούσεις. Είναι αριστερόχειρας με τη φορά του μαρκαδόρου να ξεκινάει από τα αριστερά προς τα δεξιά. Επιπλέον τοποθετώντας τον μπαμπά πρώτο μας δείχνει ότι τον θαυμάζει περισσότερο και ταυτίζεται μαζί του προσπαθώντας να τον μιμηθεί (προσθέτοντας και περισσότερα στοιχεία γι' αυτόν). Έχει τοποθετήσει τον εαυτό του κοντά και στους 2 γονείς αποκαλύπτοντας μας έτσι την αποδοχή και την αγάπη που παίρνει και από τους δύο. Όντας μοναχοπαιδί προσθέτει μια επιπλέον φιγούρα, τον ξάδερφό του, για να καλύψει πιθανόν κάποιο συναισθηματικό κενό που έχει. Σε γραφικό επίπεδο έχει χρησιμοποιήσει όλη τη σελίδα δείχνοντας έτσι την επιθυμία του για επικοινωνία και εξωτερική ευεξία. Χρησιμοποίησε το κόκκινο χρώμα γιατί είναι το αγαπημένο του και παρουσιάζει με αυτό το δυναμικό του χαρακτήρα του και τον παρορμητισμό του. Στην ερώτηση που βρίσκεται η οικογένειά του απάντησε στο χωριό του στην Ακράτα και βγάζουν όλοι μαζί φωτογραφίες γιατί τους αρέσουν πολύ. Τέλος, ήταν γενικά πολύ χαρούμενος με την ζωγραφιά του, κάθε φορά που σχεδίαζε κάποιον μου τον ονομάτιζε και ένιωθε μεγάλη υπερηφάνεια για το αποτέλεσμα.

Το Αστεράκι 7 ζει με τους γονείς του και κάποιες φορές με τη γιαγιά του, δηλαδή σε μια εκτεταμένη οικογένεια. Είναι ένα παιδί το οποίο ακόμη δεν έχει αναπτύξει το λόγο του, επαναλαμβάνει πάντα αυτά που τον ρωτάς και γι' αυτό δεν μπορεί να κοινωνικοποιηθεί και να αποκτήσει 'φίλους' στο σχολείο, επίσης παρουσιάζει μια μικρή διάσπαση προσοχής, πράγμα που τον δυσκολεύει ακόμη περισσότερο, είναι όμως ένα πολύ ευαίσθητο παιδί. Παρ' όλα αυτά η οδηγία να ζωγραφίσει την οικογένειά του έγινε, με μεγάλη μου έκπληξη, αμέσως αποδεκτή. Διάλεξε χρώμα μόνος του και ξεκίνησε να σχεδιάζει. Ξεκίνησε πρώτα με τη μαμά, έπειτα έκανε το μπαμπά και τέλος τον εαυτό του. Φτιάχνοντας μεγάλα πόδια στους γονείς του δείχνει την ασφάλεια και την σταθερότητα που νιώθει με αυτούς. Όντας αριστερόχειρας ξεκινάει από τη δεξιά πλευρά της κόλλας και σταματάει στο κέντρο της περίπου αποκαλύπτοντας το στάδιο του εγωκεντρισμού που βρίσκεται, την έντονη θέληση για ενηλικίωση και το δέσιμο που έχει με τον πατέρα του. Αποκαλύπτει την ευαισθησία και την ντροπαλότητά του με την ανάλαφρη πίεση που κάνει, αλλά και το γεγονός ότι κουράζεται εύκολα και χρειάζεται παρότρυνση. Επίσης τη δυσκολία που έχει στην επαφή με το περιβάλλον και την ευαισθησία σε σχέση με άλλους, παράλληλα και ότι δεν αντέχει την απογοήτευση και επιδιώκει την αποφυγή

συγκρούσεων. Τοποθετεί τον εαυτό του ανάμεσα και στους δύο γονείς δείχνοντας ότι αγαπούν το ίδιο, βέβαια είναι λίγο πιο κοντά στον μπαμπά, επειδή ίσως τον αγαπάει λίγο περισσότερο ή θέλει παραπάνω την προσοχή του. Φτιάχνει πρώτα τη μαμά, διότι τη θαυμάζει περισσότερο. Σε όλα τα πρόσωπα υπάρχει λύπη, ίσως επειδή δεν μπορεί να εκφραστεί, ώστε να επικοινωνήσει με τους άλλους, πράγμα που ίσως τον στενοχωρεί ιδιαίτερα. Το κίτρινο χρώμα που χρησιμοποίησε δείχνει το δυναμισμό του, τις φιλοδοξίες που έχει και αποκαλύπτει ότι του αρέσει η έντονη δράση. Γενικά όσο ζωγράφιζε ήταν πολύ σοβαρός και προσηλωμένος σε αυτό που έκανε, για να μάθω ποιο μέλος ήταν το καθένα δυσκολεύτηκα αρκετά διότι ότι τον ρωτούσα απαντούσε καταφατικά. Τελικά καταλήξαμε στα πρόσωπα που αναγράφονται πάνω στην κόλλα.

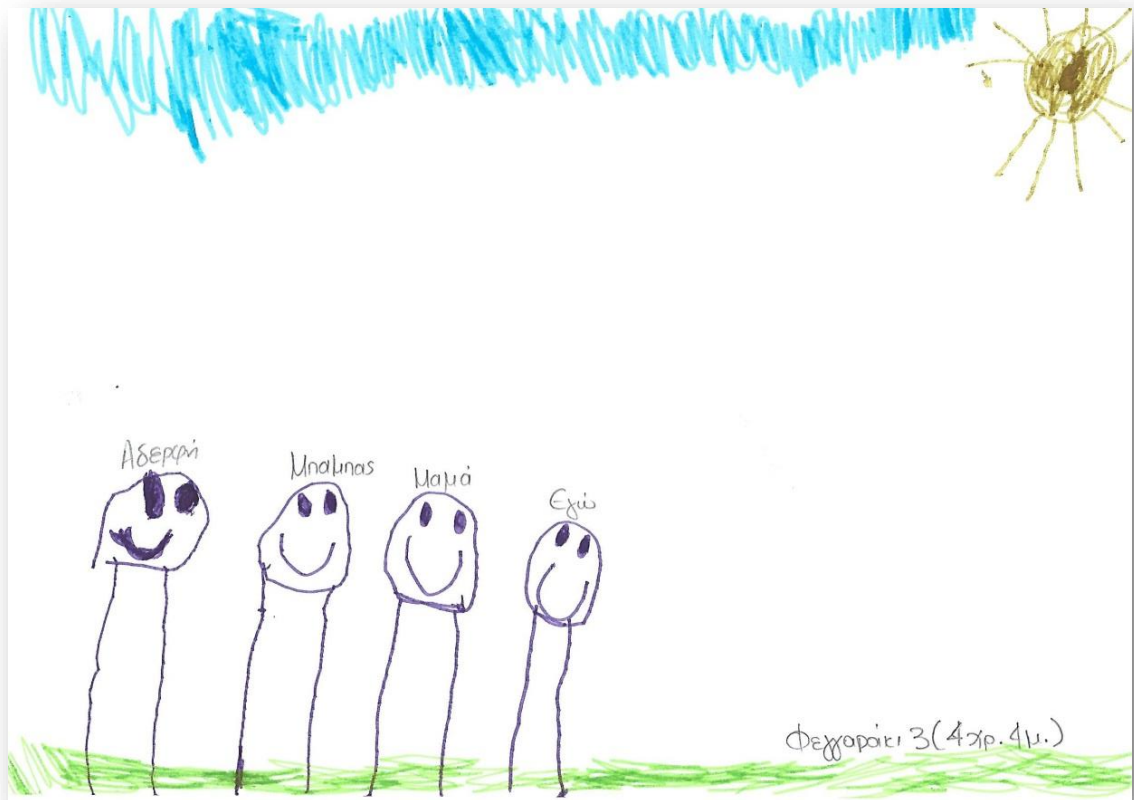
Το Αστεράκι 8 ζει σε μια τετραμελής οικογένεια με τους γονείς και τη μεγάλη του αδερφή. Γενικά είναι ένα αρκετά ζηρό, αλλά και ευαίσθητο παιδί. Η οδηγία που του δόθηκε να ζωγραφίσει την οικογένειά του έγινε μετά χαράς αμέσως αποδεκτή από το ίδιο. Διάλεξε μόνος του χρώμα μαρκαδόρου και ξεκίνησε να σχεδιάζει. Έφτιαξε πρώτα

την αδερφή του, έπειτα τη μαμά, το μπαμπά και τέλος τον εαυτό του. Ξεκίνησε να σχεδιάζει από το κέντρο, συνέχισε δεξιά και έπειτα τελείωσε το σχέδιό του αριστερά. Η θέση που ξεκίνησε χαρακτηρίζεται από τον εγωκεντρισμό του, το δεξί μέρος τα όνειρα που έχει και το αριστερό, πιθανόν κάποιες επιθυμίες που έχει. Τα μεγάλα και ασύμμετρα στοιχεία του σώματος χωρίς λαιμό αποκαλύπτουν ένα παρορμητικό παιδί που τον χαρακτηρίζει. Η έντονη πίεση στον μαρκαδόρου παρουσιάζει τη ζωτικότητα του, δηλαδή το πώς αντιμετωπίζει την πραγματικότητα, ότι είναι σίγουρο για τις ενέργειές του και την κυριαρχία του στο περιβάλλον. Τοποθετεί τον εαυτό του μακριά από την οικογένεια δείχνοντας μας έτσι ένα αίσθημα αποξένωσης και το άγχος που έχει. Η φιγούρα του είναι κάτω στην άκρη δείχνοντάς μας ότι αισθάνεται ασταθής, έλλειψη εμπιστοσύνης και φόβο να μείνει μόνο του. Έχει φτιάξει την αδερφή του πρώτη μεγάλη και στο κέντρο της κόλλας του αποδεικνύοντας το γεγονός ότι είναι το κυρίαρχο πρόσωπο της οικογένειας, ότι είναι δεμένο μαζί της συναισθηματικά ή ταυτίζεται γενικά με αυτήν, τη συμπάθεια που της έχει και ότι κατέχει μια θέση στην καρδιά του. Τοποθετώντας τον εαυτό του στο τέλος, ίσως τον υποτιμάει ή πιστεύει ότι αυτή είναι η θέση του στην οικογένεια. Έχει όμως τοποθετήσει την οικογένεια σε ένα περίεργο πλαίσιο, πιθανότατα γιατί ζει με αυστηρούς κανόνες και μεγάλο ψυχικό έλεγχο από την οικογένειά του. Το κόκκινο χρώμα που χρησιμοποίησε δείχνει ένα δυναμικό και παρορμητικό παιδί. Ήταν προβληματισμένος καθώς ζωγράφιζε την οικογένειά του και κάθε πρόσωπο που έφτιαχνε μου τόνιζε ποιος ήταν. Έχει φτιάξει την οικογένειά του στο σπίτι τους μια μέρα που έβρεχε, όπως μου είπε.

Το Φεγγαράκι 1 ανήκει σε μια τετραμελής οικογένεια και ζει με τους γονείς και τον αδερφό της. Η οδηγία να ζωγραφίσει την οικογένειά της έγινε αμέσως αποδεκτή από την ίδια, διάλεξε χρώματα και ξεκίνησε αμέσως να ζωγραφίζει. Έφτιαξε πρώτα τη μαμά της, έπειτα τον εαυτό της, τον αδερφό της και τέλος έπειτα από δική της σκέψη λίγο πριν τελειώσει να ζωγραφίζει έφτιαξε το σύννεφο και τον ήλιο. Τα μεγάλα στοιχεία χωρίς λαιμό που έχει σχεδιάσει μας αποκαλύπτουν ένα παρορμητικό παιδί. Ξεκινώντας από το κέντρο και συνεχίζοντας δεξιά και έπειτα αριστερά της σελίδας μας αποκαλύπτει το στάδιο του εγωκεντρισμού το οποίο βρίσκεται, τη φαντασία του και τον αυθορμητισμό του. Γεμίζοντας όλη τη σελίδα μας παρουσιάζει την ιδιαίτερη συγκινησιακή-συναισθηματική κατάσταση που βιώνει το παιδί τη στιγμή που σχεδιάζει. Οι μεγάλες φιγούρες που έχει σχηματίσει δείχνουν εμπιστοσύνη και σιγουριά στον εαυτό της, εξωστρέφεια, πληθωρικότητα και κάποιες φορές αδιακρισία. Χρησιμοποίησε ανάλαφρη πίεση στο χαρτί της δείχνοντάς μας πόσο ευαίσθητο και ντροπαλό παιδί είναι. Έφτιαξε πρώτα τη μαμά και μεγαλύτερη από τα άλλα πρόσωπα, εκδηλώνοντας έτσι το

συναισθηματικό δέσιμο που έχει με εκείνη, την ταύτιση που θέλει με εκείνη και το γεγονός ότι προσπαθεί να τη μιμηθεί. Επιπλέον, την έχει βάλει ανάμεσα σε εκείνη και τον αδερφό της δείχνοντάς μας έτσι ότι η μαμά αγαπάει και τους δυο τους το ίδιο. Ο ήλιος μας δείχνει τη σημασία που αποδίδει το παιδί στο ρόλο του πατέρα μέσα στην οικογένεια. Τέλος τα πολλά χρώματα που χρησιμοποίησε είναι δείγμα συναισθηματικής φύσης, αίσθημα χαράς και αποκάλυψη των έντονων συναισθημάτων που βιώνει εκείνη τη στιγμή. Επιπλέον τα χρησιμοποίησε βάση το περιβάλλον και την αντίληψη της προσπαθώντας να απεικονίσει ρεαλιστικά τα όσα βλέπει γύρω της. Ο μπαμπάς δεν αποτυπώθηκε σε αυτή τη ζωγραφιά επειδή δεν της χωρούσε όπως είπε στη σελίδα. Στην ερώτηση που βρίσκεται η οικογένειά της σε αυτή τη ζωγραφιά απάντησε ότι κολυμπάνε στη θάλασσα με τη μαμά και τον αδερφό της και ο μπαμπάς είναι στη άμμο και κάθετη γι' αυτό δεν φαίνεται στη ζωγραφιά.

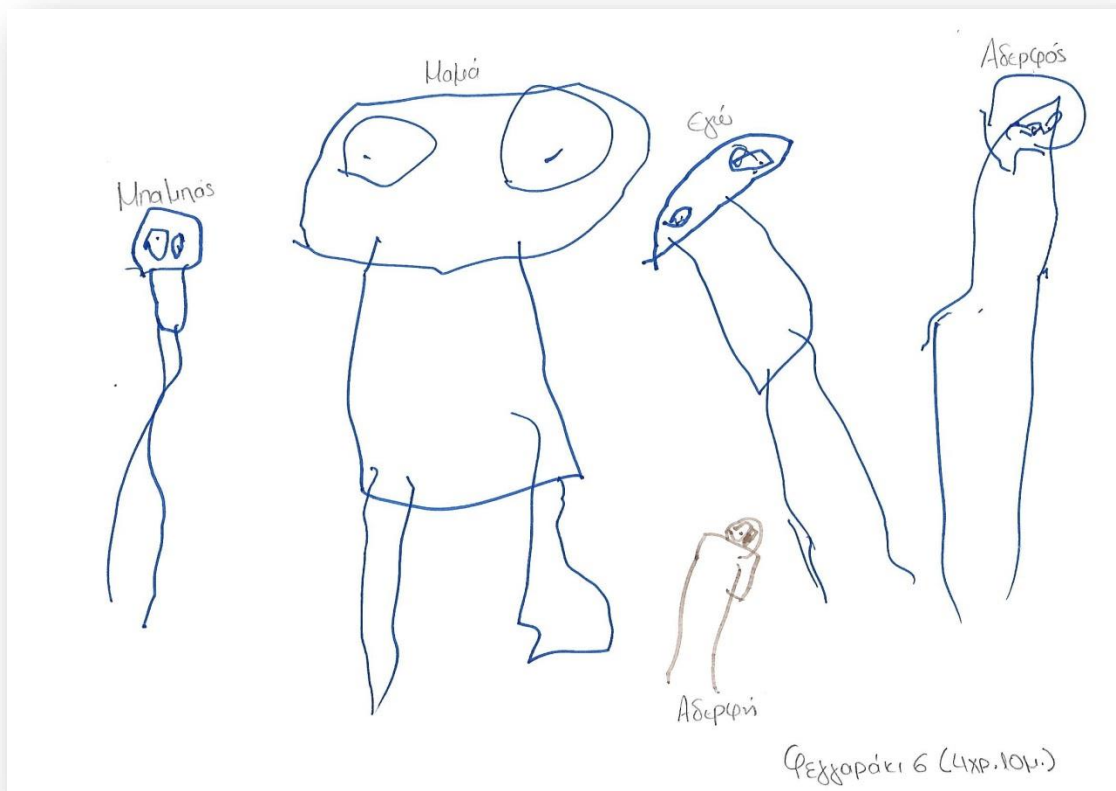
Το Φεγγαράκι 3 ανήκει σε μια τετραμελής οικογένεια και ζει με τους γονείς της και τη δίδυμη αδερφή της. Η οδηγία να ζωγραφίσει την οικογένειά της έγινε αποδεκτή από την ίδια, διάλεξε χρώμα και ξεκίνησε να σχεδιάζει. Έφτιαξε πρώτα τη μαμά της, έπειτα τον μπαμπά, την αδερφή της, τον εαυτό της και τέλος έφτιαξε το έδαφος, τον ήλιο και τον

ουρανό. Το μέγεθος των φιγούρων της μας αποκαλύπτουν ένα ανασφαλές παιδί διότι είναι μεγάλες, με μικρό κεφάλι και χωρίς χέρια τοποθετημένες λοξά. Καλύπτοντας μεγάλο μέρος της αριστερής πλευράς μας δείχνει τον αυθορμητισμό της, την επιδίωξη συμμετοχής της και το δέσιμο με τη μητέρα. Σε αυτό το σχέδιο βλέπουμε και άλλα στοιχεία όπως ο ήλιος, ο ουρανός και το έδαφος όπου έχει σχεδιάσει ότι ήδη ξέρει και όχι ότι βλέπει με τα μάτια παρουσιάζοντας έτσι τη φαντασία της. Ο ανάλαφρος τρόπος σχεδίασης μας παραπέμπει σε ένα ευαίσθητο παιδί το οποίο εκδηλώνει ντροπαλότητα στη συμπεριφορά του, δυσκολία να έρθει σε επαφή με το άμεσο περιβάλλον και ευαισθησία σε σχέση με άλλους. Επίσης δεν αντέχει την απογοήτευση από αυτούς που το περιβάλλουν και αποφεύγει συγκρούσεις. Σχεδιάζοντας τον εαυτό της κοντά στη μαμά δείχνει ότι είναι περισσότερο δεμένη με εκείνη ή ίσως θέλει παραπάνω προσοχή από εκείνη. Επιπλέον φτιάχνει πρώτα τη μαμά πράγμα που σημαίνει ότι τη θαυμάζει περισσότερο, ταυτίζεται μαζί της ή προσπαθεί να τη μιμηθεί. Αντίθετα φτιάχνοντας τον εαυτό της τελευταίο δείχνει να τον υποτιμάει και πιθανότατα πιστεύει ότι αυτή είναι η θέση της στην οικογένεια. Τα έντονα μάτια που έχει κάνει στην αδερφή της αποκαλύπτουν μια συναισθηματική σύγκρουση και αντιπαλότητα και έναν μάταιο τρόπο να εκφράσει τα συναισθήματά της. Τέλος έχει χρησιμοποιήσει κίτρινο για τον ήλιο, γαλάζιο για τον ουρανό, πράσινο για το έδαφος και μωβ για τα μέλη της οικογένειας το οποίο χαρακτηρίζει εσωστρεφή παιδιά, με αίσθημα φόβου, ανησυχία και επιθυμία περιορισμού. Γενικά μιλάμε για ένα παιδί χαμηλών τόνων που δεν μιλάει πολύ, σε γενικές γραμμές δεν έχει πάντα θετικά συναισθήματα και δείχνει να βαριέται πολύ με όλα. Έτσι ήταν και καθ' όλη τη διάρκεια του σχεδίου της, χρειαζόταν παρότρυνση για να τελειώσει, παρ' όλου που ανυπομονούσε. Τέλος, μου εξήγησε ότι είναι με την οικογένειά της μια βόλτα σε ένα δάσους.

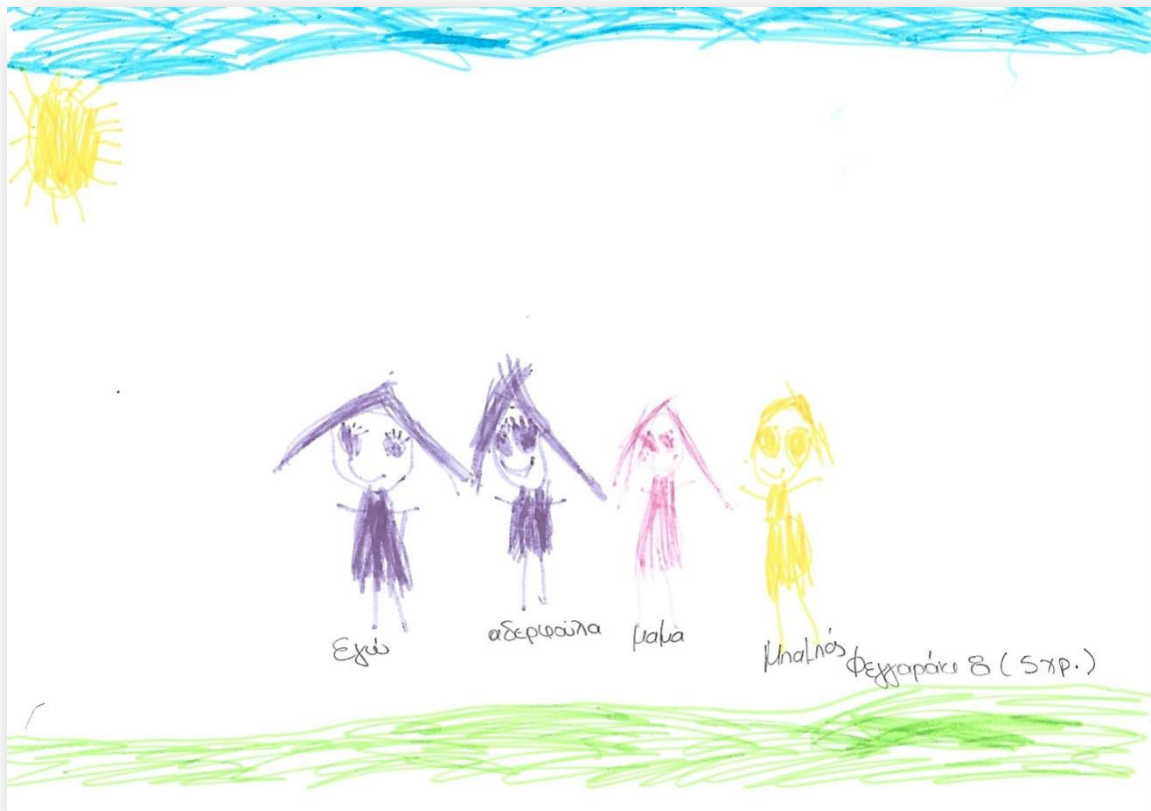

Το Φεγγαράκι 4 ανήκει σε μια τετραμελής οικογένεια και ζει με τους γονείς και τη δίδυμη αδερφή του. Είναι ένα παιδί που γενικά αγαπάει πολύ τη ζωγραφική και κάνει πολύ προσεγμένα σχέδια για την ηλικία του. Η οδηγία να φτιάξει την οικογένειά του έγινε αμέσως αποδεκτή, είχε τους μαρκαδόρους μπροστά του και άλλαζε όποτε ήθελε. Ξεκίνησε να σχηματίζει τον μπαμπά του, έπειτα τη μαμά και τέλος την αδερφή του και τον ίδιο. Τα μεγέθη που έχει φτιάξει το κάθε μέλος είναι σε σωστές αναλογίες, έχει φτιάξει τον εαυτό του και την αδερφή του 'λογικά', δείχνοντας έτσι το πόσο ισορροπημένο είναι συναισθηματικά. Τον μπαμπά τον έχει κάνει τόσο μεγάλο, γιατί όπως μου απάντησε ο ίδιος στην ερώτησή μου γιατί τον έκανε τόσο μεγάλο «μα είναι τόσο ψηλός και μεγάλος ο μπαμπάς μου, πώς να τον κάνω μικρό σαν εμένα;». Ξεκινώντας από τη δεξιά πλευρά δείχνει αυτοκυριαρχία, έντονη θέληση για ενηλικίωση και δέσιμο με τον πατέρα. Η ανάλαφρη πίεση που ασκεί στο χαρτί μας παρουσιάζει ένα ευαίσθητο παιδί με ντροπαλά στοιχεία στη συμπεριφορά του. Κάνοντας από την άλλη τον μπαμπά μεγάλο μπορούμε να το ερμηνεύσουμε και να πούμε ότι ίσως είναι και περισσότερο δεμένος μαζί του ή ταυτίζεται περισσότερο με εκείνον όντας και η κυρίαρχη φιγούρα της οικογένειας, επίσης φτιάχνοντάς τον πρώτο δείχνει να τον θαυμάζει

περισσότερο και να προσπαθεί να τον μιμηθεί. Τοποθετεί τον εαυτό του στο τέλος διότι πιθανότατα τον υποτιμάει ή πιστεύει ότι αυτή είναι η θέση του στην οικογένεια. Τα μακριά μαλλιά που έχει φτιάξει στην αδερφή του και τη μαμά του (οι οποίες έχουν και οι 2 πολύ κοντά μαλλιά) αποκαλύπτουν τη ζωτικότητα του και τη δύναμη. Τα μεγάλα και καλά τοποθετημένα πόδια δείχνουν σιγουριά, σταθερότητα, ευστάθεια και αποτελεσματικότητα που έχει το παιδί στην οικογένειά του. Τα χέρια και οι βραχίονες είναι βασικά στοιχεία, διότι μας επιτρέπουν την επαφή με τον έξω κόσμο. Η απουσία αυτών, αντίθετα, μας προβληματίζει σχετικά με τη σεξουαλικότητα του παιδιού ή με την απόκρυψη μιας καταπιεσμένης εχθρότητας προς κάποιο μέλος της οικογένειας (πιθανότατα ή τη μαμά ή την αδερφή του). Τέλος το μωβ που χρησιμοποίησε για τη μαμά μας αποκαλύπτει ένα εσωστρεφή παιδί, ενώ το κόκκινο για τα υπόλοιπα μέλη ένα δυναμικό και παρορμητικό παιδί. Στην ερώτησή μου που έχει ζωγραφίσει την οικογένεια μου απάντησε ότι πηγαίνουν μια βόλτα σε ένα πεζόδρομο που υπάρχει κοντά στο σπίτι τους. Καθ' όλη τη διάρκεια ήταν πολύ συγκεντρωμένος και επεξεργάστηκε πολύ την ζωγραφιά του, ασχολήθηκε αρκετή ώρα με κάθε μέλος της και ήταν περήφανος για το αποτέλεσμα του.

Το Φεγγαράκι 6 ανήκει σε μια εξαμελής οικογένεια και ζει με τους γονείς του και τα 3 από τα 4 αδέρφια του, εκ των οποίων το ένα είναι κορίτσι. Η οδηγία μου να ζωγραφίσω την οικογένειά του έγινε αποδεκτή με κάποιο προβληματισμό από μέρους του. Διάλεξε χρώμα και ξεκίνησε να ζωγραφίζει. Πρώτα έφτιαξε τη μαμά του, έπειτα τον εαυτό του, τον αδερφό του, τον μπαμπά και στο τέλος όταν τον ρώτησα γιατί δεν κάνει και τα άλλα 3 αδέρφια του, μου απάντησε ότι δεν ήθελε, ύστερα όμως το ξανασκέφτηκε και μου είπε « εντάξει θα σου κάνω τη Λαμπρινή», όχι όμως με μεγάλη ευχαρίστηση. Στο σχέδιό του παρατηρούμε μεγάλα και ασύμμετρα στοιχεία χωρίς λαιμό, πράγμα που μας δείχνει ότι είναι ένα παρορμητικό παιδί. Ξεκινώντας από το κέντρο αποκαλύπτει τον εγωκεντρισμό του και τοποθετώντας τα πρόσωπα στο πάνω μέρος μπορούμε να καταλάβουμε το δεσμό με τις ρίζες του και τις αναμνήσεις που μπορεί να έχει με την οικογένεια. Οι ομαλές γραμμές που έχει σχηματίσει αποκαλύπτουν το γεγονός ότι αντιμετωπίζει την πραγματικότητα με ενθουσιασμό, ότι είναι σίγουρο για τα συναισθήματά του και πως μπορεί να επικοινωνεί με άλλα παιδιά της ηλικίας του αυθόρμητα. Σχεδίασε έντονα με το μαρκαδόρο και εμάς αυτό μας δείχνει τη ζωτικότητα του, δηλαδή το πώς αντιμετωπίζει την πραγματικότητα, το πόσο σίγουρο είναι για τις ενέργειές του, αντοχή και κυριαρχία στο περιβάλλον. Φτιάχνοντας τη μαμά του πρώτη μας αποκαλύπτει ότι τη θαυμάζει περισσότερο και προσπαθεί να τη μιμηθεί. Επιπλέον παρατηρούμε ότι έχει τοποθετήσει τον εαυτό του κοντά σε εκείνη με μεγαλύτερες διαστάσεις, δείχνοντας ότι είναι περισσότερο συναισθηματικά δεμένο με εκείνη ή και ταυτίζεται περισσότερο μαζί της, παρουσιάζοντας έτσι ότι είναι η κυρίαρχη φιγούρα της οικογένειάς του. Την αδερφή του την έκανε στο τέλος, μικρή και ύστερα από δική μου υπόδειξη, διότι ίσως νιώθει ότι έχει κάποιο πρόβλημα μαζί της ή θέλει να την υποβιβάσει στην οικογένεια. Το μπλε χρώμα που χρησιμοποίησε εκδηλώνει την ικανότητα να ρυθμίζει τη συμπεριφορά του συναισθηματικά, δείχνει ανεπτυγμένη λογική και ωριμότητα, επίσης είναι το χρώμα που συνήθως χρησιμοποιούν τα αγόρια όποτε είναι και αυτό ένας παράγοντας επιλογής του. Όσον αφορά το περιεχόμενο, απέφυγε να φτιάξει μέλη της οικογένειας, πιθανότατα λόγω του ότι είναι μια πολυμελής οικογένεια. Γενικά όλη τη διάρκεια που σχεδίαζε έδειχνε να βαριέται και ήθελε επανειλημμένες φορές παρότρυνση για να συνεχίσει, ώστε να τελειώσει το σχέδιό του. Στην ερώτηση που έχει ζωγραφίσει την οικογένειά του δεν θέλησε να μου απαντήσει.

Το Φεγγαράκι 8 είναι το μεγαλύτερο παιδί που υπάρχει στον Παιδικό σταθμό μας, αφού μόλις έκλεισε τα 5 της χρόνια. Ανήκει σε μια τετραμελής οικογένεια ζώντας με τους γονείς και τη μεγαλύτερη αδερφή της. Η οδηγία να ζωγραφίσει την οικογένειά της έγινε με μεγάλη της χαράς αποδεκτή. Είχε στη διάθεση της όπως όλα τα παιδιά όλους τους μαρκαδόρους για να ζωγραφίσει. Ξεκίνησε το έργο της με τον μπαμπά, συνέχισε με τη μαμά, την αδερφή της και την ίδια. Τέλος έφτιαξε το πράσινο, τον ουρανό και τον ήλιο. Τα σχήματα που έχει φτιάξει είναι λογικά με σωστές αναλογίες δείχνοντάς μας ότι είναι ένα συναισθηματικά ισορροπημένο παιδί. Εστιάζοντας το ενδιαφέρον της στο κέντρο της κόλλας μας αποκαλύπτει το στάδιο του εγωκεντρισμού όπου βρίσκεται και ένα παιδί που κοιτάζει το μέλλον. Γενικά η πίεση που άσκησε στο χαρτί ήταν ανάλαφρη παρουσιάζοντάς μας ένα ευαίσθητο παιδί με στοιχεία ντροπαλότητας στη συμπεριφορά του. Οι γραμμές της είναι στρωτές και σίγουρες δείχνοντάς μας ότι είναι σίγουρο για τα συναισθήματά του. Έφτιαξε πρώτο το μπαμπά της δείχνοντάς μας ότι είναι περισσότερο συναισθηματικά δεμένη μαζί του ή και τον θαυμάζει πιο πολύ. Έβαλε τον εαυτό της κοντά στην αδερφή της ίσως λόγω του ότι είναι πιο κοντά της και δεμένη μαζί της. Βέβαια μιλάμε για ένα μεγάλο και συνειδητοποιημένο παιδί που μπορεί λόγω ηλικίας να

έχει τοποθετήσει έτσι τα μέλη της οικογένειας. Για το λόγο αυτό έφτιαξε και τον εαυτό της τελευταίο, αλλά ίσως πιθανότητα να νιώθει ότι αυτή είναι και η θέση της στην οικογένεια. Το κίτρινο χρώμα που χρησιμοποίησε με παρουσιάζει ένα παιδί με δυναμισμό, φιλοδοξίες και έντονη δράση στη ζωή του. Το ροζ συμβολίζει τη γυναικεία φύση και ένα αίσθημα ηρεμίας για το άτομο που σχεδίασε και το μωβ που έχει κάνει την αδερφή της και τον εαυτό της μας αποκαλύπτει εσωστρεφή παιδιά. Τέλος έχει φτιάξει ουρανό, ήλιο και έδαφος ζωγραφίζοντας δηλαδή ήδη αυτά που γνωρίζει. Έδωσε πολύ βάση και προσοχή στο σχέδιό της, αυτό φαίνεται και στο πόσο έχει προσέξει τα πρόσωπα και ήταν πολύ συγκεντρωμένη σε αυτό και ήταν πολύ χαρούμενη που ζωγράφισε την οικογένειά της ακόμη μια φορά. Στην ερώτηση που έχεις ζωγραφίσει την οικογένειά σου η απάντηση ήταν «στο χωριό μου, στον καθαρό αέρα και τα όμορφα λουλούδια και δέντρα».

4.5 Συμπεράσματα

Η έρευνα αυτή είχε σκοπό να παρατηρήσει την εξέλιξη του σχεδίου των παιδιών ηλικίας 2 έως 5 ετών και έπειτα από σύγκριση, να αναδειχθούν τα χαρακτηριστικά της κάθε ηλικιακής ομάδας. Το σχέδιο που κλήθηκαν τα παιδιά να κάνουν ήταν η οικογένειά τους, όπου και παρατηρήθηκε άμεση ανταπόκριση όσον αφορά το σχεδιασμό απ' όλα τα παιδιά.

Παρακάτω, παρατίθενται οι απαντήσεις στα ερωτήματα που τέθηκαν εξ αρχής, ανά ηλικιακή ομάδα.

Ηλικιακή ομάδα 2-3 ετών

1. Με ποια φορά χρησιμοποιεί το μαρκαδόρο στο χαρτί και γιατί;

Όλα τα παιδιά της ηλικίας αυτής ξεκίνησαν με φορά από τα αριστερά προς τα δεξιά, χρησιμοποιώντας όλα τους τα δάχτυλα, με τον καρπό γυρισμένο και την παλάμη να κοιτάει προς τα κάτω. Αυτό συμβαίνει διότι, σύμφωνα με τη θεωρία του Παπαναστασίου, τα παιδιά σχεδιάζουν γραμμές και καμπύλες με τη βοήθεια των χεριών και των αγκώνων τους, εφόσον οι κινήσεις των ώμων τους έχουν λάβει την απαραίτητη εξέλιξη σύμφωνα με ηλικιακή τους ανάπτυξη (Παπαναστασίου, 2017).

2. Τι χρώματα χρησιμοποιεί για το κάθε μέλος της οικογένειας;

Όλα τα παιδιά της ηλικίας αυτής, χρησιμοποίησαν ως επί το πλείστον, ένα χρώμα μαρκαδόρου για ολόκληρη την οικογένεια, το οποίο μαρτυρεί και τα στοιχεία του κάθε χαρακτήρα. Κατά τον Golomb (1990), τα παιδιά αυτού του ηλικιακού φάσματος χρησιμοποιούν ένα χρώμα ασυνείδητα. Η ασυνείδητη αυτή επιλογή αποτυπώνει τον αυθορμητισμό της παιδικής τους ψυχοσύνθεσης, εκφράζοντας βέβαια περισσότερο ενδιαφέρον για το σχεδιασμό, με άμεση επιθυμία να σκιαγραφήσουν λεπτομερώς τη δομή των φιγούρων τους, χωρίς να επικεντρώνονται στην επιλογή του χρώματος (Golomb, 1990).

3. Με ποια σειρά τοποθετούν τα μέλη της οικογένειας;

Ένα μεγάλο ποσοστό των παιδιών έχει σχεδιάσει σε πρώτη φάση τη μαμά, σε ύστερη φάση το μπαμπά και έπειτα τον εαυτό τους. Εκτός από μία μεμονωμένη περίπτωση, στην οποία το παιδί έχει αποτυπώσει μόνο τον εαυτό του. Στην περίπτωση αυτή το παιδί θέλει να δείξει με αυτόν τον τρόπο ότι είναι το επίκεντρο της οικογένειας, εφιστώντας την προσοχή των υπόλοιπων μελών της. Με βάση τη θεωρία της Γιαννόπαπα (2020), τα παιδιά που σχεδιάζουν πρώτα τη μαμά τους μας αποκαλύπτουν την προσκόλληση που έχουν με την ίδια, τον θαυμασμό που της δείχνουν και μια τάση προς μίμηση στο άτομό της (Γιαννόπαπα, 2020).

4. Που και πόσο τοποθετούν τον εαυτό τους;

Στις περισσότερες περιπτώσεις τα παιδιά έχουν τοποθετήσει τον εαυτό τους κοντά και στους δύο γονείς, δείχνοντας με αυτό τον τρόπο την οικογενειακή θαλπωρή, την ασφάλεια και την ισότιμη αγάπη που αισθάνονται απ' αυτούς. Αντίθετα, ένα μικρό ποσοστό παιδιών έχει σχεδιάσει τον εαυτό του πλησιέστερα στον ένα από τους δύο γονείς, αποκαλύπτοντας έτσι την αδυναμία που νιώθουν για τον εκάστοτε γονέα αντίστοιχα. Όσον αφορά την αποτύπωση του μεγέθους του εαυτού τους, τα περισσότερα παιδιά τον παρουσιάζουν σε σχετικά ανάλογο και αντίστοιχο του μεγέθους των υπολοίπων μελών της οικογένειας, αναδεικνύοντας το σίγουρο και σταθερό ψυχικό και συναισθηματικό τους κόσμο και την ισότητα που νιώθουν ανάμεσα στο οικογενειακό τους πλαίσιο (Γιαννόπαπα, 2020).

5. Εκφράζουν λεκτικά κάτι για κάθε μέλος;

Σπανίως τα παιδιά απέδιδαν κάποιο συγκεκριμένο χαρακτηρισμό για τα μέλη της οικογένειάς τους. Ωστόσο, συνήθιζαν να σκιαγραφούν τα μέρη του σώματος τους ή απλά

έκαναν μια λεκτική αναφορά, δηλαδή, παρουσίαζαν το κάθε πρόσωπο δείχνοντάς το με τα δάχτυλό τους . Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι, δεν είχαν ακόμη αναπτύξει επαρκώς τον προφορικό τους λόγο και είχαν περιορισμένο λεξιλόγιο.

6. Πόση ώρα έκανε να φτιάξει το κάθε μέλος την οικογένειας;

Στα παιδιά είχε δοθεί αρκετό και το ίδιο χρονικό περιθώριο εξίσου. Ο μέσος όρος χρόνου σχεδίασης των μελών της οικογένειας διακυμάνθηκε σε παρόμοια επίπεδα για όλα τα παιδιά, αφού σε αυτή την ηλικία σχεδιάζουν λιγότερα από όσα βλέπουν στην πραγματικότητα, όπως αναφέρει και η Τρίμη. Ως εκ τούτου, αντικατοπτρίζουν απλά και παραστατικά σχέδια με απλοποιημένες μορφές και σχήματα, συμβολίζοντας έτσι αναπαραστάσεις και νοητικές έννοιες, αναγνωρίζοντας παράλληλα τις τυχαίες ομοιότητες (Τρίμη, 2005).

7. Τι μέγεθος έχουν τα πρόσωπα που έφτιαξε;

Τα πρόσωπα στις ζωγραφιές των παιδιών ως επί το πλείστον έχουν το ίδιο σχετικά μέγεθος, δείχνοντας έτσι την οντότητα τους σαν οικογένεια. Όμως, υπάρχουν και περιπτώσεις παιδιών που έχουν σχηματίσει κάποιο από τα μέλη της οικογένειας μεγαλύτερο, μαρτυρώντας έτσι την επικράτηση του πιο «ισχυρού» χαρακτήρα στην οικογένεια, ή το συναισθηματικό δέσιμο που έχει για αυτό. Επιπρόσθετα, υπάρχουν περιπτώσεις παιδιών που έχουν ζωγραφίσει τον εαυτό τους σε μικρότερη αναλογικά κλίμακα από τα υπόλοιπα μέλη, παρουσιάζοντας έτσι είτε τη θέση του στην οικογένεια, είτε τη δυσφορία, τη δειλία και την απομόνωση που νιώθουν από τους άλλους (Γιαννόπαπα, 2020).

8. Από ποιο σημείο της κόλλας ξεκινάει;

Όλα τα παιδιά αυτής της ηλικίας έχουν σαν σημείο εκκίνησης της κόλλας το κέντρο. Η επιλογή αυτή του παιδιού αν και αβίαστη, συμβολίζει το εγωκεντρικό στάδιο στο οποίο βρίσκεται το παιδί στην προκειμένη φάση της ζωής του, ένα χαρακτηριστικό στάδιο της ηλικίας αυτής. Επιπλέον, με την σχεδίαση στο κεντρικό μέρος της κόλλας θέλει να μας παρουσιάσει τον τρόπο με τον οποίο το παιδί βιώνει την πραγματικότητα καθημερινά και τι πραγματικά συμβαίνει σε κάθε περίοδο της ζωής του (Κρότι, 2003).

9. Πως επικοινωνήσαν μη λεκτικά σε σχέση με το σχέδιό τους;

Όλα τα παιδιά ήταν χαρούμενα που έφτιαχναν την οικογένειά τους και την παρουσίασαν με υπερηφάνεια και θαυμασμό, εκτός από ένα που ήταν θλιμμένο εκείνη τη μέρα για προσωπικούς της λόγους.

10. Σε ποιο μέρος έχουν ζωγραφίσει την οικογένειά τους;

Τα παιδιά που είχαν καλύτερη ευχέρεια λόγου κατάφεραν να παρουσιάσουν το μέρος στο οποίο βρίσκονταν με την οικογένειά τους σε αντίθεση με κάποια που δεν είχαν αναπτύξει επαρκώς αυτή την ικανότητα. Κάποια μέρη ήταν το σχολείο, με τη μαμά ή και σε έναν φανταστικό κόσμο.

Ηλικιακή ομάδα 3-4 ετών

1. Με ποια φορά χρησιμοποιεί το μαρκαδόρο στο χαρτί και γιατί;

Και σε αυτή την ηλικιακή ομάδα τα παιδιά κινήθηκαν με φορά από τα αριστερά προς τα δεξιά χρησιμοποιώντας τώρα περισσότερο τα τέσσερα δάχτυλά τους δημιουργώντας τόξο. Με βάση τον Παπαναστασίου Φ. τα παιδιά στην ηλικία αυτή για να σχηματίσουν γραμμές ζικ-ζακ και να ξεκινήσουν να φτιάχνουν ανθρώπους, υποβοηθούνται από τον δείκτη και τον αντίχειρα πλέον και οι κινήσεις τους είναι πιο καθοριστικές από την παλάμη και τον καρπό. Είναι το στάδιο, που οι φιγούρες αρχίζουν να γίνονται πιο ευδιάκριτες από τους ενήλικες (Παπαναστασίου, 2017).

2. Τι χρώματα χρησιμοποιεί για το κάθε μέλος της οικογένειας;

Τα παιδιά χρησιμοποίησαν κυρίως ένα χρώμα για να σχηματίσουν τα μέλη της οικογένειάς τους, δείχνοντάς μας ακόμη μια φορά ότι σκοπός τους δεν είναι η επιλογή χρώματος, αλλά η λεπτομερής απεικόνιση της φιγούρας. Χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο ζεστά χρώματα αποκαλύπτοντας έτσι τον αυθορμητισμό τους, αλλά και χρώματα που σχετίζονται με το περιβάλλον στο οποίο ζουν, θέλοντας έτσι να αποτυπώσουν στο χαρτί τους με ρεαλιστικό τρόπο τα όσα αντικρίζουν γύρω τους. Παρατηρήθηκε ότι το χρώμα που χρησιμοποίησαν σε μεγάλο βαθμό ήταν το κόκκινο, εκδηλώνοντας έτσι τον παρορμητισμό και το δυναμισμό του χαρακτήρα τους (Golomb, 1990).

3. Με ποια σειρά τοποθετούν τα μέλη της οικογένειας;

Είναι αξιοσημείωτο να αναφερθεί ότι τα παιδιά αυτής της ηλικιακής ομάδας σχεδίασαν τον εαυτό τους τελευταίο, δείχνοντας έτσι είτε τη θέση τους στην οικογένεια, είτε την υποτίμηση που έχουν προς τον εαυτό τους. Αντίθετα, το πρόσωπο που σχεδίασαν, κατά βάση, πρώτο ήταν ο μπαμπάς τους -πιθανότατα λόγω του θαυμασμού τους για εκείνον και την ταύτιση που επιδιώκουν με αυτόν-. Υπήρξαν και περιπτώσεις φυσικά που

σχεδίασαν την μαμά και την αδερφή πρώτες φανερώνοντας το δέσιμο που έχουν με το κάθε πρόσωπο αντίστοιχα (αντικλείδι, 2014).

4. Που και πόσο τοποθετούν τον εαυτό τους;

Τα παιδιά αυτού του ηλικιακού φάσματος έχουν τοποθετήσει κυρίως τον εαυτό τους ανάμεσα στους γονείς, αποκαλύπτοντάς μάς έτσι, ότι είναι εξίσου συναισθηματικά δεμένα και με τους δύο, συμβιώνοντας σε μια αρμονική οικογένεια και εισπράττοντας την ίδια ακριβώς αγάπη και από τα δύο μέλη. Ωστόσο, ο σχεδιασμός τους είναι περίπου το ίδιο μέγεθος με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Με το σχεδιασμό αυτό, παρατηρούμε τη σταθερότητα και ψυχική ηρεμία που νιώθει μέσα στην οικογένεια, καθώς και την ισότητα που έχουν εξασφαλίσει με τα υπόλοιπα μέλη (Γιαννόπαπα, 2020).

5. Εκφράζουν λεκτικά κάτι για κάθε μέλος;

Τα παιδιά σε αυτή την ηλικία έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια λόγου και ανεπτυγμένο λεξιλόγιο με αποτέλεσμα να αποτυπώνουν καλύτερα τις σκέψεις και τις ιδέες τους σχετικά με το σχέδιό τους. Το γεγονός αυτό, τα βοήθησε αρκετά, ώστε να παρουσιάσουν τα χαρακτηριστικά του κάθε προσώπου που δημιουργούσαν καθώς και να ονοματίσουν τα μέλη που σχεδίαζαν κάθε φορά. Αυτό μπορούμε να το επιβεβαιώσουμε στο αστεράκι 5, το οποίο σχολίασε τα γένια που έχει ο πατέρας του σαν χαρακτηριστικό της εξωτερικής του εμφάνισης. Παράλληλα το αστεράκι 8, παρουσίασε την αδερφή του, αναφέροντας κάποια στοιχεία της εξωτερικής της εμφάνισης (μακριά μαλλιά με κοτσίδα).

6. Πόση ώρα έκανε να φτιάξει το κάθε μέλος της οικογένειας;

Σε όλα τα παιδιά δόθηκε ο ίδιος χρόνος εξίσου για να σχεδιάσουν την οικογένειά τους. Η συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα αφιέρωσε περισσότερο χρόνο στο σχεδιασμό συγκεκριμένων στοιχείων της εμφάνισης των ατόμων που πιθανότατα είναι περισσότερο δεμένα μαζί τους. Επιδίωξαν, τα άτομα αυτά, να είναι πιο προσεγμένα και να διαφέρουν από τα άλλα. Αυτό, παρατηρήθηκε κυρίως στα πρόσωπα που σχεδίασαν πρώτα στην κόλλα τους.

7. Τι μέγεθος έχουν τα πρόσωπα που έφτιαξε;

Σε μεγάλο βαθμό τα πρόσωπα φαίνεται να είναι το ίδιο μέγεθος μεταξύ τους και με τον ίδιο τρόπο φτιαγμένα, όπου μπορεί κανείς να διακρίνει καλύτερα χαρακτηριστικά και στοιχεία του προσώπου στις φιγούρες. Είναι πλέον πιο εμφανή και ξεκάθαρα τα μάτια, τα χέρια, το κεφάλι και τα πόδια σε κάθε σχεδιασμένο μέλος της οικογένειας. Κατά την

Μηρτσέκη, ο σχεδιασμός φιγούρων σε σωστές αναλογίες και η λογική απεικόνιση του εαυτού του παιδιού, αντικατοπτρίζει ένα συναισθηματικά ισορροπημένο παιδί που πατάει σωστά στα πόδια του. Αν κάποιο παιδί φτιάξει ένα μέλος της οικογένειας μεγαλύτερο από τα υπόλοιπα, επισημαίνει με αυτόν τον τρόπο ότι είναι η κυρίαρχη φιγούρα της οικογένειας και πιθανότατα κατέχει καθοριστική θέση στη ζωή και την καρδιά του (αστεράκι 8) (Μηρτσέκη, 2016).

8. Από ποιο σημείο της κόλλας ξεκινάει;

Ως επί το πλείστον, το σημείο εκκίνησης των παιδιών ήταν το κέντρο της κόλλας. Επιλέγοντας μόνα τους και χωρίς κάποια συγκεκριμένη παρέμβαση το σημείο αυτό, μάς αποκαλύπτουν το εγωκεντρικό στάδιο στο οποίο βρίσκονται αυτή τη στιγμή, όπου συνεχίζει να είναι χαρακτηριστικό της τυπικής τους ανάπτυξης. Το παιδί που ξεκίνησε από την αριστερή πλευρά μας προδίδει την ντροπαλότητα του χαρακτήρα του και το ιδιαίτερο δέσιμο που κατέχει με τις αναμνήσεις του. Εν αντιθέσει, το παιδί που ξεκίνησε από δεξιά ξεδιπλώνει την αυτοκυριαρχία του, την έντονη ενηλικίωση και το ιδιαίτερο δέσιμο με τον πατέρα.

9. Πως επικοινωνήσαν μη λεκτικά σε σχέση με το σχέδιό τους;

Το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών ήταν χαρούμενα όταν τους ζητήθηκε να ζωγραφίσουν την οικογένειά τους και έδειξαν ατράνταχτο ενθουσιασμό γι' αυτό, αλλά ήταν και εξίσου περήφανα με το αποτέλεσμα του σχεδίου τους. Ένα μόνο παιδί έδειξε τον προβληματισμό του, όταν του ζητήθηκε να σχεδιάσει, το οποίο μάλιστα δημιούργησε λυπημένα τα πρόσωπα στην κόλλα του. Τέλος, ένα ακόμη παιδί έφτιαξε την οικογένειά του με σοβαρότητα και προσήλωση ενώ ήταν απορροφημένο στην κάθε λεπτομέρεια, δείχνοντας έτσι την αφοσίωση που είχε στο σχέδιό του.

10. Σε ποιο μέρος έχουν ζωγραφίσει την οικογένειά τους;

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω τα παιδιά στην ηλικία αυτή έχουν μεγάλη ευχέρεια λόγου και έτσι μπορούν να απαντήσουν σε πολλές ερωτήσεις (όπως το μέρος που σχεδίασαν την οικογένειά τους). Σε γενικές γραμμές όλα τα παιδιά απάντησαν φυσιολογικά μέρη, επηρεασμένα από τα προηγούμενα βιώματά τους που είχαν με την οικογένεια.

Ηλικιακή ομάδα 4-5ετών

1. Με ποια φορά χρησιμοποιεί το μαρκαδόρο στο χαρτί και γιατί;

Τα παιδιά έχοντας εξελίξει φυσιολογικά τις λεπτές τους κινήσεις, πλέον κρατούν το μαρκαδόρο με τα τρία δάχτυλα λειτουργώντας τα, μαζί σαν μια ενότητα. Έτσι, συνεχίζουν να χρησιμοποιούν το μαρκαδόρο από τα αριστερά προς τα δεξιά και το σχέδιό τους έχει εξελιχθεί περισσότερο, δημιουργώντας πλέον πιο συγκεκριμένα σχέδια (Παπαναστασίου, 2017).

2. Τι χρώματα χρησιμοποιεί για το κάθε μέλος της οικογένειας;

Τα παιδιά όντας πλέον μεγαλύτερα σε σχέση με τις υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες, τα απασχολεί περισσότερο το χρώμα των μαρκαδόρων που θα επιλέξουν, καθώς παίζουν καθοριστικό ρόλο στα σχέδιά τους. Όλα τα παιδιά λοιπόν, χρησιμοποιούν περισσότερα από ένα χρώματα για να σχεδιάσουν την οικογένειά τους και δίνουν έμφαση στα διάφορα στοιχεία προκειμένου να επιλέξουν χρώμα ανάλογο –κατά την κρίση τους πάντα- για το κάθε μέλος. Σύμφωνα με την Golomb (1990), τα παιδιά επιλέγουν χρώματα ορμώμενα από το περιβάλλον και τον τρόπο που αντιλαμβάνονται όλα όσα αντικρίζουν, με σκοπό να τα απεικονίσουν. Επιπλέον, οι χρωματικοί συνδυασμοί, μάς αποκαλύπτουν τη συναισθηματική φύση των παιδιών. Ο αρμονικός συνδυασμός χρωμάτων μάς παρουσιάζει φυσιολογικά παιδιά, σε αντίθεση με τις συναισθηματικές διαταραχές που προκύπτουν από αταίριαστους συνδυασμούς χρωμάτων σε ένα σχέδιο. Τέλος, όταν τα παιδιά χρησιμοποιούν πολλά χρώματα, όπως παρατηρήθηκε σε πολλές ζωγραφιές, εξωτερικεύουν τη χαρά τους και διάφορα άλλα έντονα συναισθήματα που νιώθουν εκείνη τη στιγμή που ζωγραφίζουν, είτε αυτά είναι θετικά, είτε όχι (Golomb, 1990).

3. Με ποια σειρά τοποθετούν τα μέλη της οικογένειας;

Ανάλογα με το συναισθηματικό δέσιμο που έχουν αποκτήσει τα παιδιά με κάποιο ή κάποια από τα μέλη της οικογένειας, έχουν τοποθετήσει και τα μέλη της οικογένειας. Κάποια παιδιά περισσότερο δεμένα με τη μαμά, έχουν σχεδιάσει πρώτα την ίδια, κάποια το μπαμπά και κάποια άλλα τον εαυτό τους. Αυτό οφείλεται επίσης, στα συναισθήματα που βιώνουν εκείνη τη στιγμή αλλά και με το πόσο το κάθε παιδί επιδιώκει να ταυτιστεί με τον κάθε γονιό (Γιαννόπαπα, 2020).

4. Που και πόσο τοποθετούν τον εαυτό τους;

Γνωρίζοντας πλέον, στην ηλικία που βρίσκονται την κατάταξη της οικογένειάς τους, τοποθετούν τον εαυτό τους στην σωστή ανά κατάταξη με βάση την ηλικία θέση, όπου βρίσκονται μέσα στην οικογένεια. Για παράδειγμα το παιδί που έχει γεννηθεί τελευταίο

θα τοποθετήσει τον εαυτό στο τέλος του και ούτω καθεξής. Βέβαια υπάρχουν και παιδιά που τοποθέτησαν τον εαυτό τους κοντά στο μέλος που νιώθουν περισσότερο συναισθηματικά δεμένα με αυτό, όπως και στις προηγούμενες περιπτώσεις, όπου δεν ήταν άλλο από τη μαμά. Σχετικά με το μέγεθος που έχουν επιλέξει για τον εαυτό τους είναι, σε μεγάλο ποσοστό το ίδιο με τα άλλα μέλη της οικογένειας, είτε σχετικό με την ηλικία τους. Για παράδειγμα, μικρότερο από τον μπαμπά ή τη μαμά που είναι μεγαλύτεροι ηλικιακά σε σχέση με αυτό. Και σε αυτή την περίπτωση μας αποδεικνύουν ότι έχουν ισορροπήσει συναισθηματικά (Γιαννόπαπα, 2020).

5. Εκφράζουν λεκτικά κάτι για κάθε μέλος;

Ο λόγος τους σε αυτή την ηλικία είναι πλέον ολοκληρωμένος και ξεκάθαρος, έχουν αποκτήσει πιο εκλεπτυσμένο λεξιλόγιο, ώστε να μπορούν να περιγράψουν όλα όσα σχεδιάζουν στην κόλλα τους. Μας δίνουν πληροφορίες για κάθε μέλος της οικογένειας τους ή για όποιο εκείνα επιλέξουν αντίστοιχα. Για παράδειγμα, το Φεγγαράκι 4 εξήγησε το λόγο για τον οποίο έφτιαξε τον μπαμπά του πιο μεγάλο από τα άλλα μέλη της οικογένειάς. Ο λόγος είναι ότι ο πατέρας είναι ψηλότερος από τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας γι' αυτό και αποτυπώθηκε πρώτος στο σχέδιο.

6. Πόση ώρα έκανε να φτιάξει το κάθε μέλος την οικογένειας;

Οι λεπτομέρειες πλέον έχουν αυξηθεί όπως και οι απαιτήσεις των παιδιών στο σχέδιό τους. Κάθε μέλος που σχεδιάζουν τα παιδιά έχει συγκεκριμένα στοιχεία από το χαρακτήρα τους, συνεπώς και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εμφάνισης τους. Τα ίδια είναι περισσότερο αφοσιωμένα στις λεπτομέρειες και επικεντρώνονται περισσότερο σε αυτές, ώστε να φτιάξουν τα μέλη της οικογένειας με όση περισσότερη ακρίβεια και λεπτομέρεια μπορούν. Ο χρόνος που αφιέρωσε το κάθε παιδί για να φτιάξει το κάθε πρόσωπο ήταν ανάλογος με το πόσο ωραία και περιποιημένα ήθελε να το αποτυπώσει. Κάποια παιδιά που ασχολήθηκαν περισσότερο, είχαν πιο προσεγμένα σχέδια σε σχέση με άλλα που απλά σχεδίασαν την οικογένειά τους για να «τελειώνουν». Παρόλο που όλα τα παιδιά είχαν το ίδιο χρονικό περιθώριο να σχεδιάσουν την οικογένειά τους, το εκλεπτυσμένο ή λιγότερο εκλεπτυσμένο αποτέλεσμα εντοπίζεται στα σχέδια των παιδιών.

7. Τι μέγεθος έχουν τα πρόσωπα που έφτιαξε;

Τα μεγέθη στα πρόσωπα έχουν σχεδόν όλα τις ίδιες διαστάσεις. Μας παραπέμπουν στα φυσιολογικά πλαίσια που μπορεί να είναι. Για παράδειγμα, ο μπαμπάς είναι πιο

μεγάλος, γιατί είναι πιο ψηλός από όλους μας. Οι σωστές αναλογίες στα σχέδια των παιδιών, συμπεριλαμβάνοντας και τον εαυτό τους, λογικά μας αποδεικνύουν ένα συναισθηματικά ισορροπημένο παιδί. Απ' την άλλη πλευρά, αν κάποιο παιδί έχει σχεδιάσει τον εαυτό του μεγαλύτερο, μάς αποκαλύπτει την εξωστρέφεια και την μεγάλη αυτοπεποίθησή του. Αυτό γίνεται φανερό στο Φεγγαράκι 1, όπου έχει σχεδιάσει τον εαυτό του μεγαλύτερο από τον αδερφό της, θέλοντας να μας δείξει όλα τα παραπάνω. Επιπλέον, το Φεγγαράκι 6 έχει σχεδιάσει κάποια από τα μέλη της οικογένειάς του μικρότερα, επιδιώκοντας με αυτό τον τρόπο να μας παρουσιάσει κάποιο πρόβλημα που αντιμετωπίζει με αυτά ή απλώς εκφράζει την επιθυμία για μερική υποβίβαση των υπολοίπων (Γιαννόπαπα, 2020).

8. Από ποιο σημείο της κόλλας ξεκινάει;

Τα περισσότερα παιδιά ξεκίνησαν να ζωγραφίσουν από το κέντρο της κόλλας τους, κατευθυνόμενα προς τα δεξιά και καταλήγοντας αριστερά, ύστερα από δική τους βούληση. Ξεκινώντας από το κέντρο μας φανερώνεται ο ατίθασος εγωκεντρισμός της ηλικίας τους και τον τρόπο που βιώνουν την πραγματικότητα και τις καταστάσεις της επικαιρότητας. Παράλληλα η δεξιά πλευρά μάς δείχνει την αυτοκυριαρχία τους και την έντονη θέληση που έχουν για να εξερευνήσουν πράγματα και καταστάσεις (Κρότι, 2003).

9. Πως επικοινωνήσαν μη λεκτικά σε σχέση με το σχέδιό τους;

Σε γενικές γραμμές τα παιδιά έδειξαν μεγάλο ενδιαφέρον και ανταποκρίθηκαν θετικά στο σχεδιασμό της οικογένειάς τους. Περιποιήθηκαν το σχέδιο τους με πολλές λεπτομέρειες και σχεδίασαν τα μέλη της οικογένειας προσεγγμένα, εκφράζοντας τον απaráμιλλο ενθουσιασμό τους για το αποτέλεσμα. Ωστόσο, κάποια παιδιά χρειάστηκαν περαιτέρω παρότρυνση για να τελειώσουν το σχέδιό τους, αφού από τη φύση τους δεν έχουν τεράστιο ενδιαφέρον για αυτό, πράγμα που τα κάνει να ζωγραφίζουν μηχανικά και χωρίς ευχαρίστηση.

10. Σε ποιο μέρος έχουν ζωγραφίσει την οικογένειά τους;

Τα μέρη που όρισαν τα παιδιά ότι βρίσκονται με τις οικογένειές τους ήταν σε γενικές γραμμές, πιθανότατα, σκέψεις της στιγμής, δηλαδή μέρη που θα ήθελαν να βρίσκονται εκείνη τη στιγμή με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Τα μέρη αυτά έχουν φυσική υπόσταση και στηρίζονται σε φυσικά πλαίσια, δηλαδή κολύμπι, βόλτα στο δάσος, πεζοδρόμιο κλπ.

Σύμφωνα με τα παραπάνω ευρήματα, παρατηρήθηκε λοιπόν, ότι τόσο τα αγόρια, όσο και τα κορίτσια ήταν πρόθυμα να βοηθήσουν την ερευνήτρια για τη διεξαγωγή της έρευνας.

Ένα σημαντικό εύρημα της ανάλυσης ήταν η φορά του μαρκαδόρου που χρησιμοποίησαν τα παιδιά. Παρατηρήθηκε ότι στα πρώτα βήματα της καλλιτεχνικής τους πορείας, τον κρατούν με όλα τα δάχτυλα και σχεδιάζουν από τα αριστερά προς τα δεξιά. Με την πάροδο όμως του χρόνου, αυτό εξελίσσεται και από όλα τα δάχτυλα μεταβαίνουν στη γραφή με τα τρία δάχτυλα μόνο, κάνοντας πιο στατικές και ολοκληρωμένες κινήσεις.

Μια επιπλέον διαπίστωση είναι η ποικιλία χρωμάτων που χρησιμοποιούν τα παιδιά από τα πρώτα τους καλλιτεχνικά βήματα μέχρι την ηλικία που ερευνήσαμε. Διαπιστώθηκε ότι ξεκινούν να χρωματίζουν με ένα μόνο χρώμα, δίνοντας έμφαση όχι τόσο στην επιλογή του αλλά στο σχεδιασμό, γεγονός που αλλάζει στη συνέχεια αφού μετέπειτα τα απασχολεί περισσότερο το όμορφο αποτέλεσμα στα σχέδιά τους. Αυτός είναι και ο λόγος που τα εμπλουτίζουν με περισσότερα χρώματα αποτυπώνοντας περισσότερες λεπτομέρειες.

Όλα τα σχέδια, εκτός από κάποιες εξαιρέσεις έχουν κυρίαρχη μορφή τη μητρική φιγούρα, ενώ δεν απέλειπαν και οι περιπτώσεις ανά ηλικιακή ομάδα όπου τα παιδιά σχεδίασαν τον εαυτό τους σε πρώτη φάση, δείχνοντας έτσι την ταύτισή τους με γονικά πρόσωπα.

Επιπλέον, όσον αφορά το κομμάτι του εαυτού τους στο σχέδιο, ο σχεδιασμός ξεκίνησε σε μεγάλο βαθμό και έκταση με τα παιδιά να είναι ανάμεσα και στους δύο γονείς. Μεγαλώνοντας όμως, και αφότου η αντίληψή τους έχει ωριμάσει, η θέση τους τοποθετείται αναλογικά με αυτή που έχει το ίδιο στην οικογένεια, με βάση δηλαδή την σειρά γεννήσεως του κάθε μέλους.

Συγκριτικά με την ικανότητα της ευχέρειας του λόγου, τα μικρότερα παιδιά, λόγω της ηλικίας τους, είχαν φτωχότερο λεξιλόγιο σε σχέση με τα μεγαλύτερα, τα οποία είχαν μεγαλύτερη ανάγκη και τάση για επικοινωνία.

Μια άλλη διαπίστωση αφορά τον χρόνο που έκανε το κάθε παιδί να φτιάξει το κάθε μέλος της οικογένειας. Ξεκινώντας από τη μικρότερη ηλικία, παρατηρήθηκε ότι τα παιδιά του μεγαλύτερου ηλικιακού φάσματος αφιέρωσαν στο έπακρον περισσότερο

χρόνο να σχεδιάσουν, καθώς ασχολήθηκαν περισσότερο με τις λεπτομέρειες και συγκεκριμένα στοιχεία που ήθελαν για το κάθε μέλος, παρόλο που δόθηκε ο ίδιος χρόνος για όλα τα παιδιά.

Έπειτα από αλληπάλληλη σύγκριση διαπιστώθηκε ότι το μέγεθος των προσώπων στις μικρότερες ηλικίες φάνηκε να είναι μεγαλύτερο στα πρόσωπα που παρουσίαζαν τα παιδιά περισσότερο δέσιμο μαζί τους σε σχέση με τα μεγαλύτερα παιδιά. Σε αυτά παρατηρήθηκε ότι, καθώς εξελίσσονται και καθώς η καλλιτεχνική τους πορεία ωριμάζει, στα σχέδια τους υπερτερούν περισσότερο τα καλλιτεχνικά χαρακτηριστικά, τα οποία σύμφωνα με την εξελικτική τους πορεία, είχαν όλα τις ίδιες και σωστές διαστάσεις παραπέμποντας έτσι σε φυσιολογικά πλαίσια.

Από την άλλη είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι τα περισσότερα παιδιά σε όλες τις ηλικιακές ομάδες ξεκίνησαν να σχεδιάζουν από το κέντρο της κόλλας, ύστερα από δική τους βούληση, πράγμα που είναι απολύτως φυσιολογικό έχοντας βρεθεί στο στάδιο του εγωκεντρισμού. Συνέχισαν, κατά μέσο όρο, το σχέδιό τους δεξιά αποκαλύπτοντας έτσι το δέσιμο με τον πατέρα και την αυτοκυριαρχία τους.

Στηριζόμενοι στα παραπάνω ερευνητικά δεδομένα, όλα τα παιδιά ήταν πρόθυμα να σχεδιάσουν την οικογένειά τους. Εξέφρασαν περίσσια χαρά και αποτύπωσαν τα συναισθήματά τους στο χαρτί. Ωστόσο δεν έλειπαν κι οι εξαιρέσεις, κυρίως στα μικρότερα παιδιά,, όπου έδειξαν τον προβληματισμό και τις σκέψεις τους την ώρα του σχεδίου.

Αξιοσημείωτο και τελευταίο σημαντικό εύρημα που προέκυψε από την ανάλυση των σχεδίων αποτελούν τα μέρη που όρισαν τα παιδιά ότι βρίσκονται με τις οικογένειές τους, σύμφωνα με τα οποία φαίνεται να ξεκινούν από μέρη του φανταστικού κόσμου και να καταλήγουν σε πραγματικά μέρη του πραγματικού κόσμου, με βάση τα βιώματα και τις προσδοκίες τους, με γνώμονα τα θέλω τους και την διανύσασα περίοδο της ζωής τους.

Εν κατακλείδι, είναι μεγίστης σημασίας να αναφερθεί ότι τα ιχνογραφήματα των παιδιών στις ηλικίες 4-5 χρονών είναι περισσότερο πλούσια, συνθετικά ενώ οι μορφές είναι πιο οργανωμένες και κυριαρχούν σύμβολα χαράς. Μπορούμε να αντιληφθούμε τα χαρούμενα πρόσωπα, τα ζεστά και ζωντανά χρώματα, τον ουρανό, τα σύννεφα και τον ήλιο σε σχέση με τα μικρότερα σχέδια που φαντάζουν φτωχά, λόγω των πενιχρών ηλικιακών τους χαρακτηριστικών που όμως εξελίσσονται ραγδαία. Παρόλα αυτά ας μην

ξεχνάμε ότι όλα τα χαρακτηριστικά των παιδιών είναι πλούσια σε πληροφορίες για την αποδόμηση της ψυχοσύνθεσης του κάθε παιδιού.

Τελευταίο αλλά εξίσου σημαντικό ήταν το γεγονός ότι αξιοποιήθηκαν οι ΤΠΕ με την δημιουργία ηλεκτρονικών βιβλίων, εμπλουτισμένα με τις ζωγραφιές της κάθε ηλικιακής ομάδας μέσω της εφαρμογής storyjumper. Στα βιβλία αυτά μπορεί κανείς να παρατηρήσει τις παραπάνω ζωγραφιές από αυτές που χρησιμοποιήθηκαν για την ανάλυση των αποτελεσμάτων. Η τυχαία αυτή επιλογή των σχεδίων έχει σκοπό την ανάδειξη κάποιων συγκεκριμένων χαρακτηριστικών για το πέρας της εν λόγω διπλωματικής εργασίας. Παρακάτω παραθέτονται οι σύνδεσμοι των ηλεκτρονικών βιβλίων, όπου παρουσιάζονται όλες οι ζωγραφιές των παιδιών με μια σύντομη περιγραφή για την καθεμία.

Ηλεκτρονικό βιβλίο για τις ηλικίες 2-3 χρονών:
<https://www.storyjumper.com/book/read/112855472/61262df0aa75c>

Ηλεκτρονικό βιβλίο για τις ηλικίες 3-4 χρονών:
<https://www.storyjumper.com/book/read/112867462/612b2f614bd6b>

Ηλεκτρονικό βιβλίο για τις ηλικίες 4-5 χρονών:
<https://www.storyjumper.com/book/read/113001032/612b47927801f>

4.6 Περιορισμοί της Έρευνας

Ξεκινώντας τη διεξαγωγή της έρευνας είχαμε σαν πρώτο πλάνο να ασχοληθούμε με την ανάλυση και τη σύγκριση σχεδίων του εαυτού του και της οικογένειας κάποιων παιδιών προσχολικής ηλικίας. Θέλαμε να μελετήσουμε τον τρόπο που απεικονίζουν τα παιδιά το καθένα, να καταγράψουμε σκέψεις και συναισθήματα και πώς αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους στην κάθε περίπτωση. Η πανδημία που κατέκλυσε τη Χώρα μας είχε ως συνέπεια να κάνει το έργο αυτό δυσκολότερο και να φέρει στην επιφάνεια την εξ αποστάσεως εκπαίδευση, πράγμα που μας δυσκόλεψε ακόμα περισσότερο.

Ως συνέπεια των παραπάνω δεν καταφέραμε να συλλέξουμε υλικό με ζωγραφιές που απεικονίζουν τα παιδιά τον εαυτό τους, παρά μόνο με την οικογένειά τους. Ήταν φυσικά αρκετό για να αποτελέσει δείγμα για την έρευνα αυτή, καθώς επικεντρωθήκαμε περισσότερο στην οικογένεια.

Άλλη μια δυσκολία που συναντήσαμε ήταν το επαναλαμβανόμενο κλείσιμο των σχολείων, όπου δημιούργησε χάος στην καθημερινότητα των παιδιών με αποτέλεσμα την αποκέντρωσή τους από τους φίλους, τις δασκάλες και φυσικά το σχολείο τους. Το γεγονός αυτό επηρέασε σημαντικά την ανάπτυξή τους γενικά, αλλά και ειδικά την καλλιτεχνική τους πορεία, την οποία εμείς θελήσαμε να ερευνήσουμε. Από την άλλη αυτός ο εγκλεισμός έκανε τα παιδιά να αποτυπώσουν την οικογένειά τους με βάση τα πρόσφατα βιώματά τους με την οικογένεια και τα διάφορα συναισθήματα που τους προκάλεσε αυτή η κατάσταση .

Παρ' όλα αυτά καταφέραμε να συλλέξουμε ζωγραφιές από όσα περισσότερα παιδιά μπορούσαμε και βγάλαμε επαρκή αποτελέσματα επιδιώκοντας να επιτευχθεί ο σκοπός που είχαμε θέσει εξ αρχής.

4.7 Μελλοντική Έρευνα

Μετά από βιβλιογραφική αναζήτηση σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή, μια μελλοντική μελέτη, ανάλυση και σύγκριση σχεδίων θα μπορούσε να γίνει σε παιδιά ίδιας ηλικίας μονογονεϊκών αλλά και πολυμελών οικογενειών. Να παρατηρηθεί ο τρόπος με τον οποίο τα παιδιά σχεδιάζουν το κάθε μέλος, από που επηρεάστηκαν, πως επικοινωνήσαν μη λεκτικά και πως τοποθετούν τον εαυτό τους σε σχέση με τα μέλη.

Επίσης θα μπορούσε να γίνει μελέτη σχεδίων του εαυτού των παιδιών από διάφορα ιδρύματα που φιλοξενούνται τα ίδια με σκοπό να ερευνηθεί ο τρόπος που παρουσιάζουν τον εαυτό τους, πως τον τοποθετούν μέσα στο χώρο, καθώς και τα διάφορα συναισθήματα που τους προκάλεσε η διαδικασία αυτή.

Αναφορές

- Charman, L. (1993). *Διδακτική της Τέχνης*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Charman, L. H. (1993). *Διδακτική της Τέχνης Προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική Αγωγή*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Cox, M. (1993). *Children's Drawings of the Human Figure*. New York: Psychology Press.
- Cox, M. (1997). *Drawings of People by the Under -5s*. London: Falmer Press.
- Employ Σύμβουλοι Εκπαίδευσης και Σταδιοδρομίας. (n.d.). *Employ Σύμβουλοι Εκπαίδευσης και Σταδιοδρομίας*. Ανάκτηση Νοέμβριος 22, 2020, από Αξιολόγηση του τρόπου που ζωγραφίζουν τα παιδιά: <https://e-employ.gr/el/dia-viou-ekpaideusi/arthra-dia-viou/item/743-paidiko-ixnografima>
- Golomb, C. (1990). *The child's creation of a pictorial world*. Berkeley: University of California press.
- Jin Kyung, K., & Joo Hyun, S. (2013). *Children's Kinetic Family drawings anda their internalizing problem behaviors*. Ανάκτηση από <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0197455612001669>
- Kenneth, L. M. (2016, 06 27). *National Art Education Association*. Ανάκτηση από The Research of Jean Piaget and Its Implications for Art Education in the Elementary: <https://www.jstor.org/stable/1319621?seq=1>
- Ljiljana, M. (2015, Φεβρουάριος 11). *Learn to decode children's drawings*. Ανάκτηση από Novak Djokovic Foundation: <https://novakdjokovicfoundation.org/learn-to-decode-childrens-drawings/>

- Margaret, B. (2009, 02 17). *International Journal of Science Education*. Ανάκτηση από Drawing, Visualisation and Young Children's Exploration of "Big Ideas": <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09500690802595771>
- ΑΝΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Α. (n.d.). Ανάκτηση Νοέμβριος 22, 2020, από ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΠΑΙΔΙΚΟΥ ΙΧΝΟΓΡΑΦΗΜΑΤΟΣ: <http://dim-eid-pyrgou.ilei.sch.gr/themata/axiologisi.htm>
- αντικλείδι. (2014). *Αντικλείδι*. Ανάκτηση από Παιδικό Ιχνογράφημα: Γενικά στοιχεία αξιολόγησης των σχεδίων στα παιδιά: <https://antikleidi.com/%CE%B1%CE%BE%CE%B9%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CE%B3%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%AF%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B1-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%AC/>
- Αρναουτάκη, Μ. (2013, Νοεμβρίου 5). *Greek Teachers*. Ανάκτηση από Το παιδικό σχέδιο: Η κρυφή γλώσσα των παιδιών: <https://www.greekteachers.gr/%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CF%85%CF%86%CE%AE-%CE%B3%CE%BB%CF%8E%CF%83%CF%83%CE%B1-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CF%80%CE%B1/>
- Γιαννόπαπα, Ε. (2020, Δεκέμβριος). *Ίσιδα*. Ανάκτηση από Ίσιδα > άρθρα > ΤΙ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΙ Η ΖΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΑΣ; ΤΙ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΕΙ Η ΖΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΣΑΣ;: <http://www.isida.gr/article/50,%CE%A4%CE%99%20%CE%91%CE%A0%CE%9F%CE%9A%CE%91%CE%9B%CE%A5%CE%A0%CE%A4%CE%95%CE%99%20%CE%97%20%CE%96%CE%A9%CE%93%CE%A1%CE%91%CE%A6%CE%99%CE%91%20%CE%A4%CE%9F%CE%A5%20%CE%A0%CE%91%CE%99%CE%94%CE%99%CE%9F%CE%A5%20%CE%A3%CE%91%CE>
- Κακίση- Παναγοπούλου, Λ. (2006). *Κι όμως ζωγραφίζουν*. Αθήνα: Δελφοί.
- Κοσμόπουλος, Ι. (2017). *ELT NEWS*. Ανάκτηση από Παιδικό Ιχνογράφημα: Ανιχνεύοντας πίσω από τα σχέδια: <https://www.eltnews.gr/education/1687-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%B9%CF%87%CE%BD%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CF%86%CE%B7%CE%B5%CE%B1-%>

- %CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%87%CE%BD%CE%B5%CF%8D%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%80%CE%AF%CF%83%CF%89-%CE%B1%CF
- Κούβου, Ο. (2016). *Παιδικό σχέδιο-Η γνωστική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Κουνενού, Δ. Κ. (2010, Φεβρουάριος 20). *νόηση, ετών 15:.) Ειδική Αγωγή & Εκπαίδευση / Θεραπεία – Αποκατάσταση*. Ανάκτηση από Παιδικό ιχνογράφημα (αξιολόγηση του τρόπου που ζωγραφίζουν τα παιδιά): <https://www.noesi.gr/book/intervention/ichnografima>
- Κρότι, Ε. &. (2003). *Πως να ερμηνεύσουμε τα παιδικά σχέδια*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Μαγουλιώτης, Α. (1995). *Αρχή του σχεδίου & Μέσα έκφρασης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μάθηση & Παρέμβαση. (2018). Ανάκτηση από Ανάλυση Παιδικού Ιχνογραφήματος: <https://www.mathisiparemvasi.com/analysisi-paidikoy-ichnografimatos/>
- Μανέτα, Μ. &. (2012). *Μέθοδοι δημιουργικής απασχόλησης & Τεχνικά Εποπτικά μέσα*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Ματθαϊάκη, Ε. (2014, Οκτώβριος 28). *Νηπιαγωγός για πάντα....* Ανάκτηση από Μελετώντας το Παιδικό Σχέδιο: http://niptagogosgiaranta.blogspot.com/2014/10/blog-post_28.html
- Μηρτσέκη, Β. (2016, Δεκέμβριος 18). *ΕΜΒΟΛΟΣ*. Ανάκτηση από Ο μυστικός τρόπος έκφρασης των παιδιών. – Το παιδικό ιχνογράφημα και πως να το αποκωδικοποιήσετε: <https://emvolos.gr/o-mystikos-tropos-ekfrasis-ton-pedion-to-pediko-ichnografima-ke-pos-na-to-apokodikopiisete/>
- Μπέλλας, Θ. (1975). *Το ιχνογράφημα ως μέσο διαγνωστικό της προσωπικότητας*. Αθήνα: Ηράκλειτος.
- Μυλωνάκου, Η. (2015). *Όταν τα παιδιά μιλούν με το σχέδιο, για τον εαυτό τους, την οικογένεια και τον κόσμο τους*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Ντε Μερντιέ, Φ. (1981). *Το παιδικό σχέδιο*. Αθήνα: Ψυχογιός.
- Ντε Μερντιέ, Φ. (1981). *Το παιδικό σχέδιο*. Αθήνα: Υποδομή.
- Ξανθάκου, Γ. (2011). *Σχεδιάζοντας μια Φανταστική Οικογένεια....* Αθήνα: Διάδραση.
- Παναγοπούλου, Λ. Κ. (2006). *και όμως ζωγραφίζουν η ζωγραφική των παιδιών και ο κόσμος τους*. Αθήνα: Συμμετρία.
- Παπαδοπούλου, Μ. (2016). *Παίζοντας Τέχνη με τα παιδιά*. Αθήνα: Κυριακίδη.

- Παπαναστασίου, Φ. (2017, 10 18). *Πώς πρέπει να κρατάει σωστά το μολύβι το παιδί προσχολικής ηλικίας*;. Ανάκτηση από Ειδικός Παιδαγωγός Παπαναστασίου Φώτης: <https://eidikospaidagogos.gr/sosto-kratima-molivi/>
- Παπανικολάου, Ρ. (1998). *Η ζωγραφική στο Νηπιαγωγείο*. Θεσσαλονίκη: Μικρός Πρίγκιπας.
- Πολυζώτη, Τ. (2017, Σεπτέμβριος 01). *Every dad can be a hero SUPERDAD*. Ανάκτηση από Τι σημαίνουν τα χρώματα στις ζωγραφιές των παιδιών: <http://www.superdad.gr/igeia/ti-simainoun-ta-xromata-stis-zografies-ton-raidion/>
- Σιγάλας, Γ. (1995). *Η εξέλιξη του Παιδικού σχεδίου Επιστημολογική και Παιδαγωγική Προσέγγιση*. Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Σοφία, Μ. (n.d.). *Παιδική τέχνη*. Ανάκτηση Νοέμβριος 22, 2020, από Το παιδικό σχέδιο τα 4 πρώτα Χρόνια: <https://paidikitexni.gr/to-paidiko-sxedio-ta-4-prota-xronia/>
- Σπυριδάκη, Ε. (2009, Ιούνιος 08). *Εμμανουελ Κάντ: Βασικές αρχές αισθητικής θεωρίας*. Ανάκτηση από art. maq All about Art and Culture: <http://www.artmag.gr/articles/art-thinking/item/587->
- Τομας, Γ., & Ανζελ, Σ. (2000). *Η ψυχολογία του Παιδικού Σχεδίου*. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Τρίμη, Ε. &. (2005). *Εικαστικές Τέχνες και μικρά παιδιά*. Αθήνα: Τυπωθητώ.
- Χονδρού, Τ. (2015, 09 06). *Τζίνα Χονδρού, M.Sc.* Ανάκτηση από Η ανάπτυξη του παιδικού σχεδίου: https://www.psychologyhealth.gr/Press/Goneis_-_Paidia/I_anaptuxi_tou_paidikou_schediou

Παράρτημα

Συννεφάκι 5 (3χρ.)

- Ζωγράφισε μου την οικογένειά σου.
- Αυτό είναι το κεφάλι του μπαμπά, ποδαράκια, ματάκια, στόμα και αυτάκια.
- Τελείωσες;
- Ναι.
- Πολύ ωραία η οικογένειά σου.
- Ποιος είναι ο πιο χαρούμενος;
- Εγώ.
- Γιατί;
- Γιατί ήρθα στο σχολείο.
- Γιατί τον μπαμπά τον έφτιαξες τόσο μεγάλο;
- Γιατί αυτός είναι τόσο μεγάλος που κάνει πολύ μπάνιο.
- Και ποιος σου αρέσει πιο πολύ σε αυτή τη ζωγραφιά;
- Η μαμά, ο μπαμπάς και εγώ.
- Τέλεια! Γιατί διάλεξες το γκρι χρώμα;
- Για να τους φτιάξω καλύτερους.
- Και τον μπαμπά τον έκανες πρώτο ε;
- Ναι.
- Γιατί;
- Με χέρια, με πόδια, με μάτια.
- Εσένα γιατί σε έκανες τόσο μικρούλη εδώ;
- Γιατί είμαι πολύ μικρός.
- Που βρίσκεστε εδώ;
- Στη ζούγκλα.
- Και τι κάνετε;
- Βλέπουμε τα ζωάκια.
- Α! ωραία.
- Τελείωσες με τη ζωγραφιά σου;
- Ναι.
- Ωραία σε ευχαριστώ πολύ!

Αστεράκι 5 (3, 7χρ)

- Ζωγράφισέ μου την οικογένειά σου.
- Πρώτα το μπαμπά θα κάνω. Η μαμά μου έχει τέτοια μαλλιά. Αυτά είναι τα μαλλιά της μπερδεμένα.
- Ποιος είναι αυτός;
- Η μαμά και αυτός ο μπαμπάς.
- Εσύ;
- Δε θέλω να με ζωγραφίσω.
- Εντάξει.
- Θες να κάνεις κάτι άλλο στη ζωγραφιά σου;
- Ναι! Μπορώ να κάνω και μουτζούρα;
- Ότι θέλεις!
- Θα ζωγραφίσω όλο το χαρτί μωβ.
- Τι είναι αυτό που θα φτιάξεις;
- Ένα χαρτί μωβ.
- Μήπως είναι κάποιο μέρος που βρίσκεται η μαμά και ο μπαμπάς;
- Μωβ;
- Ναι δεν ξέρω που μπορεί να βρίσκονται.
- Στην Ακράτα.
- Στην Ακράτα; Α! και τι κάνουν;
- Φτιάχνουν φωτογραφίες.
- Τους αρέσουν οι φωτογραφίες;
- Ναι.
- Α τέλεια! Και εσύ που είσαι;
- Και εγώ στην Ακράτα.
- Κι εγώ έχω μια κάμερα που βγάζει φωτογραφίες.
- Τέλεια.
- Να σε ρωτήσω κάτι άλλο. Ποιος είναι ο πιο χαρούμενος από την οικογένειά σου;
- Εγώ!
- Εσύ;
- Ναι.
- Τι μου είπες ότι είναι αυτό το μώβ;

- Ένα μωβ χαρτί.
- Δε μου είπες ότι είναι η Ακράτα;
- Α ναι μπερδεύτηκα.
- Και γιατί είσαι εσύ ο πιο χαρούμενος στην οικογένειά σου;
- Γιατί η μαμά και ο μπαμπάς μου παίρνουν πολλά πράγματα.
- Α! φανταστικά.
- Αυτοκίνητα σαν αστραπή.
- Τον μπαμπά γιατί τον έφτιαξες τόσο μεγάλο και τι ήταν αυτές οι γραμμούλες που του έκανες;
- Τα μούσια του.
- Έχει μεγάλα μούσια; Και γιατί τον έκανες τόσο μεγάλο;
- Έτσι ήθελα.
- Το μωβ χρώμα πως το επέλεξες;
- Γιατί αυτό μου αρέσει και το κίτρινο είναι βέβαια το αγαπημένο μου.
- Θέλεις μήπως τώρα να ζωγραφίσεις και τον εαυτό σου;
- Ναι.
- Ποιος είναι κοντά σου εδώ;
- Ο μπαμπάς.
- Επειδή βγάζετε μαζί φωτογραφίες ή για κάποιο άλλο λόγο;
- Επειδή βγάζουμε μαζί φώτο.
- Τι άλλο κάνετε εδώ σε αυτή τη ζωγραφιά με το μπαμπά;
- Τίποτα άλλο.
- Εσένα ποιος σου αρέσει περισσότερο σε αυτή τη ζωγραφιά;
- Εγώ επειδή έχω μεγάλα μπράτσα.
- Γιατί τη μαμά την έκανες στην πίσω σελίδα;
- Ήθελα να τη φτιάξω πίσω.
- Θέλεις να μου πεις κάτι άλλο για τη ζωγραφιά σου;
- Όχι.
- Εντάξει. Σε ευχαριστώ πολύ!
-

-Ζωγράφισέ μου την οικογένειά σου.

(όταν τελείωσε έδειξε με χαρά τη ζωγραφιά της.)

- Πολύ ωραίο. Θέλεις τώρα να μου πεις ποιος είναι αυτός ;(στη μέση)
 - Πειράζει που δεν μου χωράει λίγο ο μπαμπάς;
 - Ποιος είναι αυτός; (μέση)
 - Η μαμά, εγώ (δεξιά) και ο Χρήστος (αριστερά).
 - Ωραία.
 - Βασικά ναι αυτοί είμαστε.
 - Θεε να κάνεις και το μπαμπά;
 - Α! ξέρω θα κάνω συννεφάκια και ήλιο. Αυτά.
 - Που βρίσκεστε σε αυτήν εδώ τη ζωγραφιά;
 - Κολυμπάμε.
 - Κολυμπάτε; Ωραία!
- Συνέχισε να ζωγραφίζει.
- Αυτή μου είπες είναι η μαμά και αυτός ο αδερφούλης σου;
 - Ναι βασικά αυτοί είναι. Τελείωσα.
 - Ωραία μπορείς να μου πεις τώρα ποιος είναι ο πιο χαρούμενος από όλους αυτούς εδώ;
- (Έδειξε με το χέρι της τη μαμά.)

- Η μαμά;

- Βασικά όλοι είναι χαρούμενοι.

- Ναι; Όλοι είναι χαρούμενοι;
- Ναι.
- Μήπως επειδή κολυμπάτε;
- Όχι. (συνέχισε να ζωγραφίζει)
- Εσένα ποιος σου αρέσει πιο πολύ από αυτούς που έχεις φτιάξει εδώ μέσα στην οικογένειά σου;
- Όλοι.
- Όλοι; Πολύ ωραία. Έχεις χρησιμοποιήσει πάρα πολύ ωραία χρώματα. Σου αρέσουν τα χρώματα;
- Ναι μου αρέσουν πολύ.
- Τι μαμά εδώ την έχεις κάνει ροζ;

- Βασικά έχω αλλάξει χρώματα.
- Δηλαδή τι εννοείς έχεις αλλάξει χρώματα;
- Έχω βάλει ροζ, μωβ, μπλε, μαύρο, πράσινο, κίτρινο, γκρι, κίτρινο, κόκκινο, γκρι.
- Πολύ ωραία! Η μαμά σου είναι λίγο μεγάλη ε;
- Ναι έτσι είναι.
- Είναι λίγο μεγάλο το πρόσωπό της. (γελάκι) ωραία είναι. Είναι πιο μεγάλη από εσένα και τον αδερφό σου;
- Ναι.
- Γι' αυτό την έκανες μεγάλη ή για κάποιον άλλο λόγο;
- Για κάποιον άλλο λόγο.
- Ο οποίος είναι;
- Ο μπαμπάς, μετά είναι η μαμά, αλλά και οι δυο αυτοί είναι μεγάλοι.
- Ο μπαμπάς που είναι δεν κολυμπάει μαζί εκεί; Δεν ξέρει κολύμπι;
- Ξέρει αλλά δεν τον έχω κάνει δεν χωράει.
- Α επειδή δε χωράει! Κατάλαβα. Και τη μαμά την έφτιαξες πρώτη είδα ε;
- Ναι.
- Επειδή είναι πιο μεγάλη ίσως ή επειδή είναι η μαμά;
- Επειδή είναι η μαμά.
- Τον εαυτό σου γιατί τον έβαλες δίπλα στη μαμά;
- Έτυχε, ήθελα να είμαι δίπλα στον αδερφούλη μου αλλά έτσι την έκανα τη ζωγραφιά.
- Είναι πάρα πολύ ωραία η ζωγραφιά σου μου αρέσει πολύ. Αυτή είναι λοιπόν η οικογένειά σου, απλά ο μπαμπάς δε χωρούσε και δεν τον έβαλες εκεί να κολυμπάει ε;
- Είναι στη στεριά και κάθεται.
- Σε ευχαριστώ πάρα πολύ για τη ζωγραφιά σου!
- Παρακαλώ!